ЙОСИФ ЧАЙКІВСЬКИЙ

ВСЕСВІТНА ІСТОРІЯ

ТОМ II

КИЇВ—ЛЯЙПЦІГ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ

[illegible]
19/4/29
Washington

ВСЕСЬВІТНА ІСТОРИЯ.

Том II.

Середні віки.

Зладив:

Йосиф Чайківський.

Галицька Накладня
Якова Оренштайна в Коломиї.

Вступ.

Що се середновічні часи? В 476. році паде західно-римска держава і з сею хвилею розпочинають ся середні віки. Однак упадок західної римскої держави не є так важною подією, щоб з нею вязати розділ історигї. Около 476. року стало ся богато важних фактів, які довели до цілковитої зміни політичного, суспільного та релігійного устрою Европи. 375. р. впадають до Европи Гуни і дають початок до великої вандрівки народів, в якій найбільшу участь беруть ґерманьскі народи, що опускають громадно свою землю, ударяють на римскі краї і на давних римских провінциях закладають десятки нових ґерманьских держав. Вправдї майже всї новоповсталі ґерманьскі держави падуть вже по короткім часї, але лишають по собі слїди, бо з мішанини ґерманьских народів і давних Римлян витворюють ся нові романьскі народи.

Традицию цїсарскої величи задержує з початку східно римска держава, звана инакше візантийскою або грецкою, яка є

одним з осередків культури і просьвіти в середних віках. Побіч Візантиї повстають з часом два нові і могучійші центра. Одно німецко папске, на чолі якого стоять дві найважнійші особи в середних віках: цісар і папа і центр магометаньский, який з Арабії заволодів цілою полуднево-західною Азиєю, північною Африкою і Іспанією. Коли в старинних віках була цілковита одноцільність, а паном майже всіх знаних країв був Рим, то в середних віках Европа розбиває ся на три головні центра, около яких ґрупують ся поменьші народи і держави.

В кількох віках по упадку західної римскої держави витворюють ся нові народи, а часи в яких они повстають, та часи борб поміж головними центрами, головно борби християньства з магометаньством, се часи середних віків, що трівають від **476**. р. до відкритя Америки 1492. р.

Поділ історії середних віків. Історию середних віків ділимо на чотири части:

I. **Часи вандрівки народів,** в яких творять ся і падуть численні держави, ґерманьскі народи принимають хрест, а на сході проголошує Магомет свою релїґію.

II. **Часи від пановання Кароля Великого 768**. до першого хрестоносного походу 1095.; є се часи повстаня нових порядків на

заході і витвореня ся осібного лицарского стану.

III. **Часи хрестоносних походів 1095.— 1270.** часи борби християн з магометанами і борби цісарства з папством.

IV. **Часи упадку середновічних порядків: 1270. 1492.**

Перша часть.

Часи вандрівки народів.

§ 1.

Старинні Ґермани, їх політичний устрій, обичаї і релїґія.

Політичний устрій Ґерман: Найдавнійші вже дещо точнійші відомости про Ґерман (назва Німцї Deutsch повстала пізнійше), маємо від римского писателя Тацита, котрий описав край, звичаї і релїґію старинних Ґерман.

Ґермани, як всї народи індоевропейского походженя, прибули з Азиї і осїли помежи Реном а Лабою, звідки виперли мешкаючих там Кельтів, (що Кельти мешкали дійсно в давній Німеччинї, доказом є богато знімчених кельтийских назв рік, гір).

Ґермани нїколи не творили одноцїльної держави, а були подїлені на племена (до 50) і вже Римляни вичислювали понад 20 назв ґерманьских племен. Кожде племя творило заразом осібну державу, якої територию

звали Ґермани Ґау. Міст і сіл, в нашім значіню в старинній Ґерманії не було. Кождий Ґерманин мешкав в деревляній хаті, окруженій полями і долинами, які творили єго власність. Мешканці одної области сходили ся на віча, найрадше в горах, або сьвятих гаях і звичайно підчас повні місяця. На зборах рішали про мир або війну, вибирали нових урядників і установлювали закони. Королів вибирали лише сі племена, що вели безнастанні борби, инші племена вибирали лише на час війни з поміж себе вождів званих герцоґ.

Домове житє Ґерман. Головним занятєм свобідного Ґерманина була війна, вправи оружием і лови. Взагалі Ґермани були дуже войовничої вдачі, а свого оружия не відкладали від себе ніколи, ба навіть помершому вкладувано до гробу єго збрую: Як Ґерманин не вів війни, то занимав ся польованєм на дикі зьвіри, яких в тогдішних великих лїсах Німеччини було дуже богато. Землї сам не управляв, анї не занимав ся годівлею товару, се уважало ся за щось негідного Ґерманина. Працювати мали невільники і жінки, свобідний Ґерманин, в часї вільнім від війни, або польованя, лежав на медвежій шкірі, слухав пісень або оповідань, вправляв ся в робленю оружием, пирував, або грав в кости. Гра

в кости і наклін до піяньства, були найгіршими чертами вдачі Ґерман. Бувало часом, що розпалений в грі Ґерманин, програвав в кости все своє майно, свою жінку, а навіть свою свободу і ставав невільником другого.

Головним предметом поживлїня Ґерман було зьвіряче мясо, молоко, сир і напиток, подібний до нинїшного пива, роблений зі збіжа. Одїж була звичайно простою, у мущин побільшій части зі шкіри у женщин з полотна. Жінки були у Ґерман в великім поважаню, а не як у Римлян, де жінки були невільницями мужа. В загалї відзначали ся Ґермани вірностию, правостию і добротою.

Суспільний устрій Ґерман. Ґермани дїлили ся на чотири верстви. 1. Нечисленна шляхта посїдала просторі ґрунта. 2. Свобідні горожани: они мали тоті самі права що шляхта, а ріжнили ся від неї лише сим, що їх посїлости були о много менші. 3. Визволенцї, що мали личну свободу, могли носити оружиє, али не посїдали земских дібр. 4. Невільники, котрих судьба була о много лїпшою як римских. Они занимали ся управою рілї, і творили рід нинїшної служби.

Релїґія. Релїґія давних. Ґерман була простою і подібною до инших поганьских релїґій. Всї знатнїйші явища природи, сонце, місяць, зьвізди, громи, блискавки були пред-

метами їх почитуваня.. Своїм богам не будували сьвятинь, але почитували їх в сьвятих гаях під старими деревами, де приносили їм криваві жертви часто навіть людські з невільників. Найважнійшим богом Ґерман був Водан. Єго окружали служниці звані Валькириями, котрі впроваджували померших лицарів до блаженного місця Вальгалї, де могли перебувати лише ті, котрі померли на війнї, або довершили за житя богато воєнних діл. Крім Водана почитали Нїмцї єще инших богів як Донара бога громів і бурі, бога сонця, Фрею богиню краси і любови, та много инших поменьших богів. Побіч великих богів узнавали Ґермани меньших божків, як великанів, карликів, ельфів і ин. Свою судьбу старали ся Ґермани пізнати з лету птиць, іржаня коня, та віщованя.

Борби Ґерман з Римлянами. Перший раз зійшли ся Римляни з Ґерманами єще 113 р. перед Хр. коли то Цимбри та Тевтони ударили на Римлян. Пізнїйше воював з Ґерманами Цезар і цїсар Октавіян, за котрого в 9. р. по Хр. вожд Херусків Армінїй (званий инакше Герман) розбив римского вожда Вара в Тевтобурскім лїсї. Від сего часу Римляни перестали думати про підбитє Ґерманії, а мир трівав аж до 162. р. коли то поміж Римлянами а Ґерманами прийшло до війни званої

Маркоманьскою. Ґермани напирають на границї римскої держави на цїлій лінії Рену і Дунаю. Послїдний римский цїсар з золотого віку, Марк Аврелїй, боров ся з Ґерманами щасливо, але єго нездарний син Комод, окупив мир лише в сей спосіб, що поселив богато ґерманьских племен на римскій териториї, які за се, що одержали ґрунта, мали боронити границь римскої держави перед наїздом нових ґерманських орд. В сей спосіб стало ся, що Ґермани стають проти Ґерман. Ґермани осївші на римскій териториї, боронять границь римскої держави перед новими наїздниками, що старають ся переломити оборонну римску лінію і осїсти на римских ґрунтах.

Серед сих борб в третім віці заходять у Ґерман дві важні зміни. 1. Починають творити ся союзи Ґерман, з яких найважнїйші є союз Франків над долїшним Реном, Алєман над середучим Реном, Сасів межи Реном а Лабою, а на сходї великий союз Готів, з якими лучать ся Вандали; Аляни і инші. 2. Ґерманьскі племена перестають правити ся давним демократичним ладом, майже всї вибирають королїв які з причини вічних воєн зискують чимраз більше на значіню і силї.

§. 2.

Велика вандрівка народів.

Гуни. В середній Азиї мешкало дике племя, монгольского походженя, Гуни. 375. р. впали они брамою народів (на північ від Каспійского озера) до Европи і викликали великий народний рух, званий в істориї народними вандрівками.

Гуни були малого росту, широкі в плечах, очи мали малі, запалі, ніс приплосканий. Лице було зогиджене, бо звичайно надтинано єго хлопцям, щоб пізнійше не мали заросту. Убранє їх складало ся з сорочки і кожуха. Одежи ніколи не перебирали, анї не скидали з себе, але носили так довго доки цілковито не здерла ся. Живили ся корінцями та сирим мясом, яке вкладали під сідло, щоби дещо змягкло. Гуни були дуже добрими їздцями, на конях їли, ба навіть спали. Страшними були они своїми наглими і завзятими нападами.

Ґоти. 375. р. прибули Гуни до Европи з жінками і дітьми, ударили на Алян, котр мешкали в нинїшній полуднево-східній Росиї, розбили їх і напали на Ґотів. Ґоти, ґерманьский нарід, не знати коли вивандрував з вітчини і поселив ся над обома берегами Днїпра

З часом Ґоти поділили ся на дві части: Остроґотів, що мешкали на схід від Дніпра і Візиґотів на захід від Дніпра. Гуни напали на Остроґотів 375. р. побили їх і разом з ними ладили ся до борби з Візиґотами. Візиґоти, щоб не дістати ся під пановане Гунів, опустили свої оселї і просили*) цїсаря східно-римскої держави Валєнса, о позволенє поселити ся на правім березї Дуная. Цїсар позволив на се під услівєм, що Ґоти зложать оружиє і дадуть закладників. Але Візиґоти підкупили римских урядників і перейшли Дунай з оружиєм в руках. Незадовго потім, обурені здирствами римских урядників, хопили за оружиє і виступили проти Валєнса, побили его під Адриянополем 378. і почали нищити цїлий Балканьский півостров. Доперва наслїдникови Валєнса, Теодозиєви Великому, удало ся наклонити Візиґотів до зложеня оружия, защо дістали на поселенє землї по правім березї Дунаю.

Алярик. Супокій не тревав довго, бо король Візиґотів Алярик, виступає на ново проти Римлян і виправляє ся до Італїї. Перший

*) В депутациї, яка прийшла до цїсаря Валєнса просити о позволенє поселеня, знаходив ся епіскоп Ґотів Ульфіляс, котрий перевів біблїю на нїмецку мову. Де які части сего переводу задержали ся до наших часів і є найдавнїйшою памяткою нїмецкої мови.

напад Алярика на Рим відпер римский вожд Стіліхо 403. р. але для здержаня Візиґотів, мусів він прикликати на поміч римскі леґиони з над Рену, римска границя над Реном позістала безборонною, в наслідок чого ріжні німецкі народи, як Свеви, Бурґунди, Франки впали до Ґалії. Коли-ж в кілька літ пізнійше римский цісар казав убити Стіліхона, наїздить Алярик на ново Рим 410. р. здобуває і видає на грабіж своїм жовнірам. З Риму хотів Алярик іти до Сицилії і Африки, але по дорозї умер. Єго похоронено в ріці Бузенто, а всїх невільників, що були заняті при похороні убито, щоб ніхто не знав де спочиває вожд Візиґотів Алярик.

Наслідник Алярика Атаульф оженив ся з дочкою римского цісаря Гонория і за позволенєм єго заняв полудневу Ґалїю, з відки з часом розширили Візиґоти своє панованє на цілу Іспанїю.

Вандали. Підчас борб з Алярикoм перейшли Вандали, нарід рівнож ґерманьский, на римску териториу і під проводом Ґейзериха прибули до північної Африки, де заложили державу Вандалів 429. р. В Африці побудували Вандали велику фльоту, здобули на Римі Сицилію, Сардинію, Корсику, Балєари, Пітеузи і стали панами західної части середземного моря. 455. р. наїздять Вандали Рим, здо-

бувають єго і нищать 14. днів в так застрашаючий спосіб, що по них лишило ся до наших часів слово вандалізм, на означенє дикого нищеня старинних памяток штуки.

---

§. 3.
Атиля король Гунів.

Битва на каталявнійских полях. Покоривши Ґотів опустили Гуни краї над Чорним морем і поселили ся в нинїшній Угорщинї, але заперестали якийсь час нападати на сусїдні народи, з причини незгод які панували серед них. Доперва коли на чолї Гунів став Атиля, званий „Божим бичем“, розпочали Гуни дальші свої напади.

Римский посол, що був у Гунів каже, що Атиля нічим не ріжнив ся від прочих Гунів і був так само бридким як і другі. Сам уживав при їдженю деревляного начиня, але гостям давав срібне та золоте. В своїм окруженю любив Атиля музику, сьпіви, жарти, але сам нїколи не сьміяв ся. Атиля вскорі покорив багато ґерманьских народів і розширив своє пованє від Волги аж по Рен і Альпи, а східно-римскі цїсарі мусїли єму платити данину. Атиля хотів заняти єще і західно-римску

державу, та старав ся о руку сестри цісаря Валєнса III. а у вінї жадав половини держави. Коли-ж цісар відмовив єго бажаню, опускає Атиля свою столицю і виправляє ся на Ґалїю, щоб підбити, як він казав, своїх утїкачів Візиґотів і облягає місто Орлєан. Тогди мешканцї Ґалїї Візиґоти і Бурґунди злучили ся з Римлянами під проводом Аеция і вирушили на оборону Орлєанови. На відомість про се, відступив Атиля від Орлєану і звів з Аецієм битву на каталявнїйских полях 451. Битва була незвичайно кервавою і випала для Атилї нещасливо, однак союзні війска понесли такі втрати, що Аецій не відважив ся переслїдувати Атилї.

Похід Атилї до Італїї. Щоби зімстити ся на Римлянах за каталявнїйскі поля, виправляє ся Атиля в слїдуючих роках на Італїю. По хоробрій обороні піддає ся єму твердиня Аквілєя*), почім Атиля здобуває північну Італїю, та іде на Рим. Рим оборонив від Атилї папа Лев Великий, котрий вийшов у сьвяточних ризах з процесиєю до Атилї і так заімпонував дикому варварови, що Атиля згодив ся взяти окуп, відступити від облоги міста і вернути до своєї столиці. Незадовго по

*) Підчас того як Гуни нищили північну Італїю, богато люда утїкало на поблизькі острови, де дали початок нинїшній Венециї.

повороті помер Атиля єще в молодим віці, а по его смерти держава Гунів скоро розлетіла ся і всї підбиті Атилею народи відзискали назад свою свободу Поданє каже, що тіло Атилї зложено в золоту домовину, золоту в срібну, срібну в желїзну і так доперва похоронено короля, а місце гробу затаєно.

---

§ 4.

Держави в Італії з початком середних віків.

Держава Одоакра. 476.—493. З упадком держави Гунів відзискали свою независимість Остроготи, якими стали рядити королї з роду Амаля, котрі стали вскорі так грізними східноримскій державі, що цїсар Лев І. зобовязав ся річно платити Остроготам 300 фунтів золота, щоби лишень не нападали на его державу Яко закладника взяв цїсар на свій двір королївского сина Теодорика, котрий 11 літ перебував на цїсарскім дворі, запізнав ся з всїма звичаями і обичаями Греків. Маючи 18. літ вернув Теодорик до своєї вітчини, де окликано его королем.

Якраз тогди, вожд нїмецких військ (Герулів і Руґійців) в Італії, Одоакер скинув з пре-

стола послїдного західно-римского цїсаря Ромуля Авґустуля, а на знак що західно-римске цїсарство перестало істнувати, відослав всї цїсарскі відзнаки до Царгорода і сам приняв титул короля Італії 476. р. Тогди звертає ся Теодорик до візантийского цїсаря і просить того-ж, позволити заняти Ґотам Італію. Візантийский цїсар згодив ся на се дуже радо, бо позбував ся в сей спосіб немилого сусїда.

Держава Остроґотів 493.—555. 488. р. вирушає Теодорик (званий пізнїйше Великим) на чолї 200 000 Ґотів, з жінками і дїтьми до Італії, побиває Одоакра і облягає єго в кріпости Равеннї. По трилїтній облозї піддав ся Одоакер, а Теодорик пробив єго своїм мечем, помимо сего, що обіцяв дарувати єму житє. По здобутю Італії, став Теодорик Великий паном, просторої держави, до якої належала Італія і полуднево західні країни нинїшної Австро-Угорскої монархії по Дунай. З підбитими мешканцями Італії обходив ся Теодорик дуже лагідно і покликував їх навіть на своїх дорадників. За єго пановання одержала Італія супокій, підчас якого підносить ся просьвіта і добробит краю. Сам Теодорик казав направляти давні будови, та будував нові, передовсїм у своїй столицї Равеннї. Однак помимо старань Теодорика до цїлковитої згоди поміж Римлянами а Ґотами не прийшло, бо Остроготи

як взагалї всї Ґермани були ариянами, а Римляни католиками, що приводило до непорозумінь, ба навіт до проливу крови.

Теодорик Великий помер 526. р. По єго смерти стала королевою єго дочка Амалязунта. За єї пованя розпочинають ся замішаня, які доводять до війни з Юстинїяном східно-римским цїсарем.

Пованє Візантийцїв в Італїї 555.—568. З замішань, які повстали в державі Остроґотів, скористав Юстинїян візантийский цїсар і вислав свого вожда Белїзара з військом до Італїї. Белїзар побив Остроготів, здобув Рим, але Остроґоти повстали під проводом хороброго короля Тотилї і здобули на ново майже цїлу Італїю. Тогди Юстинїян підозріваючи Белїзара о зраду, відкликав домів, а вислав на єго місце Нарза, котрий зломив послїдний опір Ґотів у стіп Везувія і прилучив Італїю до візантийскої держави. Останки Остроґотів вивандрували через Альпи, де про них і слух загинув.

Держава Льонґобардів 568.—774. Льонґобарди, ґерманьский нарід, мешкали спершу над Лабою, поселили ся відтак в нинїшній Угорщинї, де воювали з иншим ґерманьским народом Ґепідами. Нарз воюючи з Ґотами дістав від Льонґобардів поміч, коли-ж цїсар Юстинїян усунув пізнїйше Нарза від проводу

над вийском, розгніваний вожд візвав Льонґобардів до наїзду на Італїю. Льонґобарди під проводом Альбоїна прибули до Італії, побили византийскі вийска і заняли більшу часть Італії. Византийцям полишили ся лише півостров Істрия, Венеция, Рим, Неаполь і полуднева Італїя.

---

§ 5.

Східно-римска держава за цїсаря Юстинїяна 527.-565. і його наслїдників.

Юстинїян. 527.—565. Цїсар Теодозий Великий подїлив 385. р. римску державу на дві части і від сеї хвилї римска держава вже нїколи не злучила ся в одну цїлість. Західно-римска держава упала вже в несповна сто літ по подїлї 476. р. а східно-римска перестояла еще довгі віки і удержала ся аж до 1453. У східно-римскій державі мали перевагу Греки, тому і єї називають часто грецкою, або від столиці Византиї, византийскою.

Византийске цїсарство приходить до великого значіня за цїсаря Юстинїяна, котрий постановив відновити давну римску державу.

Тому висилає він свого вожда Белїзара 533. р. проти Вандалів, котрих Белїзар побив, їх короля Ґелїмера взяв до неволї, а край Вандалів прилучив до грецкої держави 534. р. По війнї з Вандалами розпочав Юстиніян війну з Остроґотами в Італїї, а єго вожди Белїзар і Нарз здобули Італїю і прилучили до Грецкої держави. Не так щасливим був Юстинїян в борбі з Перзами, від котрих мусїв мир окупити золотом.

Не меньшу славу як побідами придбав собі Юстинїян яко законодавець. На єго приказ учені правники списали всї давні закони звані Corpus iuris civilis, значить, збірник горожаньских прав. Сї закони є до нинї підставою цивільного права всїх народів.

Візантийска держава по Юстинїянї Зараз по смерти Юстинїяна починає візантийска держава підупадати. За єго найблизших наслїдників занимають Льонґобарди Італїю, пропадає Сирия, Палєстина і Єгипет, які дістають ся в руки Арабів. Від півночи натискають на державу Болгари, а на сходї Араби занимають не лише найважнїйші острови Еґейского моря, але наїздять на сам Царгород, який удало ся Грекам оборонити лише при помочи ґрецкого підводного огня, яким спалили арабску фльоту.

Рівночасно у внутрі держави ведуть ся

вічні політичні і релїґійні борби. Часті рево люциї доводять до численних змін на царскім престолї. Грецкий нарід позбавлений цїлковито впливу на полїтику, кинув ся у вир релїґійних спорів, з помежи яких найважнїйшим був спір о почитуванє образів т. зв. іконоборство. Цїсар Лев Ісаврик казав (726. р.) знищили всї образи сьвятих, яким денеякі хотїли віддавати божі почести, чим викликав висше як столїтну борбу, яку закінчив собор в Нїкеї, де рішено, що образів не можна убожати, а лише почитати сьвятих, яких сї образи представляють.

Найдавнїйші христянські будови. Перші будови християн вяжуть ся тїсно зі строгими переслїдуванями. Щоби бути безпечними перед ворогами, сходили ся християни в підземних печерах, званих катакомбами. Катакомби се підземні коритарі, по боках яких знаходили ся кімнати троякого рода. Найменьші кімнати були призначені на гроби звичайних християн. Тїла померших вкладано в викуте заглублене і замикано камяною плитою, на котрій рито імя і назвище помершого. Більші кімнати були призначені на гроби сьвященників та мучеників. Третого рода кімнати, більші простором, служили на сходини християн і на відправу християньских богослужень. Стїни сих кімнат украшувано малюнками, які

звичайно представляли Ісуса Христа несучого вівцю, сьв. Петра, або Мойсея ударяючого палицею о скалу, з якої випливала вода.

По медиоляньскім едикті, яким узнав цісар Константин Великий християньство державною релїґією, христяни розпочали будову церквий на взір римских будівель званих базилїками. Церква в стилю базилїки складала ся звичайно з трех частий. 1) З части повздовжної, яка виглядала як прямокутник і була поділена рядами стовпів на 3 або 5 частин званих навами ; 2) з части поперечної і 3) випуклої абсиди, де були призначені місця для епископів і сьвященників.

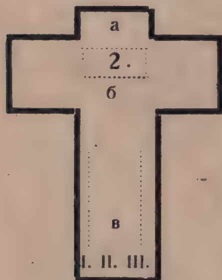

а — абсида
б — поперечна часть
в — повздовжна часть
I. II. III. — нави II. головна нава I. III. побічні
.... ряди стовпців
2. вівтар.

Поміж поперечною частию а абсидою (рідше помежи поперечною а повздовжною частию) знаходив ся вівтар. Над вівтарем взносив ся бальдахим, а над бальдахимом великий лук, (на стовпах) окрашений мозаїкою або звичайними малюнками.

За часів цісаря Юстинїяна розвиває ся новий стиль, що носить назву візантийский. Головною прикметою сего стилю є квадратова будова, над якою взносить ся висока копула. В рогах квадрату ставлено чотири стовпи получені з собою великими луками, на яких спочивала копула. Се є головна річ в візантийским стилю, всї додатки до будови, як абсида, бічні нави, передсїнки грають вже підрядну ролю. Найкрасшою памяткою візантийского стилю є церков сьв. Софії в Цар-городї, побудована за Юстинїяна I. нинї замінена вона на турецкий мечет. Візантийский стиль приняв ся сильно на Руси і в Московщині, де єще нинї богато церквий будує ся в сим стилю.

---

§. 6.

Араби.

Арабія і Араби. В полуднево-західній Азиї лежить великий (5 разів такий як Австро-Угорщина) півостров Арабія, окружений зі всїх сторін високими, місцями до 3.000 m. доходячими горами. Середуча Арабія се височина, винесена до 1000 m. понад позем моря, позбавлена рік і води, є майже пусти-

нею, лише місцями покриває єї зелена трава. Найбільше значінє в історії має західне побереже Арабії, де лежить країна Геджас зі сьвятими магометаньскими містами Меккою і Мединою.

Арабію замешкували від давна народи семіцкого походженя. Они занимали ся в части рільництвом, в більшости торговлею і подівлею товару (славні арабскі коні.) Поділені були Араби на численні племена, які рядили ся патриярхально Поодинокі племена жили з собою у вічній незгоді і провадили завзяті борби. Вірили вправді в одного бога, але їх релїгійні понятя про сего бога були дуже неясні, побіч него вірили Араби в множество духів, сьвяте камінє, дерева а навіть ставили бовванів, яким віддавали божі почести.

Магомет. В тім то краю жив в VII. віці по Хр. Магомет (ур. около 570. умер 632.) творець магометаньскої віри. Ще дитиною відумерли єго родичі, тому ховав ся він у вуйка, богатого купця, з котрим часто їздив в дорогу, при чім бачив богато країв і пізнав всілякі народи. Дорісши вступив в службу богатої вдови Хадіджи і провадив єї каравани в далекі краї. По якімсь часї оженив ся з Хадіджою, прийшов в сей спосіб до великого маєтку, закинув торговлю і віддав ся лише релїгійним роздумованям. В часї своїх

подорожий пізнав Магомет (хоть побіжно) релїґію християньску і жидівску, але анї одна анї друга не прийшла єму до вподоби, проте постановив утворити нову релїґію. Раз заснув він в печері недалеко Мекки і у снї мав ся єму явити ангел, який візвав єго до голошеня нової віри. Пізнїйше оповідав Магомет, що нераз коли сидїв самітно, злїтав до него божий дух у видї голуба і шептав єму до уха нові правди віри.

Іслям. По довгих роздумованях виступив Магомет публично і став голосити нову науку, яка дуже скоро ширила ся поміж арабскими племенами, бо не жадала нїякої повздержливости, але давала повну свободу жадобам чоловіка Магомет учив: Є лише оден Бог Аллаг, а Магомет є єго найбільшим пророком. Мойсей і Христос після науки Магомета були також пророками, але не такими великими як він, бо лише єму обявив Бог всї правди віри. Після науки Магомета мав кождий чоловік пять разів денно молити ся звернений лицем до Мекки, постити, давати милостиню, бодай раз в житю пійти на прощу до Мекки, не їсти свинячого мяса, не пити вина і сьвяткувати пятницю, яка мала бути сьвяточним днем. Цїла наука Магомета опирає ся на призначінню, він учив, що кождий чоловік має вже з гори назначену долю

чи недолю, житє і смерть, спасенє і прoклятє Найбільше щастє можна заслужити собі борбою за віру, за Магомета і вітчину, а кропля крови пролята за віру буде значити більше як два місяці посту.

Геджра. Науку Магомета названо іслям і списано єї в книзї що зве ся коран. Зразу приняло науку Магомета дуже мало людий, а навіть виступили проти Магомета арабскі сьвященики. В Мецї була чотирокутна сьвятиня звана Кааба. В одній стінї сеї сьвятинї був вмурований чорний камінь, який мав упасти з неба і на нім показували сьвященики слїди Авраамової стопи. Настоятелями сьвятинї Кааби були Корейшити Магометові племенники. Корейшити бояли ся, що нова наука позбавить їх великих доходів, які побирали від прочан, що приходили до сьвятинї, тому виступили проти Магомета і примусили єго до утечі з Мекки до Медини. Утеча Магомета з Мекки до Медини зве ся Геджра і від неї розпочинають магометани свою еру, беручи рік 622. після Християньскої ери за перший. В Мединї число приклонників Магомета зростало дуже скоро, так що вже в недовгім часї станув Магомет на чолї численної дружини, вернув до Мекки, побив Корейшитів і не лише Мецї накинув свою науку, але здобув цїлу Арабію, в якій приневолив всїх

огнем і мечем до принятя єго віри. Магомет хотів ширити свою віру і поза границями Арабії, але несподівано заскочила єго смерть в Медині 632 р.

Наслідники Магомета носили назву халіфів і були так як Магомет найвисшими володарями і найвисшими єреями. За другого з ряду халіфа Омара підбили Араби перску державу, а візантийскій державі видерли Сирию і Єгипет, де підчас занятя Александриї згоріла велика бібльотека. Араби виправляли ся і на сам Царгород, але Греки знищили їх фльоту за помочию підводного огня і Араби відступили від міста.

Араби в Іспанії. Послідним з халіфів з родини Магомета був Алї. За єго панованя вибухла домова війна, серед якої прийшла до панованя родина Омаядів 661.-750. Омаяди, перенесли столицю держави до Дамаску, підбили ціле північне побереже Африки, перейшли ґібральтарский пролив, увійшли до Іспанії, побідили Визиґотів під Херес де ля Фронтера 714. і здобули цілу Іспанію. З відси пробували Араби розширити своє пановане на Ґалію, але побиті Каролем Мартелем залишили сей плян.

В роцї 750. вибухло проти Омаядів повстанє, на чолї котрого станув Абуль-Аббас. Цілу родину Омаядів вимордовано, лише од-

ному з них Абдер-Рагманови удало ся утечи до Іспанії, де дав початок новому осібному халїфатови Омаядів в Іспанії. Столицею нового халїфату була Кордова, де арабска наука дійшла до найбільшого розвою, найкрасше розвинули ся ту медицина, математика, ґеоґрафія і астрономія. І в штуці полишили Араби богато памяток в Іспанії; до найкрасших належать мошея в Кордові і палата Альгамбра. Арабска штука не була ориґінальною, бо Араби принимали ріжні первні від всіх підбитих народів. Їх ориґінальними первнями були мінарети, високі а стрункі вежочки і арабески. Магомет заборонив всїм музулманам рисувати і малювати людий та зьвірята, тому богаті у фантазию Араби, ограничали ся в рисованю і мальованю ріжних простих і кривих лінїй, які разом взяті давали вигляд пестрих килимів. Такі малюнки звали Араби арабесками).

З поміж Аббасидів, що володіли від 750.-1258. вславив ся найбільше Гарун аль-Рашід, рівночасник Кароля Великого, великий покровитель науки і штуки.

---

§ 7

Франконьска держава.

Кльодвик 481.-511. Франки, ґерманьский нарід, мешкав підчас вандрівки народів над Реном і ділив ся на дві части: франків надморских і франків салїйских. Франки не творили одноцїльної держави, але були поділені на численні племена, які получив разом король Кльодвик, що був наслїдником казочного короля Мерqвея, від котрого цїла династия Кльодвика носила назву Меровінґів. (481.-751.) Не перебираючи в средствах, зумів Кльодвик не лише зєднати під своїм скиптром всїх Франків, але постановив сполучити під євоїм володїнєм цїлу нинїшну Францию.

В серединї Ґалїї панував послїдний римский намісник Сияґрій, котрий по упадку західно-римскої держави приняв титул короля і володів самостійно Проти него звертає ся Кльодвик, побиває єго в битві під Соасон 486. і кладе конець римскому панованю.

Франки принимають християньство. В десять лїт по битві під Соасон напав Кльодвик 496 р. на Алєман, що мешкали над горішним Реном, побив їх а їх край прилучив до своєї держави. Підчас битви з Алєманами зробив Кльодвик обіт, що наколи удасть ся

єму побідити Алєман, то прийме Христову віру. Франки до сего часу були поганами і доперва по війні з Алєманами приняв Кльодвик разом зі своєю дружиною хрест по католицкому обряду. Принятє християньства Франками є дуже важною подією, бо Франки були першим німецким народом, що приняв християньство по католицкому обрядови. Всї Німцї принимали християньство в ариянь́скій єреси, через що були всюда зненавидженими давною католицкою римскою людностию. Коли-ж Франки приняли хрест в католицкім обрядї, вся давна римска людність звернула ся до них і помагала їм у всїх борбах з иншими не католицкими народами. Тимто і поясняє ся великі і легкі побіди, яких довершив Кльодвик на своїх сусїдах.

Хотяй Кльодвик приняв хрест, то в души позістав на дальше поганином, але де було єму потреба християньства для покритя своїх дїл, там покористував ся ним дуже радо. І так під позором оборони католиків, переслїдуваних Візиґотами в полудневій Франциї, ударяє на короля Візиґотів Алярика II. побиває єго в битві під Поатіє (Poitiers) 507. і виперає Візиґотів цїлковито з полудневої Франциї. Візиґотам полишає ся від тепер лише піреней-ский півострів, де їх держава устояла ся ще до 711. р.

Наслїдники Кльодвика. По смерти Кльодвика провадили єго сини дальші завойованя і розширили границї франконьскої держави, але незгода в королївскій родинї, довела до подїлу держави. Істория панованя наслїдників Кльодвика се сумний образ нелюдянности, жорстокости, віроломства і родинних борб серед яких держава Кльодвика дїлить ся на части. Найбільше жорстокою і завзятою була борба поміж двома королевими, Брунегільдою з Австразиї і Фредеґондою з Нейстриї. Остаточно держава Франків подїлила ся на дві части, східну Австразию в якій переважав ґерманьский елємент і західну Нейстрию з перевагою романьского елєменту.

Кароль Мартель. Королї обидвох франконьских держав не мали жадного значіня, а були королями лише з імени. Цїлу управу держали в своїх руках урядники, що мали давнїйше лише нагляд над двірским господарством і завідували королївским двором. Тоті урядники звали ся Майордомами (Maior domus). Одним з таких майордомів був Пепін Молодший з Австразиї, він побив майордома з Нейстриї і сполучив цїлу франконьску державу в своїх руках. Єго син Кароль Мартель, (Молот) управляв державою від 714.—741. р. і вславив ся побідою над Арабами, котрі здо-

бувши Іспанїю впали до франконьскої держави. В кровавій битві помежи двома місцевостями Тур а Поатіє (Tours, Poitiers) 732. що тревала сїм день, побив Кароль Мартель Арабів, чим став немов щитом Европи, перед музулманами. Через сю побіду одержав Карол Мартель таке значінє і повагу, що єго син Пепін Малий, міг вже усунути послїдного з родини Меровінґів і оголосити ся королем Франків 751. р.

---

§ 8.

Церковні відносини з початком середних віків.

Папа Григорий Великий. Християньство від часу виданя медиоляньского едикту розвивало ся дуже скоро. Богато до розширеня християньства причинив ся цїсар Теодозий Великий, котрий заказав визнавати поганьску віру.

З розширенєм християньства розвиває ся також і церковна орґанїзация. На чолї громад стоять сьвященики, котрі підлягають епіскопам, з котрих найбільше значінє зискують з часом епіскопи Риму, Царгороду, Єрусалиму, Александриї і Антїохії, їх винесено

пізнійше до степеня патриярхів. Найбільшого значіня зазнавали патриярхи римскі, яких вже в четвертім віці почато називати папами. Папи, як наслідники сьв. Петра, приходять до чимраз більшого значіня, дістають провід на всіх синодах і рішають всї церковні спори. Значінє пап росте головно від сеї хвилї, коли папа Лев Великий охоронив Рим перед наїздом Атилї. Від сего часу зростає не лише духовна але і сьвіцка влада пап. По упадку західно-римскої держави були папи дійсними провідниками міста Риму, і пізнійше коли Греки здобули Італїю і в Римі посадили цїсарского урядника, цїлий тягар оборони Риму перед Льонґобардами спочивав в руках папи.

До найбільшого значіня дійшло папство за Григория Великого (590.—604.) Завдяки стараням сего папи покинули Візиґоти і Льонґобарди ариянїзм і получили ся з католицкою церквою. Григорий Великий причинив ся рівнож до заведеня християньства в Анґлїї. В Анґлїї ширило ся християньство єще за римских часів, однак підчас великих вандрівок народів цїлковито підупало. Доперва коли папа Григорий Великий вислав 597. р. до Анґлїї сьв. Авґустина з 40. Бенедиктинами, удало ся навернути на християньство цїлу Анґлїю. Протягом 60 лїт Анґлїя стала християньскою і від

сеѓо часу через цілі середновічні віки удержувала тісні зносини з Римом.

Сьвятий Боніфатий апостол Німеччини. Папа Григорий Великий думав також про навернене Німеччини, однак дійсним апостолом Німеччини був Сьвятий Боніфатий. Вінфрид, прозваний пізнійше сьв. Боніфатиєм, уродив ся в Анґлії, проповідував Христову науку помежи Фризами (в нинішних Нідерляндах,) а відтак удав ся до Гесиї і Турингії, де в селї Ґайсмарі був величезний дуб, посьвячений богови громів Тонарови. Коло сего дерева сходили ся погани і приносили жертви. Саме тогдї як поганьскі Німцї молили ся в сьвятім гаю, прийшов до них Боніфатий. Сьвятий чоловік представляв їм, що се нерозумно почитати дерево, але Геси вправдї слухали красномовного місіонара, але не вірили єго словам. Тогди приказав сьв. Боніфатий своїм товаришам зрубати дерево. Геси остовпіли і лячно дивили ся на сьвятотацке діло, они думали, що Тонар покарає зухвалих. Але дерево під ударами сокори затріщало і повалило ся, а громів не було. Доперва тепер удало ся сьв. Боніфатиєви навернути поган на Христову віру. Своє діло продовжав сьвятий муж 30 літ, доки не поляг мученичею смертию. Єго убили Фризи 735.

Значінє монастирів в середних віках. Всюда, де лише навернув сьв. Боніфатий поган на Христову віру, закладав церкви і монастирі, з поміж яких найважнійшим був монастир в Фулді.

Монастирске житє повстало на сході, передовсім в Єгипті і на Синайскім півострові, еще за часів великих переслідувань християн. Богато християн ішло в пустиню, де творили рід родин, рід села, але не мешкали по хатах, лише по печерах. На Синайскім півострові істнують такі печери до нині. Коли число поселенців в яким місци зросло, вибирали они з поміж себе чоловіка, котрий вів провід в молитвах, та рішав спори поміж пустинниками. Єго звали попросту отцем (нинішний ігумен). З часом покидали пустинники печери, та будували спільні доми, але все так, що кождий з них мав осібну свою келію. В сей спосіб повстали монастирі.

В західній Европі і Німеччині набрали монастирі доперва тогди більшого значіня, коли сьв. Бенедикт (жив він в Італії за часів панованя Остроґотів.) заложив монастир в Monte Cassino і надав монахам устави після яких мали жити. (Устави Бенедиктинів були строгі. Монахам не вільно було уживати до питя нічого крім води, їсти могли лише прості страви, мясо вільно було їсти лише хорим. Мо-

настир у Фулдї був заложений на правах сьв. Бенедикта.) Монастирі, яких з часом повстало в Нїмеччинї богато, відограли в житю Нїмцїв велику ролю. Живучи в найбільшій простотї і побожности, Бенедиктини не лише віддавали ся Божій службі, але справляли пусті поля, закладали огороди, засївали збіжа, яких до тепер Нїмцї не знали, займали ся ремеслами, в своїх тихих келїях гостили подорожних і убогих. Они займали ся також науками, та відписували релїгійні книги (друку тогди єще не знали, а всї книжки були писані) і твори старих грецких та римских писателів. Рукописи приокрашували они малими малюнками (мінятурами) і красними початковими буквами (інїциялами.) Кождий монастир був проте не лише огнищем Христової віри, але і опікуном просьвіти серед навернених народів.

Друга часть.

Часи від球 панованя Кароля Великого (768. р.) до першого хрестоносного походу. 1095.

§. 1.

Держава Франків під династиєю Каролїнгів.

Пепін Малий. Син і наслїдник Кароля Мартеля не вдоволив ся титулом майор-дома, але хотїв сам стати королем, тому усунув послїдного короля з роду Меровінґів. Щоби мати правну підставу до панованя, скликав Пепін всїх франконьских вельмож і запитав їх, чи годять ся на се, щоби він був їх королем. Коли-ж Франки згодили ся на се, вислав Пепін послів до папи з запитанєм, „Хто має бути королем, чи сей що нїчо не робить, лише носить королївский титул, чи сей, котрий править державою, а не має сего титулу?“ Коли-ж папа відповів, що сей повинен називати ся королем, котрий править державою, Пепін приняв титул короля, а по-

слідного Меровінґа Хільдерика III. осадив в монастири. В сей спосіб став Пепін основателем нової династиї Каролінґів 751 р.

Початок папскої держави. Від часу як Льонґобарди заняли північну Італїю, настали тяжкі часи для Риму і пап. Льонґобарди обходили ся з давними мешканцями дуже жорстоко, відобрали їм їх поля і замінили в більшій части в своїх невільників. Жорстокий Альбоїн умер неприродною смертию. Коли Льонґобарди перебували в Угорщині, проваділи борби з иншим німецким народом Ґепідами. Ґепіди в борбі були побиті, Альбоїн убив їх короля і з черепа єго голови казав зробити для себе чашу до питя. Дочка убитого короля, Розамунда мусїла стати женою Альбоїна. Коли раз Альбоїн змусив свою жену, пити вино з чаші єї батька, Розамунда зімстила ся на Альбоїнї і убила єго.

Помимо смерти Альбоїна, Льонґобарди осїли в північній Італії, ба навіть почали розширяти своє пановане на середучу і полудневу Італїю. В короткім часї лишили ся при Візантийцях лише східні побережа середучої Італії, полуднева Італїя, а на західних побережах лише Ґенуа і Рим. Коли-ж Льонґобарди протягнули свою руку по Рим, папи бачучи, що візантийскі цїсарі не в силї оборонити Риму перед Льонґобардами, звернули

ся з просьбою о поміч до Пепіна Малого, короля Франків. Пепін, котрий одержав від папи почесний титул римского патриция, з яким був звязаний обовязок боронити католицку віру і папу, виправляв ся два рази до Італії і не лише освободив Рим від нападів Льонґобардів, але відобрав їм часть Італїйского побережа від горла Паду до Анкони з містом Равеною і надав сї краї папі 756. В сей спосіб став Пепін Малий основателем папскої держави, яка устояла ся до 1870 р.

Кароль Великий 768.—814. і єго війна з Льонґобардами. Пепін полишив по собі двох синів Кароля і Карльмана, поміж котрих поділив свою державу. Карльман помер вже по кількох лїтах і Кароль званий Великим одержав цїлу франконьску державу. Кароль жив в незгоді з Льонґобардским королем Дезидерием, бо розвів ся з єго дочкою, яку відослав до Італії і оженив ся в друге. Коли-ж прибули до Дезидерия сини Карльмана, котрим Кароль не хотів дати части держави, король Льонґобардів станув по їх стороні і зажадав від папи, щоб коронував їх королями Франконії. Коли-ж папа відмовив сему жаданю, Дезидерий ударив на Рим. В обороні папи виступив Кароль, увійшов з війском до Італії, обляг Дезидерия в Павії, взяв до неволї, а себе казав в Медиолянї коронувати

желїзною Льонґобардскою короною 774. Кароль полишив Льонґобардам всї їх права і свободи, але коли льонґобардскі пани підняли повстанє, Кароль запровадив в північній Італії франконьский устрій. Держава Льонґобардів упала, по них лишили ся лише назва Льомбардска низина.

Війна Кароля з Саксонцями 772.—804. Найдовшу понад 30 літ війну вів Кароль з Саксонцями, котрі замешкували краї де є нинї провінциї Прус Вестфалїя і Ґановер. Саксонцї були тогди єще поганами і часто нападали на державу Франків. Щоби освободити ся перед їх нападами розпочав Кароль з ними борбу і хотів навернути Саксонців на християньство. Вже в першім походї покорив Кароль Саксонців, але коли лише виправив ся проти Льонґобардів, повстали Саксонцї під проводом Вітекінда, котрий підносив все нові повстаня, як лише Кароль опускав Саксонїю. Доперва коли Кароль переселив цїлі тисячі саксоньских родин до инших країв, а в їх краю позакладав франконьскі оселї, зникла відпорність Сасів, сам Вітекінд, видячи що опір Каролеви є неможливим, прибув до Кароля і приняв сьв. Хрест. Для скріпленя Христової віри заложив Кароль в Саксонїї вісїм епіскопств, які мали дбати про дальше ширенє християньства.

Війна з Бавариєю і Аварами. Бавария була вже від довгих літ під зверхностию Франконії, але послїдний князь Бавариї Тасільо хотів освободити ся з під зверхности Кароля. Він казав, що не хоче бути підданим сего, котрого батько був королївским слугою, (Батько Кароля Пепін був з початку майордомом) і получив ся, з диким народом, що мешкав в нинїшній Угорщині, Аварами. Кароль впав до Бавариї, побив князя, а Бавариію замінив на франконьску провінцию.

Відтак звертає ся Кароль проти Авар. Нинїшна Угорщина була з давен давна прибіжищем диких орд, з якими воювали вже римскі цїсарі. (Тряан). Ту перебували Гуни, а по них прибуло дике монгольске племя Авари. Авари так як Гуни прибули з Азиї перейшли східну Европу і поселили ся в Угорщині, закладаючи поміж Дунаєм а Тисою свої укріплені табори звані перстенями. З відси нападали рікрічно на сусїдні краї і грабили їх немилосердно, тому постановив Кароль їх цїлковито знищити. В першім походї взяв участь сам Кароль і дійшов до ріки Раби, в другім походї син Кароля Пепін дійшов аж до Тиси, завоював і знищив цїлковито землю Авар. Підчас борб з Аварами заложив Кароль Великий около 800 р. на сходї своєї держави східну мархію Ost-mark, яка дала початок нинїшній Австро-Угорскій монархії.

Війни з Норманами і Словянами. Війни з норманьским народом Данцями і зі Словянами вів Кароль лише в цїли обеспеченя границь. Данцїв Кароль вправдї побив, але не міг їх упокорити, за се війна зі Словянами була для Кароля щасливійшою, і много словяньских племен на східній граници держави Кароля від Балтицкого аж до Адриятицкого моря покорило ся Каролеви.

Війна з Арабами. В роцї 778. виправляє ся Кароль до Іспанії. Коли оден з Омаядів Абдер Рагман заложив новий халїфат в Кордові, намісник з Барцельони не хотїв єму піддати ся і удав ся до Кароля з просьбою о поміч. Кароль вирушив до Іспанії, здобув майже цїлий край межи Піренеями а Ебром, але не міг здобути міста Сараґоси. Підчас повороту напали Баски, нарід мешкаючий в горах північної Іспанії, на задню сторож Кароля в Ронсельваньскім провалї і знищили єї цїлковито. В тій борбі згинув хоробрий вожд Кароля Ролянд. Пізнійше повстали численні поданя про Ролянда. Оповідано, що Ролянд побачивши, що всї єго товариші полягли, не хотїв допустити до сего, щоб єго меч цїлий дістав ся в руки ворогів, тому ударив в марморову скалу і хотїв розбити, але меч не розбив ся, лише скала розпала ся на двоє. Тогди Ролянд затрубів так

сильно на своїм розі, що Кароль, який був вже віддалений вісім миль, почув єго, вернув на поміч Ролядови, але вже не застав єго живим. Дещо пізнійше вислав Кароль нові війска до Іспанії, які здобули країну по ріку Ебро, де Кароль утворив іспаньску мархію.

В наслідок сих воєн утворив Кароль велику державу, яка розпростирала ся від Атлянтицкого окену і ріки Ебро на заход по Лабу, Салю і Рабу на сході, від моря Німецкого і Балтийского на півночи по місто Беневент в полудневій Італії.

Кароль Великий римским цїсарем 800 р. Кароль Великий опікував ся горячо католицкою церквою і боронив голови церкви, римского папу. Коли-ж в Римі вибухли заворушеня і частина римскої шляхти противна папі Львови III. прогнала єго з Риму, вирушив Кароль з війском до Риму, де покарав винних. З вдячности за се папа Лев III. вложив Каролеви підчас Різдвяних сьвят на голову золоту цїсарску корону. Через сю коронацию був Кароль Великий вивисшений понад всїх володарів Европи. Титул римского цїсаря не дав вправдї Каролеви більшої влади, але підніс високо єго достоїньство. Від тепер наслїдники Кароля Великого виправляють ся до Риму, де принимають з рук пап цїсарску корону. Титул римского цїсаря перейшов з ча-

сом на нїмецких королїв. Факт коронациї Кароля римским цїсарем важний єще і тим, що він довершив звязь двох найбільших достойників західної Европи, папи і цїсаря, около котрих обертає ся від тепер цїла істория західної Европи в середних віках.

Внутрішні відносини в державі Кароля Великого. Не легко було удержати лад і порядок в великій франконьскій державі, яка складала ся з ріжних народів і племен, котрі вже передтим мали свої права звичаї і обичаї. Тому то прозвано Кароля Великим, не так за єго славні побіди, як більше для того, що був мудрим господарем, законодавцем і учителем своїх підданих. Щоб легше управляти державою, подїлив єї Кароль на округи звані ґрафствами і марґрафствами. На чолї ґрафств стояли ґрафи, над марґрафствами або инакше званими мархіями стояли марґрафи. Ґрафи мали в своїх руках власть сьвітску, судову і провід над загальним ополченєм, марґрафи до сего мали єще обовязок, боронити границь держави перед наїздниками. Кілька разів до року висилав Кароль своїх урядників, так званих королївских відпоручників, хотяйби до найдальших округів своєї держави, щоби наглядали чи ґрафи і марґрафи добре управляють своїми землями. По повороті

складали королївскі відпоручники найточнїйші справозданя королеви.

Народні збори і капітулярия. Держава Кароля Великого складала ся з ріжних країв і народів. Надати всім народам і краям однакові права було тяжко, бо кождий з сих народів чи країв, жив передтим відрубним політичним житєм, мав свої вироблені права, звичаї і обичаї, до яких вже призвичаїв ся і з жив ся з ними. Полишити всім народам їх давний устрій і права було небезпечно, бо се велоби не до зіляння всїх народів в одну цїлість, а до розбитя новозбудованої держави. Кароль пішов середною дорогою. Він полишив підбитим народам їх деякі права, які лише дещо позмінював, а рівночасно видавав королївскі розпорядженя, звані капітуляриями, які обовязували всї народи єго держави. В сей спосіб позискав собі Кароль підбиті народи, бо не ограблював їх з питомих їм порядків, а з другої сторони не допускав до розбитя держави.

В найважнїйших справах питав Кароль о раду народні збори, які сходили ся два рази до року. Весняні збори звали ся великими, осінні малими; весняні збори називано також маєвим полем, хотяй не все відбували ся в маю. На збори зїздили ся так сьвіцкі як і духовні достойники разом зі своїми

ленниками, на зборах збирало ся загальне опочнене, приходив і доокресний нарід. Збори рішали про війну і мир, на зборах змінювано правні постанови, та видавано нові. Нові розпоряджeня короля списувано і оголошувано в цілій державі. Сї розпорядженя були якраз капітулярия. На весняних зборах відбував ся також перегляд війска.

Февдальний устрій. За Кароля Великого кінчить формувати ся новий державний устрій званий февдалїзмом. Коли котрий вожд, або німецкий король здобув якусь країну, задержував в завойованим краю королївску владу. Підбитому народови відбирали наїздники $^1/_3$, або $^1/_2$, часом $^2/_3$ землї, яку король дїлив межи себе і свою дружину. Найбільшу частину $^1/_2$ або і більше здобутої землї задержував король для себе, другу меншу частину давав на вічне посїдане своїй дружині. Першу себто королївску частину дїлив король на части і роздавав поміж своїх дворян, але не на вічність, лиш на так довго, доки обдарований землею служив королеви військово. Король міг даровану землю коли небудь відобрати і надати другому. Такі надавані землї звали ся „ленна“ (Lehen). Той котрий одержував землю звав ся ленником або вазалем і був обовязаним на кожде королївске візване станути з оружием в руці

і піддати ся все королївскому судови. Той що надавав землю звав ся леннодавцем. Великі вазалї дїлили одержані землї на менші частини і надавали своїм підвладним, котрі присягали їм на вірність і мали воювати під хоругвою свого пана. Військова служба в сих часах була дуже тяжкою, тому бувало часто, що зовсїм вільні і незалежні, але не заможні люди, самі піддавали ся під опіку великих панів, щоби увільнити ся від військової служби, або знайти у можних панах сильну оборону; і в сей спосіб ставали они ленниками панів. За часів Меровінґів могучі майордоми змушували великих панів пїддавати ся під їх опіку і ставати їх вазалями. В сей спосіб витворив ся побіч пануючого цїлий ряд ленних панів і вазалїв, а новий порядок опертий на ленництві названо февдальним, який опирав ся на тим, що за посїдане землї, мусів посїдаючий поносити тягарі в користь свого пана. В нагороду за вірну службу позволяв король і ленні пани вазалям, переказувати свої ленна синам, через що з часом доживотні ленна стали родинними і наслїдними.

Стан науки за Кароля Великого. Кароль був великим приятелем науки і штуки. На єго дворі пробувало все богато учених, як анґлійский учений Алькуїн, що учив дїти Кароля, Айнгард (Einhard) автор житєписи

Кароля Великого, льомбардский історик Павло Діякон і инші. Найбільшу увагу звертав Кароль Великий на німецку мову, казав збирати старі німецкі пісни, хотів навіть складати німецку граматику. Сам приставав дуже радо з учнями і старав ся від них богато навчити ся. Єще в старшім віці учив ся Кароль латиньскої і грецкої граматики та астрономії. Під свою подушку клав все табличку і рисік і коли в ночи збудив ся, вправляв свою тяжку руку в писаню Для образованя народа закладав він численні школи при епіскопских катедрах і при монастирях, та казав переводити молитви на німецку мову. Праці і стараням Кароля Великого потреба завдячити, що просьвіта; яка упала цілковито підчас народних вандрівок, починає постепенно в західній Европі підносити ся. Кароль Великий опікував ся також рільництвом, промислом торговлею, та старав ся піднести добробит в своїй державі.

Сталої столиці Кароль не мав, найрадше перебував він в Аквізґрані де побудував красну палату і величаву катедру.

Смерть Кароля Великого. Кароль Великий був високого росту, сильний, рідко хорував, жив умірковано і був приятелем тілесних вправ. Любив дуже лови і часто вибирав ся в ліси на дикого зьвіра. Під взглядом

релїгійним був справедливим, побожним і милосердним. Хотяй був сьвідомим своєї сили і могучости, не був нїколи гордим. Єго одїж була простою, звичайно носив він сукна тканї руками єго жінки і дочок. Кароль помер в 72. роцї житя і полишив престіл свому синови Людвикови Побожному.

Людвик Побожний 814.—840. дорівнував батькови лише поставою. Був ученим, тихим, побожним, але нездібним до управи так великої держави. Франконьска держава складала ся з ріжних народів, у котрих єще не вигасла память давної свободи. Удержати всї підбиті народи в послусї міг лише муж рішучий, обдарований великими здібностями, а Людвикови Побожному як раз сего браковало.

В кілька лїт по вступленю на престіл, подїлив Людвик державу Франків поміж своїх трех синів. Колиж пізнїйше оженив ся в друге з баварскою княгинею Юдитою, мав від неї сина Кароля, котрому хотїв також визначити частину землї. Старші брати не згодили ся на новий подїл держави, тому прийшло межи батьком а синами до війни. На поли Ротфельд зійшли ся обидва війска. Єще перед битвою сини перекупили богато приклонників Людвика Побожного, які підчас битви перейшли на сторону синів, а Люд-

вик Побожний з горсткою вірних дістав ся до неволї. Місце битви на память зради назвали з сего часу „Полем ложи.

По битві приказав найстарший син Людвика Льотар, визнавати батькови прилюдно свої гріхи і зречи ся престола. Таким поступованєм Льотара обурили ся молодші сини, визволили Людвика з рук найстаршого сина і посадили в друге на престолї. В кілька місяців перед смертию Людвика прийшло до нових непорозумінь межи цїсарем і наймолодшим сином Людвиком, а нову війну спинила лише смерть Людвика Побожного.

Договір в Верденї 843. Сини Людвика не могли погодити ся при подїлї краю, межи ними вибухла війна (з одної сторони Льотар з другої молодші Людвик званий нїмецким і Кароль Лисий.) В битві під Фонтанетум 841. молодші братя побили Льотара і змусили до нового подїлу краю. 843. р. зїхали ся всї братя в Верденї, де подїлили державу Кароля Великого. Льотар, як найстарший дістав цїсарский титул, північну Італїю і пас землї ограничений зі сходу Реном і Альпами з заходу Роданом, Мозою і Скальдою. Краї на захід від сего паса дістав Кароль Лисий, на схід Людвик Нїмецкий. В сей спосіб держава Кароля Великого розбила ся на три части. Головна вага верденьского договору лежить

в тім, що границї нових держав відповідали менше більше границям трех народів німецкого, француского і італїйского.

Нормани. Борбапо між Каролїнгами і подїл держави Кароля Великого ослабили владу монархів, а піднесли значінє королївских вазалїв. Держави Каролїнґів були слабими, а силу їх нищили єще напади Норман, що рік річно наїздили держави Каролїнґів.

В часах Каролїнґів жило в нинїшній Данїї, Швециї і Норвеґії войовниче, поганьске, ґерманьске племя Нормани. Наймилїйшим занятєм сих племен був наїзд на чужі краї і грабіж. На своїх маленьких лодках які в потребі переносили на раменах, плили Нормани в далекі краї. Побережа Німеччини, Франциї, Анґлїї бачили їх дуже часто, ба нераз заїздили Нормани в далекі краї, як до Ісляндиї, знали Ґренляндию, а мабуть і Америку. Навіть столиці держав Париж, Аквізґрам не були вільними перед їх нападами. Нападали Нормани нечайно і заки зібрало ся війско до оборони краю, Нормани вже опускали край з богатою добичею. Нормани були так страшними, що королї Франциї входили з ними в переговори, а навіть віддали їм 911. р. Нормандию, яко дїдичне ленно. Віра Норман була поганьска, найбільше почитали бога Одіна, котрого представляли собі однооким старцем,

що опікує ся войнами. Після вірованя Норман пробував Одін в небі званім Вальгаля, де нема жадних женщин, жадних рабів, лише рицарі і люди померші в борбах.

Франконьска держава по верденьскім договорі. По верденьскім договорі не було гаразду в Франконьскій державі Брати вели з собою часті борби, а тимчасом Нормани грабили їх краї, пустошили міста і убивали людий. Они вдерали ся на своїх човнах глубоко в край Реном, Льоарою, Ґаронною, Лабою, ограбили міста Руан, Париж, Бордо, Гамбурґ і лише по заплаченю великих окупів уступали з краю. Не меньше терпіла східна частина франконьскої держави від Словян. Людвик Німецький мусів безнастанно воювати з Чехами і Моравянами.

Найскорше вимерла з поміж Каролінґів лінія Льотара. Цісарска корона мала припасти після старшеньства Людвикови Німецкому, але Кароль II. Лисий упередив брата, прибув скорше до Італії і коронував ся цісарскою короною. Наслідник Людвика Німецкого Кароль III. Грубий, здобув корону західної Франконії, виправив ся до Риму, де придбав собі титул цісаря 885.—887. Кароль Лисий був послїдним, котрий сполучив в своїх руках цїлу франконьску державу, але показав ся нездарним володіти так великою

державою. Коли-ж місто вирушити проти Норман, котрі облягли місто Париж, увійшов з ними в договір і обовязав ся платити їм данину, скинено Кароля з престола, почім франконьска держава поділила ся на 5 частий. Західну Франконїю, що дає початок нинїшній Франциї, східну Франконїю себто Німеччину. По межи обома державами лежали дві меньші держави Бурґундия висша і Бурґундия низша. Пятою державою була Італїя, де панував довший час нелад і де ріжні князї видирали собі взаїмно цїсарску корону.

Підчас сих борб упало значінє цїсарів, а зросла дуже повага і значінє пап, передовсїм завдяки енерґічному папі Миколаєви І. около 860 р. (858.—869.) котрий утвердив над цїлим заходом зверхність пап, а єго наслїдники були вже так сильними, що могли розпоряджувати цїсарскою короною.

Вимертє Каролїнґів. По упадку Кароля II. Грубого вибрали пани у східній части франконьскої держави себто в Німеччинї королем хороброго Арнульфа 887.—911. Арнульф побив Норман; удав ся до Італїї, де приняв цїсарску корону, однак не міг оперти ся напираючим зі сходу Словянам, а іменно князеви Сьвятополкови, котрий злучив бо-

гато Словян під своїм скиптром і оснував Мелико-моравску державу.

Наслідник Арнульфа Людвик Дитина 899.—911. був послідним з роди Каролінґів в Німеччині. За єго панованя довершив ся поділ Німеччини на 5 князівств: Баварию, Саксонію, Алєманїю, Франконію і Льотаринґію. Пануючі в них князї були силнїйшими від короля і слухали єго, тогди як хотїли, так що в дійности Німеччина складали ся з 5 осібних держав.

У Франциї стараються ся видерти корону Каролінґам князї Франциї, що мали свої посїлости довкола Парижа, доки остаточно 987, не засів на престолї Гуґо Капет, котрий дає початок новій францускій династиї Капетінґам.

§ 2.

Словяни.

Найдавнїйші відомости про Словян. Словяни се народи що замешкували полуднево західні та середучі краї нинїшної Росиї. Їх оселї сягали від Карпат до Валдайскої височини, на північ сягали по Балтицке море і Німан, на полудни граничили з грецкими кольоніями над Чорним морем. Найдавнїйшими предками Словян можемо уважати Ге-

родотових Неврів і Андрофаґів. Грецкий писатель Геродот був на північних берегах Чорного моря і подав важні відомости про мешканців нашої териториї; на жаль они дуже баламутні і неясні, Дещо точнійші і більші відомости про Словян знаходимо у Тацита і Плінія, у котрих виступають Словяни під іменем Венедів.

Вандрівка Словян. В часах великої вандрівки народів, змінювали свої оселї рівнож і Словяни, а головний рух словяньскої вандрівки припадає між 450.—650. роком. Серед вандрівок зайшов у наших Словян дуже важний факт; в тих часах відлїлюють ся і відокремляють ся поодинокі народи, та стають жити осібним відмінним житєм. Словяньска еміґрация ріжнить ся від німецкої, бо підчас коли Німцї вандрували шумно, поваловали давний лад і порядок, Словяни еміґрували спокійно і занимали вбільшій части полишені вільні простори. Еміґрация Словян розпочала ся майже рівночасно з німецкою, однак з причини браку жерел не можна перед нападом Гунів про неї нїчо говорити. Найбільший еміґрацийний рух обняв Словян по розбитю Алян і Ґотів, що були домінуючими панами на нашій териториї перед нападом Гунів. В тоті часи починають Словяни ділити ся на три ґрупи. Перша се Анти,

котрі полишили ся на давних оселях в нинїшний середучій Росиї; друга Венеди, що вирушили на захід і трета се ті що виемігрували на полудневий захід під назвою Словен.

Важнїйші словяньскі племена. З часом поділили ся Словяни на численні племена Важнїйші з них були. Поляни над середучим Днїпром довкола Києва, на схід від них сиділи Сіверяни, на захід над рікою Припетию Деревляви, на полудне між Бугом а Стиром мешкали Дулїби, над Днїстром і Прутом Тиверці і Угличі. Над Ільменьским озером сиділи Новгородяни, над жерелами Двини і Днїпра Кривичани і Полочани, межи Днїпром а Десного Радимичі, над Окою Вятичі. На островах балтийского моря сиділи Руяни, в долинї Варти над озером Ґопло Поляни (предки Поляків), над середучого Вислою Мазовяни, межи Лабою а Одрою Оботрити, над середучою Одрою Шлезани. В нинїшних Чехах мешкали Чехи, над Моравою Моравяни, на західних збочах Карпат Словаки, у східних Альпах Словенці, в нинїшній Дальмациї, Сербиї і Хорвациї, Серби і Хорвати.

Устрій, звичаї і обичаї Словян. Суспільний устрій Словян був патриархальний. Родина була підставою села. На чолї родини стояв батько, або найстарший член родини. Родина посідала спільний маєток. Кілька

родин творило поколїнє; всї, що належали до поколїня були свобідні і собі рівні. Найвисшою властию у Словян було віче, в якім брали участь всї, що належали до поколїня.

Словяни жили просто, мешкали в малих хатках, звичайно далеко віддалених від себе, були побожні, релїгійні, горячо привязані до своєї землї, свободу цінили висше житя, в обходженю з другими були щирі, отверті і гостинні. При тім всїм відзначали ся трудолюбивостию, ощадностию і зносили терпеливо голод, спрагу і труд. До війни були не охочі і брали за оружиє лише в оборонї землї, та личної свободи. (Їх оружием були щит, ратище і стріли; бороли ся все пішо.) Не бракувало Словянам і лихих прикмет, як брак згоди і витревалости та наклін до сварки, тому і не дивно, що позбавлені всякої тїснїйшої полїтичної орґанїзациї скоро підлягли чужим наїздникам.

Релїґія Словян. Віра Словян була поганьскою, однак мали они понятє про одного великого бога, котрий удержує цїлий сьвіт, нагороджає добре і карає зле. Сего бога почитувано під ріжними назвами: Перун, Сварог, Радеґаста, а найчастїйше під іменем Сьвятовида, котрого представляли собі з чотирма обличиями (бог, що все видів на всї 4 сторони сьвіта.) Побіч найвисшого бога

почитували Словяни инших меньших богів, як Даждбога або Хорса бога сонця, Морену богиню смерти, Ладу богиню краси і весни, та віддавали почесть меншим божкам як Дїдам (опікуни домів) Русалкам, Топелицям і ин. Головні сьвята у Словян були в честь бога сонця: Коляда, яке обходили з кінцем грудня в честь повертаючої сили сонця і Купало в лїтї в честь родючої сили сонця. Словяни вірили в посмертне житє, в нагороду або кару за свої дїла. Тїла померших палено, або закопувано в землю, а при погребі справлювано великі бенкети.

Перша словяньска держава. В часах великої вандрівки народів переходили через словяньску териториюю ріжні орди, яким все підлягали Словяни: як Гуни, Болгари Авари. В борбі з ними повстає перша словяньска держава. Якийсь чоловік, іменем Само, незвістного походженя (чи Словянии чи Франк) зорганїзував около 650. р. денеякі словяньскі племена, скинув аварске ярмо, ба навіть відпер франконьскі війска, які напали на его державу, однак, по смерти Самона, его держава дуже скоро розлетїла ся.

Великоморавска держава. Нова словянска держава творить ся в IX віці, а осередком еї стає Моравія, яка під проводом князїв Мойміра, Растича, а перебовсім Сьвя-

тополка, доходить до великої сили, Велико моравскі князї, головно Сьвятополк, змусили богато словяньских племен межи Дравою а Лабою до признаня їх зверхности, а Сьвятополк був так сильним, що опер ся навіть нїмецькому королеви Арнульфови. Столицею Велико-моравскої держави був Велеград. Велико-моравска держава устояла ся до 906. р., колито Мадяри, котрі поселили ся в Угорщинї знищили єї цїлковито.

Сьв. Кирил і Методий. В Велико-моравскій державі старали ся ширити Христову віру нїмецкі сьвященики, але їх успіхи були дуже малі. Доперва коли велико-моравский князь Растич просив грецкого цїсаря Михайла III., щоби єму прислав грецких місионарів, вислав цїсар до Моравії двох братів Кирила і Методия. Они походили з Солуня від вітця Грека а матери Словянки. Щоби легше навернути Славян на Христову віру, постановили брати завести у Словян церков з грецким обрядом і словяньскою мовою. В тій цїли сьв. Кирил винайшов нову азбуку звану глаголитикою і спільно з братом переложив на славяньску мову евангелиє. На візванє велико-моравского князя удають ся обидва брати до Моравії, де навертають на Христову віру Моравян, Чехів і Словаків. Мимо всего грецкий

обряд не удержав ся в Чехах і Моравії, де вже по смерти сьв. Кирила взяв верх латиньский обряд. Ученики обох перших словяньских апостолів вийшли з Чех і Моравії і удали ся до Болгариї, де їх радо принято. Ту в Болгариї уложив епископ Климентий нову славяньску азбуку „кирилицю“ в якій списано всї сьвяті книги.

---

§. 3.

Передісторичні часи людскости.*)

Вступ Щоб мати повний образ рідної історії потреба бодай в коротці перейти історию рідного краю, ще перед тим, заки витворила ся руска держава, та заняти ся передісторичними часами України Руси. А коли слїдячи тоті часи зайдемо в зад вже так далеко, що вже не будемо в силї, знайти якого небудь слїду про наш нарід, то єще не буде вільно нам станути, але будемо мусїли

*) В приладженю усту ів з історії України-Руси послугував ся я передовсїм працею Вп. п. професора Михайла Грушевського під заголовком Історія України-Руси.

іти дальше і говорити про Словян, бо переповідуючи історию Словян, будемо переповідати рівночасно історию нашого народа, що був і є частию Словян. Коли-ж в кінци не знайдемо вже жадних слідів Словян то і тогди не буде вільно спинити ся нам, ми мусимо іти в зад і пізнати історию людства, постепенний умовий розвиток чоловіка, бо пізнавши розвиток людского роду, пізнамо також і себе.

Культура і єї поділ. На вступі мусимо вперед відповісти на питане „Що се є людскість"? Нині понимаємо людскість як скомбіновану з одиниць цілість, виходимо з поодинокої індивідуальности, від поодинокого чоловіка і з великого числа поодиноких людий творимо цілість, яку вяжемо з собою ріжними духовими вязами. Так само стоїть річ і з народностию. З поодиноких людий, котрі почувають ся до спільної єдности, котрі мають спільні ідеали, історию, звичаї і обичаї, складає ся нарід.

Перші люди стояли на дуже низькім степени культури. Взагалі перших людий можна порівнати з малими дітьми. Як дитина, що приходить на сьвіт не знає нічого, а допера з часом пізнає особи і предмети, які єї окружають і учить ся їх називати, так перші люди мусіли все пізнавати. Ба нині дити-

ні учити ся легше, бо она має учителів, в першій мірі родичів і родину, а перший чоловік мусів все сам пізнати, сам назвати, томуто чоловік образував ся і розвивав свій ум дуже поволеньки. Всякий результат розвою чоловіка чи людскости, зовемо культурою. Культура се осягнений степень розвою людства в єго духовім житю і в єго способі житя. Після сего, чи чоловік розвивав ся більше духово, науково, чи більше практично, щоби винайти способи до легшого житя розріжняємо культуру духову і матеряльну.

Матеряльна культура є се рід способу житя в побіджуваню супротивних перепон людскости. Як се розуміти? Возьмім примір. Чоловік хоче їсти, а зьвіря не хоче дати ся єму зловити. Зьвіря ставить єму отже перепону. Чоловік думає як зловити зьвіря, видумує копє, лук, сїти, ловить зьвіря і перепона побіджена. Чоловікови зимно, се знов перепона єго доброму житю. Як єї побідити? Чоловік убирає ся, ставить хату, зимно уступає і чоловік знов побідив супротивну перепону. Спосіб житя, як побіджувати супротивні перепони людскости зовемо матеряльною культурою.

В розвою матеряльної культури розріжняємо чотири степені. Польованє, риболовство, кочівництво і рільництво. Ріжниця поміж сими

чотирма степенями не є занадто острою і перехід з одного степеня в другий буває часто дуже незамітним.

Підчас першого степеня, себто часів польованя, чоловік жив в дикім стані. Він нічим не журив ся, а дбав лише про се, щоб мав що їсти, про завтра ніколи не думав. В перйоді риболовства станув чоловік культурно вже висше, почав опановувати воду, та облумував средства, як ловити рибу. Чоловік живючий на степени польованя і риболовства, не умів нагинати природи до своєї потреби. Се значить, чоловік брав все так, як давала єму природа. Нинї мясо варимо, тогди чоловік не умів варити, а їв сире мясо, він не умів зварити води, побудувати хати, зробити собі оружия, а брав все так як давала єму природа.

Дуже великого значіня для роввитку матеряльної культури було винайденє огня, який правдоподібно пізнав чоловік з гори, вправдї не з неба, але з хмари. Ударив грім запалив лїс, а чоловік лише старав ся о вічне удержанє огня. Так само случайно мусів винайти чоловік спосіб добуваня огня. Чоловік хотів вирівнати два кусники дерева, а що ножа нї сокири єще не знав, тому вигладжував дерево за помочию тертя одного о друге. Тертє викликує тепло і зовсїм можливо, що від тепла запалило ся дерево, а коли чоловік

пізнав спосіб добуваня огня, міг від тогди добути єго коли хотів.

Богато для розвою матеряльної культури причинило ся оружиє, яким послугував ся чоловік будьто до зачіпки будьто до оборони. З початку оружиє перших людий було дуже просте; як дерево з обсмаленим кінцем, остре камінє, кости зьвірят, ости великих риб. Доперва з часом почато оружиє видосконалювати і то головно коли пізнамо елястичність, бо від тогди почато уживати лука і стріл. Побіг оружия допомогло чоловікови начиніє опановувати природу. З початку уживано ца начинє випуклих мушоль, доперва з часом пізнано, що випалена глина є непромакаючою, і почато з глини робити начиня.

З часом научив ся чоловік поконувати віддаленє, винаходячи віз і човно, ставив собі хати з початку в скалах, відтак будував доми. В період поьлованя і риболовства освоїв чоловік деякі зьвірята, як пса, корову, свиню, коня. З освоєнєм зьвірят наступила цілковита зміна в житю чоловіка. Чоловік посідав зьвірата, мусів дбати про їх виживленє. Він випасав свій товар на однім місци так довго доки стало паші, відтак звивав свій табор і вандрував в нові околиці, де було подостатком поживи для товару, не мав він сталої оселі, а переносив ся з місця

на місце. Такий спосіб житя зовемо кочівництвом.

З часом пізнав чоловік, що вкинене зерно в землю видає великі плоди. Се дало початок до рільництва, яке має в розвитку культури дуже велике значінє, бо спричинює сталий осідок, утворенє загороди і союзи поодиноких людий, що ведуть доснованя села, міста та держави.

Як довго чоловік жив на степени кочівництва, так довго опирав ся цілий устрій на родовій орґанїзациї, себто на союзї поодиноких родин. З хвилею сталої оселї якого небудь племени, упадає родова орґанїзация, а наступає орґанїзация сільска, територяльна, зі спільним лїсом, пасовиском і лукою. В селї повстають ремісники, котрі працюють для села, за що инші старають ся о їх удержанє. Ремісники дають свою працю в замін за плоди і так повстає початок пізнїйшої торговлї З часом наступає виміна річий. Однак виміна поодиноких предметів за инші, буває нераз дуже тяжкою. Приміром: має хтось на продаж коня, а хоче купити убранє Кравець має на збутє убранє, але єму коня не потрібно і так обидва мають товар до збутя, а не можуть зробити доброї заміни. Щоби улегшити виміну, винаходить чоловік се, що ми нинї зовемо гріш. З початку уживано гроший в натуралїях;

красні мушлї, шкіри зьвірят і т. и., з часом почато бити гроші з благородних металів. Нинї уважає ся грошем лише золото, місцями і срібло, а гроші з инших металів, чи паперові гроші, се нїчо иншого як лише векслї, за які держава має в кождій хвилї видати на жаданє золотий гріш.

По серед сільских орґанїзаций повстає і розвиває ся місто, яке стає осередком краю і осередком дальшого розвитку культури. В містї відбувають ся торги, через що сходить ся ту доокресний нарід. В містах повстають варстати, склади, витворює ся широкий промисл, а з піднесенєм промислу росте торговля так внутрішна як і загранична. Купцї лучать ся в союзи, які повстають найскорше в Голяндиї Анґлїї а відтак в Нїмеччинї. При помочи промислу і торговлї наступає нагромадженє великих капіталів, повстають банки і торговельні доми. З друґої сторони побіч великих капіталїстів виступає верства робучого люду, що живе з праці рук. Поміж обидвома розпочинає ся соцяльна борба, не полагоджена єще до нинї.

Духова культура. Розвиток людскости на поли духовім, науково-просьвітним зовемо духовою культурою. Першою відзнакою духової культури є мова, переданє своїх думок словами. Чоловік не умів володїти язиком так

як нині. З початку уживав він на означенє окружаючих предметів дивних майже все односкладових звуків, а доперва з часом почав він лучити слова в реченя і ясно висказувати свої гадки. Єще нині маємо богато народів, що уживають мови невиробленої, та немилозвучної.

Побіч мови виступає численє, з початку при помочи рук і палців, пізнійше самостійно і дає почин до аритметики. Дещо пізнійше розвиває ся ґеометрия (у Египтян).

О много пізнійше від мови виступає письмо, яке з початку є образкове, як египетскі гієрогліфи, відтак складове, де на оден склад уживає ся одного знака, а доперва пізнійше приходить письмо звукове, якого уживаємо нині.

З відносин чоловіка до природи витворила ся релїґія*). Чоловік вже в своїй вдачі має се, що стремить до розвязаня тайн природи. Бачив він, що сонце, місяць зьвізди сьвітять, гремить, лискає, паде дощ і старав ся собі все те пояснити. Однак перші люди стояли на низькім степени культури і не уміли пізнати так сил природи як ми нині, тому

*) Лише одні Жиди мали Боже обявлїнє і вірили в одного правдивого Бога, инші народи витворили собі самі релїґійний сьвітогляд.

надавали явищам природи надлюдскі сили, та убожали їх. В сей спосіб витворили ся перші релїґійні понятя, які товаришать чоловікови від уродин до смерти. (Народу без релїґійного сьвітогляду история не знає.) З часом витворив чоловік віру в посмертне житє, яке представляв собі в ріжний спосіб. У многих народів наступило почитанє померших, яке денекуда дійшло до канїбалїзму (їджено з помершого тоті части тіла, в яких думано, знаходить ся душа).

Богів потреба позискати для себе, потреба їм приносити жертви, а се не кождий зуміє, тому повстає окремий сьвященичий стан. З другої сторони культ бога провадить до образа. Чоловік старає ся своїх богів виобразити, представити і се дає початок до малярства і різьби. Чоловік ставить богам вівтарі і сьвятинї, що дає початок архитектурі. Богам віддає ся честь молитвою і сьпівом, з чого витворює ся релїґійний стих, початок поезиї, а з релїґійних оорядів повстає танець і початок драми.

Моральність і право. Кождий чоловік, хотяй належить до одного і того самого народа і до одної і тої самої суспільности, з якою лучать єго спільні почуваня і ідеали, все-ж таки має свої питомі індивідуальні прикмети. Сі ріжні поодиноким людям питомі

прикмети, доводять до частих і прикрих непорозумінь і конфліктів. Щоби сих конфліктів оминути, витворює людскість почуте моральности, яке каже, що випадає, а що не випадає чоловікови робити. Але много людий зовсім не обходить се, чи що випадає чи не випадає, они робять так як їм ліпше і не зважають цілком на правила моральности; тому потреба було чогось силнійшого від моральности. Ту виступає право, яке каже, се вільно, того не вільно робити. Межи правом а моральностию повинна панувати цілковита згода, але буває часто, що право і моральність розминають ся. Право не має так довго жадного значіня, як довго не стане в єго обороні яка сила; тому хвиля, в якій держава взяла на себе виконуванє права, є одною з найважнійших хвиль у всесьвітній історії. Право не є незмінним, оно розвиває ся і зміняє ся.

Культура розвиває ся ріжно. У одних народів скорше, у других повілнійше. У одних розвиває ся більше духова, у других матерьяльна культура. Інди, що випередили всїх сучасних фільософічними спекуляциями, позістали все дїтьми на поли натуральної історії. У одного народа розвиває ся більше змисл музики (Чехи) у других більше сьпіву (Русини.

Родина. Розвиток людскости можливий

лише в громаді, в товаристві. Першою і найважнійшою причиною, що веде до злуки є супружество. Люди звязані супружими і родинними відносинами, стреміли до удержаня звязи поміж поодинокими членами родини. Супружество отже появило ся з причини бажаня спільного пожитя. Подружий розріжняємо три головні роди. Найнисший степень подружия се поліандрія, де одна жена має много мужів. Сей рід подружия можна слідити у народів стоячих на дуже низькім степени культури. Другий степень се поліґамія, де оден муж має богато жінок, як се практикує ся єще до нині у народів исповідуючих іслям. Найвисшим а заразом найкрасшим і найвідповіднійшим степенем супружества є моноґамія, злука одного мущини з одною жінкою.

Зі злуки кількох родин творять ся роди, з кількох родів повстають племена. Кілька родів вступає з собою в супружі зносини і дає поволеньки завязок державі. Такі держави були спочатку лише родові, однак дуже скоро перемінювали ся в територяльні, бо союз територяльний привязаний до землі є силнійшим як родовий. На територии нововповсталої держави, осідають чужі люди. Їх терпить ся, наколи платять податки і служать можним родам. З перших давних родів

повстає з часом шляхта, з прихожих, осїлих пізнійше, просто люди. (В Римі патриций і плебеї.) Обидва сторониитва зливають ся з часом разом, приймають назву і вступають в спис народів.

---

§ 4.

Перед історичні часи України Руси.

Поділ історії України Руси. Історию України Руси можна поділити на пять перйодів, з яких перший обіймає часи, в яких наш нарід не становив єще осібної держави і сей перйод буде радше историєю нашого краю, нашої териториї, як історією нашого народа.

Другий перйод обнимає часи в яких Русь-Україна переживала щасливі часи, часи независимости. В сих часах Русь була славною і могучою, своєю силою грозила всїм сусїдам, а навіть горді візантийскі цїсарі, котрі ставили себе так високо по над володарів західної Европи, сї цїсарі, що уважали злочином братати ся з дикунами півночи, видають свої дочки за руских князів, щоб

лише забезпечити собі мир зі сторони Руси

В сим перйоді зближає ся Русь-Україна до культурної Візантиї, принимає від неї християньство, за яким пішла з Грециї також візантийска культура і просьвіта.

Третий перйод:-се часи упадку самостійности нашої держави. Поділ держави поміж князів, роздробленє Руси-України на численні уділи, принесло велике лихо. Часті межиусобиці князів, ослабили нашу вітчину і довели до цілковитої руїни. Що зачали рускі князї, сего довершило татарске лихолітє, яке доводить Русь-Україну до такого упадку, що она остаточно опиняє ся під управою чужих не руских князїв. Україною дїять ся дві сусїдні держави Литва і Польща. Під Литвою жило ся Руснам добре. Литовска держава складала ся в $^{9}/_{10}$ з руских земель, в державі переважав руский елємент. Литовскі князї вводять на своїм дворі руску мову, звичаї і обичаї. На жаль за почином Ягайла, Литва починає входити з Польщею в чимраз тїснїйший союз, доки 1569. року не тратить з Україною своєї самостійности, на славнім люблиньскім соймі. Рускі землї переходять під панованє Польщі, наш нарід входить в близші відносини до польского народа, взглядно до польскої шляхти. Польска шляхта пізнавши плодовитість нашої землї при-

їздить цілими сотками, поселює ся на Україні і старає ся закріпостити до тепер вільний, свобідний нарід. Рівночасно наша шляхта, ради почестий, урядів покидає свою віру, свою мову і звичаї, польщить ся, відчужує ся від свого народа, та опускає свій национальний табор. З неї рекрутують ся найбільші перевертні і вороги нашого народа, як ославлений Ярема Вишневецкий, завзятий ворог козаччини. Поміж спольщеною шляхтою, а нашим народом витворює ся сильний антагонізм, який доводить остаточно до великої борби, звістної в історії під назвою козацких повстань.

Четвертий період обнимає часи народних борб за свободу. Перші козацкі повстаня мають суспільно економічний характер, доперва з часом прибувають єще причини релігійно політичні. Кульмінацийною точкою козацких борб є повстанє Богдана Хмельницкого, що затрясло підвалинами польскої держави, але не дало свободи нашому народови. З під панованя польскої шляхти, дістав ся наш нарід у єще більшу неволю росийского царизму, який в брутальний спосіб давить волю і свободу народа. Четвертий період кінчить ся цілковитим поневоленєм нашого народа, а явним знаком сего є збуренє Січи на приказ цариці Катарини II.

Пятий період, се національне відроженє, починає ся виступом Котляревского з перелицьованою Енеїдою і треває по нинїшні часи. Сей період, се дальша борба за волю і свободу народа, борба але не кровава. Систематичним піднošenєм просьвіти і культури, хоче наш нарід дати доказ, що єму належить ся одно з непослїдних місць поміж народами Европи.

Найдавнїйші відомости про мешканців України. Про якийсь нарід можна говорити в історії вже від сеї хвилї, в якій нарід стане на такім степени культури, що полишає по собі бодай як найпримітивнїйші памятники, а такими найпростїйшими памятниками є прості вироби для щоденного житя з каміня і костий зьвірят. Чоловік доходить в своїм розвитку до такого степеня, в якім вже не вдоволяє ся працею своїх рук без жадної помочи начинь, але старає ся придбати собі якісь знаряди, якими мігби в легший спосіб помагати собі в щоденнім житю, і впадає на гадку виробляти домашні знаряди. З початку виробляв чоловік знаряди дуже прості, звичайно уживав тогди місто ножа острого каміня, місто копя обсмаленого патика. З часом починає чоловік свої начиня видосконалювати, приміром зручним ударом каміня о камінь, відлупує частини каміня так, що по-

лишене виглядає як вістрє. Культуру в якій чоловік уживає до помочи камінних знарядів, уважаємо найнизшою і зовемо камянною культурою. В тоті давні часи, коли люди жили єще на так низьким степени культури, жили у нас на Україні люди і то головно над Дніпром, а передовсім в околици нинїшного Києва, так що наш золотоверхий Київ належить до найстарших осель і то не лише цілої України, але навіть цілої Европи. Люди з сих часів мешкали, або в печерах понад Дніпром, яких в наших часах віднайдено досить значне число, або в викопаних земляних долах. Поживою їх з початку було мясо зловлених зьвірят і риб, та корінці, але з часом, як усвоїли перші зьвірята, живили ся також молоком і сиром. Управи рілї тогдїшні мешканці не знали. Якийсь степень релїгії у них вже був, а сьвідчать о сим похоронні обряди, які на нашій териториї були ріжні. В одних околицях тїла померших вкладано в землю, то в сидячих то в лежачих позах, в других тїла померших палено.

Розвиток чоловіка іде все в перід. З часом люди не вдоволяли ся камянними знарядами і стали виробляти свої знаряди не з каміня а з металів, чоловік переходив від камяної до металевої культури. З металів почато найскорше уживати міди, потім бронзу,

а доперва пізнійше желїза, так що цїлий час металевої культури розпадає ся на три части: мідяний, бронзовий і желїзний.

В тоті часи про Русинів Українцїв, яко осібний нарід, говорити не можна, бо на се бракує нам всяких історичних памятників і жерел; перші відомости про наш нарід можемо подати доперва з часів великої вандрівки народів і то з VI. віка по Хр.

---

§ 5.

Анти і розміщенє Україньско-руских племен.

Анти. Посеред великої еміґрациї народів виступає в VI. віцї по Хр. назва Анти, яка має для нас Русинів-Українцїв більше значінє. Сучасні грецкі писателї розріжняють поміж Словянами в сих часах дві головні галузи; західних Словян, котрих звуть Словянами яких поселяють понад Дунай і східних, котрих звуть Антами. Коли приглянемо ся близше Антам, побачимо, що они замешкують територию, яку пізнійше занимали Русини-Українцї; тому можемо їх зідентифікувати з пізнійшими Русинами, тим більше, що нема жадного історичного доказу, щоби в VI.

віці по Хр. сидів над Дніпром инший нарід; як не ма жадної відомости про се, щоб Русини-Українці прибули по 6. віці над Дніпро. Від сеї отже хвилї, себто від VI. в., коли узнаємо Антів за наших предків, можна говорити про Русинів Українців як осібній нарід. На жаль про Автів знаємо дуже мало. Їх видно все в походах Словян на Візантию, доки не впав на них страшний удар. Сим ударом був дикий нарід, Обри або Авари. Авари увійшли брамою народів з Азиї до Европи і осіли з часом в нинїшній Угорщинї. По дорозї підбили они численні племена в східній Европі, підбили також і Антів. Пановане Авар хоть коротке було дуже прикре. Авари звані у нас Обри лишили по собі довго лиху память, а навіть „Повість времяних літ" написана кілька віків пізнїйше, згадує за згнущаня Авар над Словянами. Послїдну відомість про Антів маємо з року 602. по чім про Антів не можемо нїчого сказати, бо в візантийскій історіографії бракує про Антів всяких відомостий.

Розміщене Україньско-руских племен в X. і XI. в. Через довгі віки від VI. до IX. столїтя не маємо жадних відомостий про Русинів. Одиноким жерелом до історії України-Руси в X. і XI. столїтю є перше наше історичне жерело повість „Временныхъ лѣтъ"

Після сеї повісти територия нашого краю була заселена слідуючими племенами. В самій середині Україньско-руских земель, в місци де нині лежить столиця Руси-України, сиділо племя Поляни, найважнійше україньско-руске племя, котре було пізнійше осередком історичного житя України-Руси. Земля яку замешкували Поляни, се невеликий трикутник, ограничений від сходу Дніпром від заходу і півночи рікою Ірпень. По другім боці Дніпра мешкали Сіверяни, найбільше з поміж україньско-руских племен. Сіверяни замешкували доріча Десни, Сейма, Сули і горішнього Дону. Крім сих племен вичисляє повість Деревлян, які мешкали на захід від Полян над ріками Тетеревом і Случею. Над Долїшним Дніпром сиділи Уличї, від Дніпра на захід майже по Дунай сиділи Тиверцї, над Бугом Дулїби, над горішним Дніпром, західною Двиною Кривичі, між Припетою а Двиною Дреговичі над Сожею Радимичі.

Значінє города в будові Україньско руской держави. Всї племена ґрупують ся около своїх важнійших міст, які відограли велику ролю в будові нашої держави. Місто-город, був з початку догідним обгородженим місцем, де зносили мешканцї своє добро, та ховали ся в несупокійних часах. Таких городів на на-

шій териториї було дуже богато. Дooколичні мешканці, старали ся о удержанє города в добрим стані і сходили ся на наради, з яких виросли з часом віча. Мешканці дооколо города вибирали спільну управу міста, з чого пізнійше витворили ся адміністрацийні і військові уряди. Через город окружна людність звязувала ся разом і наступав союз чисто територяльний, звязаний з городом. Много з таких городів лишило ся без більшого значіня, они позістали лише заборолами в часї війни. Часом зростав город дуже скоро в своїм значіню, заложений наразї для захисту перед ворогом, приходив часом до великого значіня і перемінював ся в місто в повнім того слова значіню. Ставало ся се з ріжних причин. Часом менші городи входили в звяз з собою і тогди легко оден зі старших городів міг стати осередком для прочих. Міг зрости город з причини догідного положеня для укріпленя, однак найважнійшою причиною зросту города, було догідне положенє для торговлї. Город, що лежав при торговельній дорозї, як Київ, підносив ся дуже скоро, діставав стале населенє, ставав центром для торговлї і промислу, а з часом ставав центром управи, поволеньки підчиняв собі всї дооколичні городи і давав підставу до будови держави. Доокола біль-

ших городів ґрупували ся поодинокі племена і тепер потреба було лише того, щоби одно з племен виступило і покорило другі племена, а будова держави була-б вже скінченою. І дійсно так стало ся. Племенем, що злучило другі і дало початок до Україньско-руської держави, було племя Полян.

---

§. 6.

Початки рускої держави.

Повстанє рускої держави. Початки рускої держави є для нас закриті цілковито мракою. Найстарше наше історичне жерело „Повість временних літ“ так оповідає про повстанє нашої держави. В Новгороді над Ільменьским озером вели ся спори і панував нелад. Щоби завести лад, запросили Новгородяни до себе Норман зі Скандинавії, щоби прийшли до них і панували над ними. На зазив Новгородян прибуло дійсно 862. р. норманьске племя Варяго-Руси зі Скандинавії під проводом 3. братів і стало володіти новгородскою землею. Найстарший з братів Рурик осів в Новгороді, Синеус в Білоозері, Трувор в Ізборску. Два роки пізнійше, себто 864. двох з дружини Рурика, Аскольд і Дир

поплили на полудне, увільнили Київ від панованя Хозар і стали самі в Київі княжіти. Наслїдник Рурика Олег, убив Аскольда і Дира сполучив Новгород і Київ в одну цілість і дав початок великій рускій державі. Варяго-руси скоро зісловяньщили ся, приняли нашу мову, звичаї і обичаї, а полишили по собі назву Русь.

Наколи-б Повісти временних літ можна вірити сліпо, то будова нашої держави булаби вже скінченою. Однак повість, як кожде історичне жерело, потреба піддати точній критиці, а коли се зробимо, покаже ся, що повість временних літ опирає ся на непевній і пізній традициї, она збудована дуже штучно, хронольоґія єї є непевною ба навіть фальшивою. До того повість повна ріжних суперечностий, які не дадуть ся в жаден спосіб зі собою погодити. Тому і оповіданє повісти про повстанє нашої держави потреба піддати точній критиці. Поминувши вже таку неімовірну вістку, щоби Новгородяни самі на себе добровільно накликували панів, маємо єще инші докази проти оповіданя повісти. І так: Коли би які Варяго-Руси були в Скандинавії, то мусїлиби по собі лишити бодай якісь хоть незначні слїди, а таких слїдів як раз зовсїм не ма. Єсли-б дійсно Варяго-Руси прибули на Русь, то мусїли-би полишити у нас в нашій мові, звичаях і обичаях якісь слїди, а сего

знов не ма. Після оповіданя повісти наша держава мала повстати 862. р. а у грецких та арабских письменників знаходимо назву Русь вже в перших лїтах девятого сполїтя (отже межи 800.—820.) які кажуть, що нарід Русь знищив страшно побережа Малої Азиї. Колиж вже в перших роках IX. столїтя Русини були настільки сил ними, що могли з успіхом грабити далекі краї, то початок їх орґанїзациї, повстанє їх держави потреба посунути о много в зад десь до осьмого, а може навіть і до семого столїтя. Якже-ж могло повстати поданє про прихід Варяго-Русів до Словян і звідки єго міг знати автор повісти? Від давен давна ішов через рускі землї великий торговельний шлях зі Скандинавії до Царгороду. Варяский шлях починав ся у фіньскім заливі, ішов рікою Невою до озера Лядоґа, рікою Волхвою до Ільменьского озера, а відтак рікою Ловать. Звідси переношено лодки сушею до Дніпра і Дніпром плили до Чорного моря, а відтак до Царгороду. Сим шляхом плило з давен давна богато Варяг до Царгорода. Сих Варяг бачив автор повісти і у него могла виробити ся гадка, (тимбільше, що князї часто брали Варяг в службу) що се они дали початок нашій державі.

По всякій правдоподібности наша держава як взагалї инші держави, витворила ся

сама з себе, а з сего, що імя Русь звязане є з землею Полян, можна припускати, що Поляни приняли назву Русь, підбили сусідні племена і накинули їм свою назву. Заходить лише питанє, чи Київ мав досить сили, досить войска, шоби підбити сусідні племена. Київ вів велику всесторонну товговлю, з чого мав великі доходи, а богатства в сих часах потрібували еще більшої оборони як нині, тому природна річ, що Київ мусів старати ся о сильне войско, при помочи якого міг легко підбити сусідні племена. Однак підбитє сусідних племен трівало довгі літа і руска держава се твір цілих десяток літ а не кількох років, як каже Повість временних літ.

Перші рускі князї. Якби не позстала наша держава, все ж перші дни її житя остають для нас дуже неясними. слиби ми приняли без застереженя відомости з повісти временних літ, то ряд князів представлявби ся так. Рурик 862.—879. Олег 879.—913. Ігор 913.—945. Ольга 945.—955. Святослав 955.—972. Про Рурика повість не знає нічо більше сказати як се, що прибув до Новгорода, за се Олегови приписує повість великі здобичі. Він підбиває Київ, убиває Аскольда і Дира, підчиняє своїй владі сусідні словяньскі племена, Радимичів, Сіверян, Деревлян, Тиверців і Угличів, воює з Хозарами над Волгою. Відтак

оповідає повість про похід Олега на Царгород, який скінчив ся дуже користним миром для руских купців. Ігоря представляє повість нездарним, без енерґії і прозорливости. Він також виправляє ся на Царгород, однак єго Греки побили, почім Ігор заключив з Грециєю мир, який був много менше догідним для Русинів як мир заключений Олегом. Ігор воював рівнож з Печенігами, народом диким, що осів в степах на північнім побережу Чорного моря і нищив нападами рускі землї.

Всї тоті вісти подавані Повістию временних лїт, потреба брати дуже обережно. Передовсїм маємо докази, що імя Русь звістним було єще перед 862. р. одже перед тим роком мусїли вже бути якісь рускі князї, по друге, годї припустити, щоб підбитє так численних племен і земель, які приписує Повість Олегови, могло наступити в так короткім часї. Щоби зрозуміти обставини сих часів потреба приглянути ся вісткам про Русинів у инших писателїв. В житю Стефана Сурожского згадує ся, що з початком IX. столїтя знищила Русь під проводом князя Бравлина полудневі береги Криму. Бравлина можна затим уважати одним з перших руских князїв. Могилу Олега показувано в Києві в двох місцях, висуває ся отже здогад чи не було в Київі двох Олегів. Єслиби було двох Оле-

гів, то моглибисьмо собі пояснити, чому в повісти так богато подій звязано з іменем Олега. Літописець взяв всї події, які стали ся за часів Олега I. аж до Олега II. і приписав їх одному чоловікови.

В році 860. нападають Русини на Царгород. Русини користаючи з сего, що візантийский цїсар Михайло пішов з війском в Малу Азию, напали на Царгород і ограбили околицю і передмістя столиції, але самого міста не здобули, бо цїсар вернув єще на час з Азиї. Повість каже, що провідниками походу були Аскольд і Дир, котрих рівнож можна уважати рускими князями. Про Дира згадує рівнож арабский писатель Масуді кажучи: „Перший поміж словяньскими королями то Аль-Дир. Він має великі міста, численні землї, а в столицю єго держави приходять музулманьскікупції з товарами".

Зібравши всї ті відомости разом, можемо поставити ряд, вправдї непевний наших перших князїв: Олег I, Бравлин, Аскольд, Дир Олег II з котрого球 пановання певною є лише дата 911. договір з Греками, Ігор, що умер межи 944.—949, Ольга, а відтак Сьвятослав.

Як непевним є повисший ряд князїв, так непевні є і відомости про них, Всї походи Олега записані в повісти, звинятком походу на Візантию, є нїчо иншого як комбінациєю автора. Противно мусимо здогадувати ся, що

Київ вже протягом девятого віку і з початком десятого опанував майже цілу териториию, що входила в склад рускої держави. Вже від тогди залежали від Київа всї східно словяньскі і денеякі фіньскі племена. Про князів перед Олегом II. не маємо нїчо певного, крім дати 860. р. нападу Русинів на Царгород, який можна приписати Аскольдови або Дирови. З часів Олега II. Віщого певною є лише дата 911. дата договору Руси з Царгородом. Повість каже, що Олег ходив на Царгород 907. р. однак се оповіданє не має реальної підстави і грецкі жерела про такий похід нїчого не згадують, тому можемо сказати, що сего походу не було, але зате правдоподібно мусїли бути якісь походи Русинів на Царгород десь з початком десятого віку, які довели до корисної умови для руских купців.

Ігор представлений в повісти неприхильно, однак мусїв він бути досить енерґічним, бо не лише що удержав в послуху підбиті племена, але покорив єще нові, та провадив тяжкі війни з Печенїгами. Ігор виправляв ся рівнож на Царгород, однак Греки розбили єго фльоту а Ігор заледви сам утїк до Азова. 944. року заключив Ігор з Греками договір, в якім обі сторони прирекли, ненарушати своїх посїлостий а 947. відновлено торговельні договори, однак вже

з деякими ограниченями для руских купців. Повість оповідає еще про другий похід Ігоря на Царгород, та каже, що коли Греки довідали ся про похід Ігоря, вислали до него послів і обіцяли заплатити данину. Сей похід то цікова видумка автора.

Ольга. Ігор умер около 947. або 948. р. в борбі з Деревлянами. В імени малолітного сина обняла управу, жена Ігоря, Ольга. З часів єї управи замітні дві події; Війна з Деревлянами і хрест Ольги. Війна з Деревлянами скінчила ся обмеженем автономії сеї країни, а на Деревлян наложено високі оплати. В році 957. під осінь їздила Ольга до Царгороду. Повість каже, що підчас сеї подорожи охрестила ся Ольга в Царгороді. Однак трудно припустити, щоби візантийскі жерела, які дуже точно описують принятє Ольги в Царгороді, поминули хрест Ольги цілковитим мовчанєм. Тому потреба radьше припустити, що Ольга охрестила ся в Київі, а подорож єї до Царгороду, мала політичні цїли. Ольга висилала послів рівнож до цїсаря Отона І. Великого 955. року. Посольство мусїло мати на цїли політичні відносини. З посольтсва хотїв скористати Отон І. і вислав латиньских сьвящеників на Русь, однак они вернули з нїчим до Нїмеччини, бо хоть Ольга приняла хрест,

однак християньства не старала ся зовсїм ширити на Руси.

Сьвятослав. По управі Ольги вступає около 960. на престіл Сьвятослав. Він займав ся управою держави дуже мало, єго обходили передовсїм воєнні виправи. Дуже влучну характеристику сего князя подає повість временних літ. „Коли він виріс і став чоловіком, почав збирати хоробрих вояків, бо і сам був хоробрий і легкий і богато воював. Не возив возів, нї казана, не варив мяса, але пік на вуглях і так їв. Не мав шатра, а спав поклавши сїдло під голову. А як ішов на який край, сповіщав вперед: Іду на вас!“

Війни Сьвятослава дадуть ся подїлити на дві части. Перше походи на схід над Волгу проти Болгар, Хозар і Вятичів і проти Болгар наддунайских. Причиною походів східних було змїцнене панованя Руси на сходї і надія великої добичі. Сьвятослав побиває Вятичів і здобуває столицю Болгар. Похід Сьвятослава не приніс Болгарам з над Волги великої шкоди, держава Болгар потім підносить ся на ново, але похід єго на Хозар був для послїдних смертоносним ударом. Він ограбив їх столицю Ітиль і знищив так що держава Хозар упала. Упадок Хозарскої держави вийшов на зле самій Руси, бо Хозари спинювали довгі віки наїзди монгольских

народів, які тепер починають напирати на Русь.

По походах східних, наступає виправа Сьвятослава над Дунай. Держава Болгар наддунайских приходить в половині Х. в. до великої могучости. Візантия заключила з Болгарами некорисний мир, зобовязала ся платити данину, а навіть віддано за болгарского володаря Петра візантийску царівну (що уважало ся в Царгороді нечестию.) Візантийский цісар Никифор Фока позискав для себе Сьвятослава і візвав его до походу на Болгар. Сьвятослав прибув 968. р. з війском до Болгариї і в короткім часї опанував Болгарию межи Дунаєм а Балканом. Війну мусїв перервати, бо довідав ся, що Печеніги облягли Київ. Сьвятослав вернув на Русь, увільнив Київ і перебував на Руси до смерти своєї матери Ольги.

Чорноморскі степи. Північні побережа Чорного моря належать нинї до териториї україньского руского народа, Давно ж замешкували їх чужі нам народи. Єще кілька віків перед Хр. розсїли ся на побережу Чорного моря численні грецкі кольонії, як Тіра, Ольбія, Теодозия, Херзонес і ин. З них найважнійшою кольонією для нас був Херзонес, бо коли прочі кольонії упали, Херзонес перестояв довгі віки і був для Руси найблизшим

огнищем візантийскої кильтури. Самі степи замешкували довші часи, на пів осілі на пів кочуючі народи. Першим з сих народів, про яких можна дещо зказати, були Скити. Скити були дуже хоробрими, не мали ні міст ні жадних укріплень. Мешканєм Скита був віз прикритий полотном або шкірою. Політичний устрій у них був деспотичний. По Скитах сиділи на наших степах Сармати, Аляни, Ґоти. Першим народом не іраньского походженя, що прибув на наші степи були Гуни. По Гунах переходили степами Авари, Хозари, Болгари, Угри. Всї они перебували на наших степах коротко і не мали великого впливу на уложенє відносин в нашій державі. Одні лише Авари (Обри.) лишили по собі в народних переказах деякі і то лихі спомини. По тих всіх народах поселили ся в україньско-руских степах Печенїги. Они перебували в чорноморских степах довший час, рік річно нападали на рускі оселї, всї наші князї почавши від Ігоря зводили з ними тяжкі борби, тому і не без значіня було їх сусїдство для Руси.

Смерть Сьвятослава. По смерти Ольги (Ольгу церков зачислила номежи сьвятих) постановив Сьвятослав вернути над Дунай і довершити підбою Болгариї. В імени малолїтних синів утворив Сьвятослав нову управу і поділив поміж синів руску державу. Найстарший

Ярополк одержав Київ, Олег Деревляньску землю, а Володимир, син ключниці Малуші, дістав Новгород. Полагодивши так відносини на Руси спішить Сьвятослав до Болгариї. Але в Болгариї обставини змінили ся. Візантийскі цісарі побачили дуже скоро, що в Русинах будуть мати о много грізнійших противників, як в Болгарах і розпочали переговори з Болгарами. Сьвятослав прибув над Дунай, здобув Болгарию перед балканьску, перейшов через Балкан, а коли візантийский цісар сполучив ся з Болгарами, прийшло до війни з Греками, а Сьвятослав загнав ся мало не під сам Царгород. Тимчасом візантийский цісар позбув ся инших своїх ворогів, перейшов Балкан і обляг Сьвятослава в Дор столї. По 3 місячній облозї розпочав Сьвятослав переговори і обіцяв не воювати з Греками, защо одержав свобідний вихід і збіже для кождого жовнїра. На вертаючого Сьвятослава засїли Печенїги і в борбі з ними поляг хоробрий князь 972. р. в молодім віцї (30 літ.)

§ 7.

Володимир Великий і Ярослав Мудрий.

Володимир Великий 980.—1015. По смерти Сьвятослава 972. р. настала кілька літна борба поміж єго синами. Найстарший Ярополк, виступив проти Олега. Ярополк напав на Олега, який в утечі упав з моста під Овручем і погиб. На відомість про смерть Олега, Володимир утік з Новгорода до Скандинавії, зібрав там сильну дружину і пішов походом на Ярополка. По дорозї здобув він Полоц, убив полоцкого князя Рогволода і подружив ся з єго дочкою Рогнїдою, хотяй она вже була заручена з Ярополком. По здобутю Полоцка ударив Володимир на Ярополка. Сили Володимира були о много більші від Ярополкових, тому Ярополк не мав відваги ждати Володимира в Київі. Однак помимо утечі єго зловлено і убито з приказу Володимира. Кияни бороли ся єще якийсь час, однак притиснені Володимиром піддали ся.

Перші літа пановання Володимира Великого пішли на заведенє ладу і порядку в державі, він присмирив збунтовані племена, і відпер наїзди сусїдів. В роцї 981. ходив Володимир на Польщу і заняв Червеньскі городи

Перемишль, Червень і ин. Ся відомість записана в Повісти временних літ, є найдавнійшою, згадкою о східній Галичині званій тогди Червоною Русию, або Червенськими городами.

З пізнійших літ пхнованя Володимира Виликого є замітні дві події. Хрест Володимира і Руси і борба Володимира з Печенігами. Рівночасно з Володимиром панував у Візантиї цісар Василь, проти котрого виступив в Малій Азиї Фока. Цісар Василь просив Володимира о поміч. Володимир обіцяв помочи, але під услівєм, що Василь віддасть за него свою сестру Анну. Василь згодив ся видати сестру за Володимира, наколи він прийме християньство. Тогди Володимир дав поміч цісареви, але хотяй Фока зістав побитий, цісар Василь зовсім не спішив ся з виданєм сестри, бо вступати в супружі зносини з чужими володарями уважано в Візантиї нечестию. В кінци Володимирови було за довго ждати, він іде з війском на Крим і по довгій облозі здобуває грецке місто Корсунь. Доперва тепер цісар Василь виправив сестру до Корсуня, де відбуло ся весілє. Заходить тепер питанє, де і коли охрестив ся Володимир? Повість каже що Володимир охрестив ся підчас походу на Крим. Коли-ж возьмемо під розвагу, що Володимирови залежало на тім, щоб посвоячити ся з Візантиєю, то мусів

він усувати всякі перепони свого слюбу, а такою перепоною був єго хрест, тому мусїв він охреститися в Києві і то єще перед походом на Корсунь. Володимир не лише сам приняв хрест, але старав ся завести християньство на Руси, а се приходило єму тим легше, що християньство було на Руси вже знане. В Київі вже від довшого часу була церков сьв. Ілиї, було ту вже много християн. З другої сторони не треба думати, що всї Русини приступали радо до християньскої церкви. Християньство з початку було релїґією висших верств і більших міст і дуже поволеньки переходило в прості маси народу.

Принятє християньства мало для Руси велике значінє, бо з принятєм християньства прийшла з Візантиї тамошна культура, просьвіта і наука. Першими духовними і учителями Христової віри були у нас Греки і Болгари, они познакомили Русинів з грецким письмом і культурою, они принесли до нас церковні книги в словяньскім перекладї, писані кирилицею.

По заведеню християньства старав ся Володимир про піднесенє штуки і культури на Руси. Будував церкви, закладав школи, та старав ся піднести добробит в своїй державі. Сїй спокійній роботї Володимира перешкаджали Печенїги, які за часів Володимира да-

вали ся найбільше відчувати нашій державі. З частих відомостий і згадок в повісти про борбу з Печенїгами, як і з сеї причини, що Володимир мусів проти Печенїгів стягати сили цілої держави, можемо здогадувати ся, що ся борба була дуже тяжкою.

В послїдних лїтах пакованя Володимира, виступають проти него єго сини, котрих посадив по ріжних містах. Перший повстав проти Володимира Сьвятополк, за намовою свого тестя Болеслава Хороброго короля Польщі. Володимир довідав ся завчасу про повстанє сина і увязнив Сьвятополка. Відтак збунтував ся проти батька Ярослав Новгородский. Підчас приготовань до виправи на Ярослава заскочила Володимира несподївано смерть 15. липня 1015. р. Єго поховано в Десятинній церкві. Про Володимира заховало ся богато народних подань, які є нинї окрасою російскої лїтератури. В нашій мові народних памяток про Володимира не ма.

Сьвятополк Окаянний 1015.—1018. Несподївана і скора смерть Володимира Великого дала початок до трилїтних забурень на Руси. Наслїдником Володимира мав стати Борис. Єго не було в Києві в хвили смерти Володимира. З сего скористав Сьвятополк, котрого Володимир випустив з вязниці, позискав для себе київских міщан і оголосив ся

великим київским князем. Він не вдоволяв ся своєю землею, а хотів злучити в своїх руках цілу Русь, тому підступно убив своїх братів Бориса, Гліба і Сьвятослава і заволодів їх уділами. Відтак хотів позбути ся Ярослава. Однак Ярослав повідомлений про все наперід сестрою Предиславою, зібрав сильну дружину, вирушив проти Сьвятополка, побив єго і заволодів Київом. Сьвятополк утік до свого тестя Болеслава Хороброго. Болеслав виправляє ся сам на Київ, побиває Ярослава над Бугом і впроваджує Сьвятополка на ново на великокняжий престіл, а сам зі своїм війском розтаборив ся в Київі. Однак Київлянам навкучив побут польских жовнірів в Київі і они стали потайки їх вирізувати. Болеслав мусів опускати Київ, а вертаючи до Польщі заняв Червеньскі городи. По повороті Болеслава виступив Ярослав в друге проти Сьвятополка і побив єго. Сьвятополк утікав знов в Польщу, але по дорозі помер від удержаних ран, а нарід прозвав єго Окаянним.

Ярослав Мудрий 1018.—1054. В перших лїтах свого пановання мусів Ярослав звести борбу зі своїм братом Мстиславом, а побитий ним, згодив ся на поділ Руси в сей спосіб, що всї краї на захід від Днїпра і Київ одержав Ярослав, краї на схід від Днїпра одержав Мстислав і такі обставини трівали до смер-

ти Мстислава 1036. Ярослав придбав собі славу щасливими війнами, а ще більше розумною управою краю. Він воював щасливо з Ятвягами і Литвою (на північ від Руси) з Польщею і Печенїгами. В 1031. р. належить Ярослав до великої коаліциї, яку утворив цісар Конрад II. в цїли розбитя Польщі. Ярослав виправив ся на Польщу і відобрав назад забрані Болеславом Хоробрим Червеньскі городи. Дуже щасливо воював Ярослав з Печенїгами, котрих побив 1036. р. під Київом так сильно, що они від сего часу вже нїколи не піднесли ся. Однак замість Печенїгів, являють ся на чорноморских степах нові дикі орди Половців, народу еще страшнїйшого як Печенїги. Половцї напирають на останки Печенїгів, нищать їх цілковито і самі осїдають на чорноморских степах. Великий був се блуд руских князїв, що не дали Печенїгам помочи проти Половців, бо послїдні розбивши Печенїгів, стали дуже грізними сусїдами для нашої держави.

Замітні є рівнож відносини Ярослава до Візантиї. Від часу війни Володимира з Візантиєю відносини між Русию а Візантиєю були приязні. Доперва 1043. р. приходить до непорозумінь. Причиною війни була здає ся сварка грецких купців з рускими підчас якої убито руского купця. Ярослав здає ся хотїв

скористати з убитя купця, настрашити походом Візантийців і вимочи догіднійші договори для рускої торговлї. Велика фльота, під проводом київского воєводи Вишати і Ярославового сина Володимира, вирушила на Візантию. Однак буря знищили много руских кораблїв, а на оставших напали Греки, забрали в неволю і осліпили. Правдоподібно в три роки пізнійше, наступила згода Русинів з Греками, а в кілька літ потім оженив ся, улюблений син Ярослава, Всеволод з візантийскою княгинею. До зовнїшної політики Ярослава потреба додати стараня Ярослава Мудрого увійти в супружі зносини з сусїдними державами. Висше було згадано про шлюб Всеволода з візантийскою царівною, сам Ярослав оженив ся з дочкою швецкого короля, свою сестру Марию видав за польского князя Казимира Відновителя. Свої дочки видав одну за норвежского, другу за францускoго (Герика) короля. Сї родинні зносини з европейскими дворами, є найліпшим доказом, якою популярностию, повагою і значінєм тїшив ся в Европі Ярослав Мудрий, коли чужі володарі старали ся стояти в супружих зносинах з нашим князем.

Внутрішна дїяльність Ярослава. Своє імя Мудрий придбав собі Ярослав більше розумною управою краю як щасливими війнами

Він надав Руси писані закона звані „Правдою Рускою“. Старав ся о розширеня християньства, яке доперва за єго панованя почало ширити ся по дальших закутинах Руси, він будував нові городи, укріпив і приокрасив Київ і старав ся розповсюднити книжну просьвіту. Ярослав зібрав велику на тоті часи бібльотеку, яку зложив при збудованій ним Софійскій катедрі, закладав школи (одна з найважнійших в Новгороді.) Ярослав опікував ся щиро духовеньством, основував нові епіскопства, за єго часів 1051. р. вибрано перший раз Русина Іляріона митрополитом в Київі (до тепер митрополитами були все Греки.) За єго часів повстають рівнож перші монастирі, яких основателями були Антоній Печерский і Теодозий.

Ярослав любив богато будувати. В сим місци де 1036. побив Печенігів поставив широку браму, над котрою зносила ся церков сьв. Благовіщеня з позолоченим дахом, звідси назва Золоті ворота, побудував величаву церкву сьв. Софії, в якій спочили відтак єго мощі.

Умираючи поділив Ярослав Русь поміж своїх синів. Найстарший Ізяслав одержав великокняжий титул, Київ, Новгород і Деревляньску землю; Сьвятослав дістав Чернигів і більшу часть Сіверщини. Полудневу Сівер-

щину зі столицею Переяславом одержав Всеволод, Волинь Ігор, Смоленьск Святослав. Про уділ найстаршого сина Володимира, що умер перед Ярославом, повість нічо не згадує, однак правдоподібно син Володимира Ротислав одержав Червеньскі городи. Від Ярослава Мудрого усталило ся на Руси право старшеньства, на підставі якого, великим київским князем остав завсїгди настарший з родини Ярослава, а також в иньших князївствах першеньство мала лініа старша перед молодшою.

§ 8.

Занепад руској держави.

Ізяслав. По смерти Ярослава Мудрого засїв на київским престолї єго син Ізяслав, що панує з двома перервами від 1054. до 1078. Проти него виступив син Володимира Ярославича Ростислав, що не дістав жадного уділу і здобув далеку Тмуторокань (над Кубаном) куди звичайно утїкали прогнані князї. Відтак виступає проти Ізяслава Всеслав Полоцкий, але побитий, дістав ся до вязниці. Недовго потім побили Ізяслава Половці, а коли Ізяслав не хотїв з Половцями дальше вести війни, Київляни виступили проти него на вічу, прогнали єго, а на престол посадили увязне

ного Всеслава. Є се перший случай, де київске віче проганяє свого князя, а покликує на престіл другого.

Прогнаний Ізяслав утік до Польщі до Болеслава II. Болеслав дав єму поміч, а навіть сам виправив ся на Київ і посадив Ізяслава наново на великокняжім престолї. Вертаючи в Польшу заняв Болеслав II. як колись Болеслав Хоробрий, Червеньскі городи 1070. р. Ізяслав не сидїв довго в Київі. Проти него виступають молодші брати Сьвятослав і Всеволод, проганяють Ізяслава, а в Київі засїдає Сьвятослав. Ізяслав удає ся в друге до Польщі, а коли ту не дістав помочи, удає ся до нїмецкого цїсаря Генрика IV. і просить о поміч. Генрик IV. був занятий тогди борбою з папою Григориєм VII. і помочи Ізяславови дати не міг. Тогди Ізяслав висилає свого сина до папи Григория VII. і обіцює приняти унїю за одержану поміч. Папа вставив ся за Ізяславовом у Болеслава II. Болеслав II. дав Ізязлавови поміч і прогнаний князь засїв в трете на великокняжім престолї.

За часів Ізяслава засновано в Київі „Печерску Лавру“, яка стала з часом осередком просьвіти і лїтератури на Руси. Много з печерских монахів вславило ся в нашім пись-

меньстві. Одним з сих монахів був Нестор, якому приписувано авторство Повісти временних літ.

Всеволод 1078.—1093. Наслідник Ізяслава Всеволод мусів ціле своє житя вести борби будьто зі своїми братанцями будьто з Половцями, котрі почасти самі, почасти завзивані князями нищили в страшний спосіб рускі землї. У всїх походах Всеволода помагав єму син Володимир Мономах, що вже за житя батька вславив ся в борбах з Половцями. По смерти Всеволода був Володимир Мономах паном ситуациї в Київі, але знаючи добре, що Сьвятополк II. на котрого після старшиньства припадав київский престол, не уступить добровільно Київа, покликав в Київ Сьвятополка II. а сам удав ся до свого Переяслава.

Сьвятополк II. 1098.—1113. За єго часів дали ся дуже в знаки Руси Половцї. З початком пpанованя Сьвятополка II. прибули до Київа половецкі посли, заключити з князем мир. Сьвятополк не зважаючи на міжнародні права, казав вкинути послів до вязниці. Наслідки сего діла відчула Русь дуже прикро. Половцї кілька літ нищили в застрашаючий спосіб рускі землї, а передовсїм давав ся в знаки половецкий хан Буняк. Володимир Мономах, котрого князївство було висунене найдальше на полудне і через се виставлене

найбільше на напади Половців старав ся погодити всіх князів і спільними силами ударити на Половців. За єго радою зібрали ся 1097. в Любечи всї князї з родини Ярослава Мудрого. На зїзді запали три важні ухвали. 1. ухвалено прнціп отчини, значить усунено право старшеньства, а заведено право дідиченя. 2. Санкционовано стан посїданя, себто признано всїм князям все, що в тій хвилї посїдали. 3. Заключено союз всїх князів проти Половців. Хотяй на зїзді присягли всї князї, що не будуть воювати проти себе, то щирости у них зовсїм не було і зараз по зїзді, стали ся подїї зовсїм не ідилїчні. Бояри Давида Волиньского звернули уваги свого князя на се, що Василько теребовельский князь входить в союз з Володимиром Мономахом. На тім тлї повстала інтриґа, що Василько хоче відобрати Давидови Волинь, а Володимир Мономах хоче заняти Київ. Наслїдок сеї інтриґи був дуже сумний. Сьвятополк запросив до себе Василька, зловив єго і казав осліпити. Лїтопись каже, що Володимир Мономах получив ся з князями чернигівщини Ольговичами, і виступив оружно проти Сьвятополка. Сьвятополк, щоб увільнити ся від кари, зложив цїлу вину на Давида, котрому відобрано Волинь. В дійсности річ мала сядещо инакше. Сьвятополк позбувши ся Ва.

силька, хотів знищити і Володимира, лише Володимир зручною політикою відвернув від себе нещастє і намовив Сьвятополка забрати собі Волинь. Так отже все скінчило ся на Давиді, котрому таки забрано Волинь. 1099. р. зїхали ся князї наново в Ветичах, де поновно засудили Давида, а опісля видали дуже несправедливий засуд, щоби осліпленому Василькови і єго братови Всеволодови відобрати Червеньскі городи. Однак Ротиславичі Ростислав і Василько не відступили Червеньских городів, побили Угрів, яких візвав на поміч Сьвятополк, під Перемишлем і удержали ся при своїм удїлї.

По зїздї у Ветичах злучили ся князї під проводом Володимира і відбули два походи на Половців 1103. і 1111. року, які закінчили ся цілковитим розбитєм Половців. Через пів столїтя не важили ся Половці нападати на Русь.

Володимир Мономах 1113.—1125. 1113. р. умер Сьвятополк II. а київске віче покликало на престіл Володимира Мономаха. Володимир довший час надумав ся і доперва за прибутєм другого посольства поїхав у Киї. Володимир Мономах не мав жадних претенсий до Києва, бо коли возьмемо під розвагу право отчини, ухвалене на зїздї в Любчу 1097. то великим київским князем мав стати син Сьвя-

тополка II. Ярослав. По старшині великим київским князем повинен був бути чернигівский Давид з родини Сьвятослава. Так чи сяк Володимир Мономах засів на київским престолі не правно, а покликало єго київске віче лише тому, що він провадив завзяті борби з Половцями. Ярослав приняв мовчки покликанє Володимира Мономаха до Київа, він сподівав ся, що бодай по смерти Володимира засяде в Київі. Коли-ж Володимир осадив свого сина в Білгороді і старав ся задержати київский престіл в своїй родині, виступив против него Ярослав, однак Володимир побив єго і відобрав єму Волинь, чим скривдив єще більше Ярослава.

По смерти Володимира Маномаха, а єще більше по смери єго сина Мстислава, розгоріла ся завзята борба поміж Мономаховичами а Ольговичами о Київ. Протягом 50-ти літ Київ зміняв 23 рази князів, а рівночасно Русь ділила ся на малі князївства, яких 1170. р. було аж 72. З причини борби о великокняжий престіл, Київ починає підупадати, а на єго місце виступають два нові князївства, на заході князївство галицьке, а потім галицко-волиньске, на сході суздальске або московске. Основателем послїдного був син Володимира Мономаха Юрий Довгорукий, а до великого значіня підніс се князївство Андрій

Боголюбский, що приняв титул великого князя, а щоби своє князївство поставити понад Київ, наїхав Київ 1169. р. здобув єго і видав жовнїрам на дводневу грабіж, а вкінци казав спалити. Від сего часу Київ вже нїколи не піднїс ся до давного значіня.

§ 9.

Суспільний і полїтичний устрій Українсько рускої держави.

Вдача Русинів. Грецкі писателї кажуть про Русинів таке: Є мало цивілїзовані, брудні, але не лихі і не підступні. Для чужинців ввічливі і радо гостять їх у себе. Жінки їх дуже чеснї, буває часом, що по смерти свого мужа самі відбирають собі житє. Свободу люблять більше як житє. Є дуже терпеливі на всякі недостатки, спеку, холод, дощ і брак поживи. З другої сторони є Русини уперті, незгідливі, не хотять підпорядкувати своєї гадки гадцї загалу, скорі до бійки, та люблять вино і мід. В загалї переважає у них привітливість, щирість, веселість і охота до забав. Занимають ся хлїборобством, скотарством, пчільництвом, та ведуть широку торговлю.

Релїґія. Релїґійний сьвітогляд нашого народа розвинув в загалї як всї инші погань-скі релїґії з культу природи. Русини вірили в одного великого бога, якого звали Перу-ном, а побіч него узнавали инших богів як Хорса бога сьвітла, Даждьбога опікуна людс-кого роду і земского житя, Велеса бога ско-та і Стрибога лихого бога. Крім богів почи-тали Русини поменьші божества, як русалки, німфи, лїсовиків, дїдьків, опирів і ин. В при-значінє Русини не вірили, противно думали, що молитвою і жертвами можна упросити у богів долї. Сьвятинь не ставили, а молили ся на місцях посьвячених якомусь богови, за се ставили богато ідолів. Осібного сьвященичо-го стану не знали, але за се мали богато знахорів і волхвів, котрі мали вплив навіть на князїв. В посмертне житє вірили і були переконані, що душа з тїлом не гине. По-смертне житє представляли собі в подібний спосіб як земне, хто був чим на земли, тим мав бути після їх віри і на другім сьвітї. То-муто Русин волїв умерти в битві, як дістати ся до неволї, бо вірив, що як умре невільни-ком то і на другім сьвітї буде жити в нево-ли. Сьвята обходили такі як і прочі Словяни, а найважнїйші сьвята їх були Коляда і Купало.

Родинні відносини були на Руси добрі, тому і право не виділо потреби вмішувати ся

часто в родинні відносини своїх горожан. В поганьских часах жили у нас мущини в многоженьстві, навіть князї мали більше жінок, доперва хвистияньство старало ся ограничувати многоженьство, а церков уважала шлюбною жінкою лише першу. Жінка перед правом була рівною мужеви, як сьвідчить про се висказ з Руської Правди. „Єсли чоловік убє жінку, то судити єго як за звичайне убійство, єслиб жінка була винною, то половина кари. Значить чоловікови не вільно було убити жінки, навіть єсли була винною, отже чоловік на мав права житя і смерти над жінкою. До майна жінка не мала жадного права, до неї належала лише білизна, лен і коноплї. Дуже почетним було на Руси становище вдовиці. Єсли вдова не виходила другий раз замуж, єї не давано опікуна, она сама завідувала цілим майном, сама мала ділити майно поміж синів. Вдова мала навіть право віддати свою частину, яку діставала по смерти свого мужа, навіть своїм дочкам, чого не міг зробити навіть муж, бо дочки мали право лише до віна, а не до спадщини. Дїти стояли в повній зависимости від родичів. Родичі мали право дїтий карати і змушувати виходити замуж, або женити ся після їх волї. Доперва пізнїйше старало ся церковне право ограничувати владу родичів над дїтьми, накладаючи грошеву кару на родичів, єсли змушена вийти замуж або женити

ся дитина, наложила з сеї причини на себе руку, або зробила собі в загалї що злого.

Торговля на Руси. Початки торговлї на Руси сягають до передісторичних часів. В часах около рождества Христа вели через нашу териториію три головні шляхи: полудневий, що був найважнійшим і вів до грецких кольоній, східний що провадив над Волгу і вів в Азию і західний, яким діставали ся до нас впливи від Кельтів і Римлян. Зносини з Римлянами мусїли бути досить значні, а доказом на се численні знаходи римских монет на нашій териториї з 1, 2 і 3 віка по Христї. Найбільше римских монет знайдено понад Днїпром, на Волини і Подїлю.

В пізнійших часах головною дорогою був варягский шлях, що провадив до Царгороду. Торговлю на Руси описує грецкий писатель Константин Порфіродний. Мешканцї Руси, каже він, вміють самі виробляти човна, на них зїздять ся весною купцї з Новгорода і инших руских міст до Київа. Ту відбуває ся великий ярмарок, а в червни вирушають купцї Днїпром до Царгороду. Плавба відбуває ся лише громадно, бо одинцем задля Печенїгів плисти небезпечно.

З початку їздили рускі купцї лише до грецких кольоній над Чорним морем, відтак торгували впрост з Царгородом. В IX. і X. віцї

бачимо руских купців на цілім Чорнім мори, яке арабскі і грецкі письменники називають навіть руским морем. В X. столітю руска торговля осягнула великі розміри.З умови князя Олега з Візантийцями видно, що руских купців приходило до Візантиї по кількасот і замешкували там передмісте сьв. Мами. Русини старали ся, осісти стало в Царгороді і там заложити свою купецку кольонїю, але Греки бояли ся войовничих Русинів і недопустили до сего. З часом грецкий ряд, боячи ся руської конкуренциї, починає ограничувати права руских купців (руским купцям вільно було приходити лише громадно на торг по 50 люда, они могли перебувати в Царгороді лише шість місяців).

Помимо сих ограничень руска торговля розвивала ся надальше дуже добре, а руских купців можна було бачити навіть в Александриї.*) До сего руські князї здобували оружием для руских купців ріжні привілєї. Так після умови з 907. р. руські купцї не мали платити мита, могли уживати даром публичних лазень, а на дорогу мали їм Греки постарати ся о харч. Доперва по нещасливім походї Ігоря на Греків починає Візантия ограничувати привілєї руских купців.

*) Жидівский подорожник Венямин з Тузелї згадує про руских купців в Александриї.

Предмети торговлї були ріжні. Від Греків привозили Русини дорогі материї, золоті та срібні вироби, вино і полудневі овочі, з Руси вивозили мід, віск, невільників і футра. Взагалї з Візантиї привозили на Русь вироби грецкого промислу, з Руси вивозили передовсїм сирі плоди.

Крім торговлї з Царгородом торгували Русини рівнож з грецкими кольонїями над Чорним морем із Печенїгами, які випасали великі стада товару. Рускі купцї держали в своїх руках посередництво поміж Грециєю і Арабами з одної сторони, а краями півночи з другої. Крім торговлї заграничної ведено оживлену торговлю внутрішну, якої осередком був Київ.

Руске право. В старинній Руси розріжнювано чотири роди судів. Суди княжі, громадскі, церковні і паньскі. Найменьше відомостий є у нас про суди паньскі, що булоб доказом, що право зовсїм не мішало ся до суду панів над своєю челядию, звану звичайно холопами. Пан судив своїх невільників як хотїв, право до сего зовсїм не мішало ся.

Широко були розвинені суди громадскі. Они були з початку найважнїйшими, доперва з часом, коли княжа адмінїстрация розгалужувала ся, а громади стратили свою самоуправу, усував княжий суд, суд громацкий.

Суди церковні або епіскопскі мали право судити лише за денеякі означені провини, як двоженьство, чари, утроєнє, розвід, нарушенє християньскої віри. Крім сего підпадали під церковний суд у всїх справах всї церковні люди (як сьвященики, диякони, дяки і ин.)

Суди княжі справували самі князї, або їх урядники звані тивунами, які заступали особу князя, они видавали засуди в імени князя, тому від засуду тивуна не було жадного відклику, можна було лише скаржити ся князеви на надужитя княжих урядників. Слїдство відбувало ся зовсїм инакше як тепер. Покривджений мав сам вислїдити виновника, сам знайти сьвідків, сам мав рівнож візвати запізваного до суду. Суд давав покривдженому лише тогди поміч, коли запізваний не хотїв станути на суд. Бували часом, хотяй рідко случаї, що слїдство переводили самі княжі урядники. Роля судиї була дуже незначною. Слїдство переводив сам покривджений, а кари були так точно означені, що судиям лишило ся в разї вини лише вимірити приписану кару.

Руска Правда. Всї устави, кари були записані точно в збірнику прав „Руска правда“ наданим Ярославом Мудрим. Єго сини розширили Руску Правду та доповнили єї новими приписами. За часів Володимира Мономаха

доповнено Руску правду уступами відносячими ся до довгів і процентів. Руска Правда повстала без сумнїву на підставі судових досьвідів і судових рішень, але не обійшло ся без сего, щоб не мало на єї уложенє впливу скандинавске, а передовсїм грецке право. Руске право було незвичайно лїберальне і поступове. Підчас коли нинї по тільки віках, починають доперва думати про знесенє кари смерти, руске право стояло на так високім степени вже тому 900 літ. Руске право не знало кари смерти. Вправдї під впливом Візантиї заведено кару смерти за Володимира Великого і Ярослава Мудрого, однак пізнїйше кару смерти усунено зовсїм, право позволяло лише на месть. Руске право знало передовсїм кару грошеву. Оно стояло так високо, що вже розріжнювало сьвідоме убійство (морд) від звичайного убійства в гнїві або по пяному. Руске право стає рівнож в оборонї чести і за удар бичем, накладає висшу кару, як за удар мечем, бо від меча терпить лише тїло, від бича і душа. Найстрашнїйші кари, які знає руске право се „поток і розграбленіє" ; видаленє з краю і конфіската майна, які назначувано за сьвідоме убійство, підпал і коно крадство.

В случаях, де не можна було довести вини анї сьвідками, анї иншими доказами,

міг обвинений оправдати себе в справах малої ваги присягою. У важнійших справах мусів піддати ся так званому Божому судови. Обвиненого вкидувано в воду, наколи він потопав, то уважано єго невинним; або піддавано обвиненого пробі огня. Обвинений брав в руку, або ходив по розпеченім желїзі і наколи по якімсь часї не лишили ся слїди на руцї або на ногах, уважано єго невинним.

Руска правда є для нас великої ваги, бо она є доказом високої культури наших предків. Ми Русини Українцї мали свої писані права тогди, як иншим словяньским народам було єще до сего дуже далеко. Наші сусїди Поляки дїстали писані права доперва кілька віків пізнійше за пānованя Казимира Великого.

Полїтичний і суспільний устрій Руси. На чолї держави стояли князї, які походили лише з родини Володимира Великого. Всї князї з роду Володимира мали свої удїли, князїв без удїлів, званих ізгоями, було на Руси дуже мало. Всї князї були собі зовсїм рівними; князь не може бути нічиїм слугою. Вправдї часом лучало ся, що поменьші князї ставали зависими від силнїйших, але се не називало ся зависимостию, се робило ся лише в добрій вірі, слабший князь нїби добровільно помагав силнїйшому. Князь стояв понад всїх, навіть найбогатший та найвпливовійший

боярин, не міг мріяти про рівність з наймень-шем князем, а коли в Галичи хвилево засів на престолі боярин, видало ся се всім занадто дивним. Старший віком князь мав право на ліпші уділи, але старшеньство князя мало лише тогди значінє, коли було поперте силою. Підчас коли на зверх влада князя могла бути до певного степени ограниченою владою силнійшого князя, то у внутрі своєї волости був князь цілковито независимим паном. Князь мав виключне право розпоряджати своїм уділом, він міг єго відступити, продати або замінити. Князь виповідав війну і заключав мир, князь видавав закони, судив або сам або через своїх заступників, він провадив адміністрацию свого уділу, розпоряджав доходами з него, накладав нові податки, а в кінци брав значну участь в церковній управі, маючи голос при виборі церковних достойників. Особа князя була все нетикальною. Такі факти як убійство князя 1146. р. чернию в Києві, або повішенє Ігоревичів в Галичи, були лише рідкими случаями.

Другим політичним чинником було віче. В виду великого значіня і влади князів, мусіло зійти віче на другий плян. Земля без князя чула ся не своєю, а віче не то що не старало ся захопити влади в свої руки, але в браку князя старало ся чимскорше позис-

кати для себе якого князя. Віче нїгде не показувало охоти ограничити влади князя, та мішати ся в адмінїстрацию. Оно підносило свій голос лише принагідно в надзвичайних случаях, як обсаді княжого престола, або коли скликав єго сам князь. Єще найбільше дїяльности проявляло київске віче. 1113. року покликує оно на престіл Володимира Мономаха, віче проганяє Ізяслава, коли він не хоче вести борби з Половцями. Часом віче ставило услівя князям. 1146. р. віче жадає від князя Ігоря, щоби сам особисто судив, а тогди признасть єго князем. Однак такі случаї були рідкі, а лучали ся тогди, коли князь був слабим, в більшости князї занимали престіл зовсім не питаючи ся віча, як лише мали силу. Віча збирали ся також на зазив князя. Часом князь ідучи на війну хотїв знати, чи може рахувати на поміч громади, скликував віче, щоб нїбито вислухати єго гадки, а в дійсности, щоб нізнати настрій населеня. Віче міг скликати князь, але сходило ся оно рівнож на зазив горожан. Могли приходити на віче всї люди свобідні з города, пригородів і околиці, а рішаючий голос мали старші горожани. Ухвали віча обовязували не лише город але і околицю, а рішенє віча було важним, як за ухвалою заявила ся так подавляюча більшість, що опозициї не було чого бояти ся.

Третим політичним чинником була дружина князя. Князь мав при своїм боці численну дружину з якою переходив з одного уділу на другий. Дружина або княжі бояри ділили долю і недолю князя, за се мав князь обовязок, радити ся з боярами у всіх важнійших справах. До найбільшого значіня дійшли бояри в Галичи. В Києві і взагалі на Україні князі змінювали дуже часто свої уділи, а бояри переходячи зі своїм князем з одної землї до другої, не могли осідати стало і перемінювати ся в земску шляхту. В Галичинї через більше як два віки засідали на престолї дві княжі родини Ростиславичів і Романовичів, бояри не переходили з одної области в другу, осідали стало і ставали властителями великих посілостий. З часом прийшли они в Галичи до такої сили і значіня, що скидали, усували, собі не милих князїв, та покликували инших. Як в Галичи прийшов до рішучої переваги боярский елємент, так в Новгородї зискало найбільше значінє віче, а на сходї в Москві зискав цілковиту перевагу князь.

Важну ролю в політичнім житю відгривала церква, яка посередно або і безпосередно впливала на устрій рускої держави. Руска церква становила одну митрополію, яка вповнї висіла від царгородских патриярхів, котрі

самі навіть без порозуміня з рускими князями, вибирали кандидатів на митрополитів. Руска митрополія ділила ся на 16 епіскопских катедр.

Суспільність руска ділила ся на три части. 1. се люди княжі, або дружина, 2. люди церковні і 3. звичайні люди себто громадяни. Люди звичайні ділили ся на людий свобідних, півсвобідних і несвобідних або невільників. До людий свобідних зачислювано міщан, і селян званих смердами. Так міщани як і смерди люди свобідні, а доказом сего висказ з Рускої Правди, що смерда міг судити як свобідного чоловіка лише князь або єго урядник. Люди півсвобідні, звані закупами, се люди що наймали ся в роботу, або відробляли пожичені гроші. Они були свобідними, але їх права були ограничені, приміром закупи не могли бути сьвідками, хиба лише в дуже дрібних справах, господар мав право їх навіть тілесно карати, до сего закуп міг легко стати невільником. Найнисший степень людий, се несвобідні, невільники, звані звичайно холопами. Они не мали жадних горожаньских прав, а їх доля була дуже прикрою. Доперва за часів християньства, старала ся церква вплинути на поліпшенє долї невільників, але вплив церкви в сім напрямі позістав не значним і долю холопів не дуже змінив.

§ 10.

Повстанє польскої держави і перші польскі князї.

Повстанє польскої держави. Найдавнійші дії польского народа закриті перед оком історика. До нас дійшли лише казочні перекази про Кракуса, що мав оснувати місто Краків, про его дочку Ванду, про Попеля і Пяста. Правдоподібно повстала Польска держава в сей спосіб, що одно з польских, або инакше званих лехіцких племен, а іменно Поляни з над Варти, підбили сусїдні племена, накинули їм свою назву і дали початок польскій державі. На чолї польскої держави стояли князї, котрі виводили свій рід від казочного Пяста звідси і назва династиї Пясти. Столицею Польщі була з початку Крушвиця над озером Ґоплом а відтак Ґнєзно.

Мечислав I. (Мєшко.) 962.—992. Першим історичним князем Польщі, з родини Пястів, був Мечислав I. Его держава хотяй досить значна простором, бо сягала від Одри поза Вислу, не могла устояти ся перед сильним німецким наїздом. Німецкий марґраф Ґеро побідив Мечислава і змусив его приняти німецку зверхність. Щоб освободити ся від

Німців, які воювали в імени християньскої віри, (нібито ширять християнство,) постановив Мечислав приняти хрест і в сей спосіб витрутити Німцям оружиє з рук. В тій цїли оженив ся він з ческою княгинею Дубравкою і приняв разом з Польщею хрест 966. р. а в невдовзї потім оснував перше польске епіскопство в Ґнєзні, яке зависїло від архиепіскопа в Магдебурзї.

Болеслав Хоробрий 992.—1025. До великого значіня прийшла польска держава за наслїдника Мечислава I. Болеслава Хороброго. Сей розумний і хоробрий князь розширив значно границї своєї держави, підбив Поморє (над Балтийским морем), на Чехах здобув Моравію і Краків, на Руси Червеньскі городи. Єго держава розпростирала ся від Балтийского моря по Дунай, від ріки Салї (в нинїшній Саксонії) поза Вислу і Сян. Рівночасно з Болеславом панували в Німеччинї цїсарі Оттон III. і Генрик II. Відносини Болеслава до Оттона III. були приязні, Оттон III. прибув навіть до Польщі, 1000. року (до Ґнєзна) поклонити ся мощам съв Войтїха і при сїй нагодї увільнив польску церкву від німецкої зависимости, позволяючи Болеславови заложити в Ґнєзні архиепіскопство. Зовсїм инакше уложили ся відносини Болеслава до Генрика II. З ним воював Болеслав довгі лїта, а війна

закінчила ся миром в Будишині 1018. р. де цісар признав Болеславови посіданє Лужиць, Моравії і Шлеску. Болеслав був не лише добрим вождом але і знаменитим орґанїзатором, відзначав ся справедливостию, строгостию і любовию до простого народа. Під конець свого пановання казав Болеслав Хоробрий коронувати ся 1025. р. польским королем.

Наслїдники Болеслава Хороброго. За наслїдника Болеслава Хороброго Мечислава II. 1025. — 1034. підупадає Польща. Сусїди утворили проти Польщі велику коалїцию і забрали єї всї здобичі Болеслава. Ярослав Мудрий забрав Червеньскі городи, цісар Конрад II. Лужиці, угорский король Стефан Сьвятий Словаччину, Чехи Моравію, а даньский король Канут Великий Поморє. Єще більше підупала польска держава по смерти Мечислава II. В Польщі настав великий нелад, поодинокі племена відзискали назад свою независимість, привернено поганьство. З сего закол оту скористав ческий князь Бретислав Ахіль, наїхав Польщу, заняв Ґнєзно і увіз до Чех мощі сьв. Войтїха. З цілковитого упадку видобув Польщу Казимир Відновитель 1040.– 1058. котрий при помочи цісаря Генрика III. завів у Польщі лад і порядок, та привернув назад християньску віру.

Болеслав II. Щедрий 1058.—1079. наслідник Казимира Відновителя підніс значінє Польщі єще більше. Він дає поміч прогнаному з Києва Ізяславови а підчас повороту занимає на ново Червеньскі городи. Під конець свого пнованя попав він в спір з духовеньством і убив краківского епіскопа сьв. Станислава. Убитє сьв. Станислава викликало в Польщі повстанє проти Болеслава. Болеслав мусів з Польщі утікати і умер на вигнаню в Каринтиї в місті Осиях.

Поділ Польщі на дрібні части. По нездарнім пнованю брата Болеслава Щедрого, Володислава I. Германа, за котрого Польща стратила на стало Червеньскі городи, приходить до пнованя хоробрий князь Болеслав III. Кривоустий 1102.—1138. Ціле своє пнованє провів він на довгих і завзятих війнах. Він підбив на ново по довгих борбах Поморє, та воював щасливо з німецким цісарем Генриком V., котрого побив під Вроцлавом, на так званім песім поли. Помимо сих побід мусів Болеслав Кривоустий, під конець свого житя, приняти зверхність цісаря Льотара III.

Умираючи поділив Болеслав Кривоустий польску державу поміж своїх синів. Найстаршому Володиславови дав Шлеск, Мечиславови дав Великопольщу, Болеславови Мазовію і Куяви, Генрикови Сяндомирску землю. Крім

сих уділів найстарший з Пястів мав мати еще краківску землю і титул великого князя. Через заведенє права старшеньства і поділу Польщі поміж синів Болеслава Кривоустого, наступило роздробленє Польщі на малі уділи, розпочали ся завзяті домашні борби о Краків, які підкопали значінє Польщі на довгі літа.

§ 11.

Німеччина під панованем королїв з династиї саскої 919.—1024.

Генрик I. Пташник. 919.-936. Конрад I франконьский умираючи радив вибрати королем свого найбільшого противника Генрика, саского князя, бо думав, що лише сильний та енерґічний володар, яким був Генрик, зможе завести в Німеччині лад і змусити князїв до послуху. Німцї послухали ради короля; Франки і Саси оголосили королем Генрика I. названого Пташником, бо після переказу мав він бути занятий ловлею пташків, коли принесено єму вістку про єго вибір.

З початку узнали Генрика лише Саксонцї і Франки, але в короткім часї змусив Генрик прочих князїв до послуху. Він полишив

всім німецьким племенам їх князів, їх устрій і права, жадав лише, щоб признали короля найвисшим паном Німеччини. Найбільшим нещастєм Німеччини в сим часі були напади диких Угрів або Малярів.

Угри або Маляри, що мешкали давнійше над Волгою і Доном, були походженя фіньско-монгольского. Так само як Гуни і Авари були Угри страшними несподіваними нападами своєї кінноти. Візантийскі цісарі візвали їх проти Авар. При кінци IX. віка осіли Угри в нинішній Угорщині, де прибули під проводом казочного Арпада, від котрого пізнійші королї виводили свій рід. Угри завізвані цісарем Арнульфом, розбили Велико-моравску державу, але зачали від сего часу рік річно нападати на Німеччину і нищити в застрашаючий спосіб. Підчас одного такого нападу удало ся Німцям взяти в неволю визначного мадярского князя. За виданє сего князя і за річну данину зобовязали ся Угри девять літ не нападати на Німеччину. Сих девять літ постановив Генрик визискати для убезпеченя краю. Генрик бачив, що так довго не буде міг ставити успішного опору Уграм, доки Німеччина не буде мати сильних твердинь і доброї кінноти. В Саксонії до тепер міст зовсім не було, тому Генрик почав будувати укріплені твердинї, а що людність

саска не хотіла поселяти ся в новозаложених містах, видав Генрик приказ, що кождий девятий чоловік має ся поселити в місті. Генрик старав ся дуже про новоосновані міста і наділяв їх численними привілеями, щоб через се збудити у сільскої людности охоту іти до міст. Рівночасно старав ся Генрик о добірну кінноту, яку випробував в борбі зі Словянами, що мешкали над Гавелею і Спревою. Відтак звернув ся він проти Чехів, над котрими панували князї з роду Перемишлїдів і змусив їх до признаня своєї зверхности.

Приготовивши ся до війни, відмовив Генрик Уграм гарачу, за що Угри зараз слідуючого року впали до Німеччини, але Генрик побив їх цілковито над рікою Унструтою 933. і змусив їх завернути назад в Угорщину.

Генрик І. є дійсним основателем німецкої держави. Перед єго панованєм була німецка держава близькою розкладу на поодинокі зовсїм назависимі князївства. Поодинокі племена як Саксонці, Бавари уважали ся зовсїм осібними нічим незвязаними зі собою народами. За Генрика німецкі племена получили ся в одну цілість готову до борби з ворогами.

Оттон І. Великий. По смерти Генрика І вступив на престіл єго син Оттон І. Великий.

З початку узнали єго королем всї нїмецкі князї, але відтак повстали проти него. По довгих борбах Оттон побив князїв і постановив їх владу ограничити. Передовсїм рішив Оттон що гідність князїв не є дідичною, але зависить від ласки короля, тому надав він Льотаринґію свому зятеви, Франконію і Саксонію задержав сам в своїх руках, Баварию віддав свому братови, а Алеманїю свому синови. В сей спосіб у всїх нїмецких князївствах панувала одна родина. Щоб єще більше обмежити владу князів утворив Оттон уряд ґрафів палятинів, котрі мали стеречи королївских прав у всїх князївствах. В кінци проти князїв висунув Оттон епіскопів і архиепіскопів, яким став надавати ленні добра, увільнив з під влади князїв і покликував на найвисші державні уряди.

Полагодивши внутрішні справи міг Оттон звернути ся проти зовнїшних ворогів: побиває Данців, Словян, а відтак звертає ся проти Мадярів, які знов відважили ся впасти до нїмецкої держави, однак Оттон розбив їх цїлковито над рікою Лєхом 955. Щоб убезпечити східні границї своєї держави, відновляє Оттон заложену вже Каролем Великим Східну Мархію і надає єї баварскому князеви. Битва над Лєхом має велике історичне значінє. Она відроджує Східну Мархію, яка стає

з часом завязком австрийскої монархії, та освободжує Німеччину від наїздів диких угорских горд. Битва над Лєхом має велике значінє рівнож і для Угорщини. Угри пізнали, що дальше годі їм жити з грабежий і нападів, осідають в долині Дунаю, покидають свій спосіб житя, та стають з часом культурним народом. Вже за короля Ґейзи входить християньство на Угорщину, а за пановання Стефана Сьвятого 998.—1038. християньство стає урядовою релігією. Угорский король дістає титул апостольского короля. Сей титул перейшов відтак на австрийских цісарів.

Одною з найважнійших подій за Оттона I. було здобутє цісарскої корони. По смерти сина Людвика Побожного Льотара, цісарску корону одержували ріжні, часом дуже не значні князі. Одним з таких князів, що захопив цісарску корону був Беренґар з Івреї. Щоб мати яку правну підставу до цісарскої корони, хотів він оженити свого сина з вдовою по попереднім цісарю, Аделяйдою, а коли ся відмовила своєї руки, вкинув вдовицю до вязниці. Аделяйда, котрій удало ся утечи з вязниці, удає ся з просьбою о поміч до Оттона I. Оттон виправляє ся три рази до Італії, женить ся з Аделяйдою і підчас другого походу до Італії, коронує ся цісарскою короною 962. Від сего часу всі німецкі королї

спішать до Італії щоб там осягнути цїсарску корону. Повний титул новоповсталого цїсарства був „Сьвяте римске цїсарство нїмецкого народа.“ Цїсарский титул приніс на разї Нїмеччинї і нїмецким королям велику почесть і значінє, але пізнїйше показало ся, що цїсарство виходило нїмецким королям на зле. З цїсарскою короною, прийшла під пановане Нїмеччини і північна Італія. А що Італїйцї не хотіли підлягати Нїмеччинї і що хвиля повставали, мусїли нїмецкі королї зі шкодою для самої Нїмеччини звертати свою увагу всегда на Італїю, виправляти ся там часто, зводити тяжкі борби, які лише ослаблювали Нїмеччину.

Підчас другого походу до Італії змусив Оттон римску шляхту до зобовязаня, що нїкого не буде узнавати папою, доки вибору не затвердить цїсар. В сей спосіб попало папство в цїлковиту зависимість від цїсарів.

Оттон II. 973. 988. Син і наслїдник Оттонп І. був вже за єго житя вибраний королем і коронований цїсарем римским. Мимо сего зараз в початках свого пановання мусїв бороти ся зі збунтованими князями, на котрих чолї станув Генрик Сварливий баварский князь. Оттон II. упокорив князїв, а щоби зменьшити владу баварских князїв, відлучив від Баварії Східну Мархію і надав єї Леополь-

дови з родини Бабенберґів 976. р. Східна Мархія дала початок нинїшній австрийскій державі. Оттон II. старав ся підбити полудневу Італію, яку хотів позискати як віно своєї жени, візантийскої царівни Теофанії. Однак виправа Оттона II. до Італії не повела ся, а з пораженя Оттона II. скористали надлабскі Словяни, що повстали проти Нїмців і через два віки позіставали независимими.

Оттон III. 983.—1002. Син Оттона II, Оттон III. мав заледви три роки, коли відумер єго батько, але мимо сего, вже був коронований нїмецким королем і римским цїсарем. Виріс він під впливом вихованя своєї матери, грецкої княгинї, Теофанії. В 15. роцї проголошено єго повнолїтним. Обнявши престіл Оттон III. удав ся до Італії, де посадив на папскім престолї Григория V. котрий є першим папою нїмецкого походженя. Оттон III. чув ся чужим в Нїмеччинї, найрадше перебував в Римі, де мрів про основанє великого, загального, християньского цїсарства, в яким злучили би ся всї християньскі народи і над яким володївби цїсар і папа. Найбільший вплив на молодого цїсаря мав французкий монах Ґерберт, котрого Оттон виніс відтак на папский престіл під іменем Сильвестра II. Оттон III. відзначав ся великою побожностию і відбував великі прощі, з яких найважнїйшою

є його подорож до гробу сьв. Войтїха в Польщі. Підчас сеї подорожи увільнив Оттон III. польску церков від нїмецкої зависимости, позволюючи Болеславови Хороброму заложити архиепіскопство в Ґнєзнї.

Генрик II. Сьвятий 1002.—1024. Оттон III. через цїлий час свого пановання не журив ся Німеччиною, через що князї прийшли до великого значіня, тому його наслїдник Генрик II. мусів вести тяжкі борби, щоби привернути порядок в державі. Більшу частину свого пановання перевів Генрик II. на війнї з Болеславом Хоробрим, яку закінчив миром в Будишинї.

Романьский стиль. За часів Саскої династиї витворює ся в будівництві новий романьский стиль. Початків його потреба шукати в північній Франциї і Італиї, але найкрасше розвинув ся в Німеччинї. Церкви будовані в романьскім стилю, є в головних нарисах подібні до базилїк, і складають ся рівнож з трех частий повздовжної, поперечної і абсиди. Абсида є однак видовженою, на підвисшеню і зове ся хором. В базилїцї стеля є рівною не випуклою, в романьских будівлях округлою. В базилїках не ма жадних веж, а в романьскім стилю в тім місци, де перетинають ся части повздовжні з поперечними, на так званім перехрестю, взносить ся

широка звичайно чотирогранна вежа. Передсїнок в базилїках є майже завсїгди отвертим, в романьских будівлях є замкненим і по обидвох боках має по одній вежі. Вікна в романьских будівлях є великі, закінчені в горі округлими луками, стовпи округлі, в горі прикрашені різьбленою чотирогранною кісткою. Найважнїйшими памятниками романьского стилю є сьвятинї в Пізї, Спирі, Моґунциї, Тревірі і Кольонії.

---

§ 12.

Королї з франконьскої родини 1024.—1125. Борба цїсарів з папами.

Конрад II. Франконьский 1024.—1039. На Генрику II. вимерла саска династия, а зібрані князї вибрали королем Конрада Франконьского або салїйского, котрий дає початок новій династиї. За перших двох королів, з сеї династиї, дійшло значінє цїсарів до найвисшого степеня. Конрад II. хотів забеспечити цїсарску корону свому родови, а щоби позискати для свого пляну німецких князїв, узнав дідичність всїх лен так в Німеч-

чині як і в Італії. Щоби збільшити владу королів усував німецких князів, а опорожнені краї надавав свому синови. За єго пованя позискала Німеччина королївство Бурґундию, що лежала в области ріки Родану. По усуненю Кароля Грубого побіч 3. великих держав Німеччини, Франциї і Італії, повстали з франконьскої держави єще дві малі країни, Бурґундия горішна і долїшна, які з часом получили ся в одно королївство. Послїдний з бурґундских королів записав свій край Конрадови II. Конрад II. був рівнож творцем великої коаліциї проти Польщі.

Генрик III. Чорний 1039.—1056, вже за житя батька посїдав два князївства, (Баварию і Швабію) по смерти батька одідичив єще трете Франконію, так що лише два великі князївства саске і льотаринґске не були в єго руках.

За пованя Генрика III. осягнула Німеччина свої найбільші границї, бо не лише Чехи і Польща, але навіть Угорщина узнала зверхність Генрика III. По смерти сьв. Стефана засїв в Угорщинї Петро. Проганий в короткім часї Уграми, прибув Петро до Генрика III. просити о поміч, обіцюючи за се узнати себе підданим Німеччини. Генрик виправив ся на Угорщину і посадив на престолї Петра. Однак невдовзї потім Угри

в друге прогнали Петра, а посадили на престолї Андрія, котрий не узнав зверхности Ґенрика III. Хотяй дві нові виправи на Угорщину не повели ся, мимо сего нїмецкі цїсарі єще довго потім уважали Угорщину підчиненим собі краєм.

Генрик III. звертав велику увагу на церковні справи. В сих часах вкрали ся в церкві великі непорядки, а в Римі було рівночасно аж трех пап. Генрик III. удав ся до Риму, усунув всїх пап, посадив на престолї нїмецкого пралата і змусив римский нарід до приреченя, що нїкого не будуть узнавати папою без потвердженя цїсаря. Маючи вплив на вибір папи, став Генрик III. справдїшним зверхним паном християньского сьвіта.

За часів Конрада II. і Генрика III. Нормани, що осїли в північній Франциї в Нормандиї, прибули до полудневої Італії, здобули Апулїю і заложили з часом в полудневій Італії і Сицилії так зване королївство обох Сицилій.

Генрик IV. 1056.—1106. Генрик III. помер в молодим віцї і полишив сина Генрика IV. котрий в хвили смерти Генрика III. мав лише 6 лїт. В єго імени стала правити державою єго мати, але нїмецкі князї не хотїли слухати женщини, утворили заговір, а архиепіскоп Кольонії Ганно (Анно) заманив підступом маленького короля на свій корабель,

увіз Реном в свою столицю і обняв правлїнє в свої руки. Ганно виховував короля строго і добре, але коли виїхав раз до Риму, увів Генрика IV. Бременьский архиепіскоп Адальберт. Адальберт обходив ся з хлопцем ласкаво, позволяв Генрикови IV. на всї забаганки, що вплинуло дуже некористно на молодого хлопця. Генрик став лехкодушним, гордим, навчив ся обходити з всїма строго і жадав від всїх рабского пiдданя і послуху. Адальберт жив в незгодї з Саксонцями і ненависть до ворожого племени вщіпив в серце молодого короля. Не диво отже, що коли в 15. роцї житя оголошено Генрика IV. повнолїтним, став він так строго обходити ся з Саксонцями, що Саксонцї приведені до розпуки хопили за оружиє 1073. р. Хотячи пімстити ся на Генрику IV. почали Саксонцї нищити міста, церкви, та викинули з гробівниць кости попередників Генрика IV. Таким поступованєм Саксонцїв обурили ся нїмецкі князї, і дали Генрикови поміч. Генрик побив Саксонцїв над рікою Унструтою 1075. року і почав єще гірше знущати ся над ними. Нещасливі Саксонцї. не маючи нї звідки помочи, звернули ся до тогдїшного папи Григоря VII. і до него занесли свої скарги на Генрика IV.

За часів Конрада II. і Генрика III. була церков дуже підупала, а найбільшими нещастями церкви були супружества духовних.

бо кождий епіскоп або архиепіскоп старав ся задержати церковні добра в своїх руках і симонія, се значить набуванє церковних гідностий за гроші. Першими що підняли борбу з надужитями в церкві були монахи монастиря в Клюни. Однак борба ліпшого духовеньства не приносила богато користи, бо папи були зависимі від римскої шляхти, а ся вибирала на папский престіл лише противників всяких реформ.

Папа Григорий VII. 1073.—1085. З монастиря в Клюни походив син убогого тосканьского сенянина Гільдебранд, що ставши папою приняв імя Григория VII. Будучи єще кардиналом, за часів папи Миколая II. перевів Григорий VII. на Лятераньскім соборі 1059. року уставу, що папу не має вибирати римска шляхта і затверджувати цісар, але мають вибирати самі кардинали з поміж себе. Ставши папою постановив Григорий VII. увільнити від сьвітскої зависимости все духовеньство. Він заводить целібат і видає як найострійші едикти проти симонії. Рівночасно на соборі в Римі 1075. року виступає папа проти інвеститури. Був тогди звичай, передовсім в Німеччині, що король сам іменував епіскопів, архиепіскопів і опатів, і то по більшій части, або своїх любимців, або таких, що грішми зєднували собі короля. Вибраних

обдаровував король сьвітскими добрами і передавав нововибраному духовні відзнаки себто жезл і перстень. Надаванє сьвітских дібр духовним особам через короля, за помочию відзнак церковних жезла і перстеня звано інвеститурою. Григорий VII. заказав сьвященикам принимати епіскопства і архиепіскопства з рук сквітских князїв і загрозив клятвою так духовним, що принимали інвеституру, як князям, що єї надавали.

Генрик IV. не узнав папского декрету і роздавав дальше інвеституру, а коли єго папа упімнув за се, скликав Генрик собор німецких епіскопів, на якім узнано вибір Григория VII. неправим, а Генрик IV. вислав до папи обиджаючий лист. У відповідь на се папа Григорий VII. кинув на Генрика IV. клятву і увільнив всїх підданих цїсаря від присяги вірности. Се сьміле дїло Григория VII. зробило велике вражінє, бо до тепер не було єще такого случаю, щоби папа увільняв підданих від присяги вірности. Німецкі князї, котрі були не задоволені з Генрика IV. скористали з розпорядженя папи, зїхали ся в Трибурі і ухвалили усунути Генрика IV. з королївского престола, єсли до року не увільнить ся від папскої клятви.

Між тим папа Григорий VII. постановив удати ся до Німеччини, щоби розсудити кня-

зїв і цїсаря. Генрик IV. знав добре, що папа, прибувши до Німеччини, рішить спір в єго некористь, тому постановив не допустити до приїзду папи до Німеччини. В тій цїли вибрав ся зимою через Альпи до Італії і прибув до Каноси 1077. р. де тогди пробував папа. Ту в покутничій одежи стояв Генрик IV. перед брамою замку і просив папу о звільненє від клятви. Папа нерад був приходови Генрика IV. до Італії, він хотїв виїхати до Німеччини і там осудити Генрика. Однак не хотячи наразити ся на закид, що відкинув просячу о згоду руку цїсаря, хотяй не радо, простив Генрикови IV. зняв з него клятву і погодив ся з цїсарем. Похід Генрика IV. до Італії і упокоренє тогож в Каносї уважає ся звичайно як великий триюмф папства над цїсарством. Коли ж возьмемо під розвагу, що Генрик IV. був всїма полишений і старав ся не допустити до приїзду папи до Німеччини, то помимо свого упокореня віднїс Генрик IV. дипльоматичний триюмф і осягнув свою цїль, бо як раз своїм упокоренєм змусив папу до згоди. Що Генрик IV. зовсїм не мав на думцї годити ся з папою, а хотїв лише зискати на часї і вийти з прикрих обставин, показали єго дальші дїла.

Німецкі князї зовсїм не були вдоволені з помиреня папи і цїсаря і помимо приреченя

вибрали нового короля Рудольфа Швабского. Тимчасом Генрик IV. помиривши ся поверховно з папою, вертає до Німеччини і вже по дорозї лучить ся з противниками папи в Льомбардиї. (В борбі межи Генриком IV. а Рудольфом, побідив вправдї Рудольф, але ранений в руку помер.) Генрик IV. посварив ся скоро в друге з папою і виправив ся на ново до Італїї, але вже з військом, по короткій облозї здобув Рим, а папа Григорий утік до полудневої Італїї до Салєрно де в невдовзї помер. 1085. Умираючи сказав „Я любив правду, а ненавидів лжи, тому умираю на вигнаню".

По смерти Григория VII. борба поміж цїсарем а папами треває дальше. Німецкі князї вибрали нового короля Германа ґрафа Сальма, а по смерти тогож, виступають проти Генрика IV. єго власні сини Конрад а відтак Генрик. Серед борби з Генриком умер цїсар, а тїло єго стояло кілька лїт непохоронене під церквою, доки не знято з него клятви.

Генрик V. 1106.--1125. Як довго Генрик V. воював з батьком і потребував помочи папи, так довго жив з папою в згоді. Коли-ж став цїсарем починає дальше роздавати інвеституру. В роцї 1111. удало ся єму навіть увязнити папу Пасхалїса II. і змусити єго зречи ся всяких прав до інвеститури і при-

речи в імени всїх своїх наслїдників, що жаден з пап не кине клятви на цїсаря. Однак наслїдник Пасхалїса не узнав сих услівій, як вимушених на папі і провадив борбу дальше. Остаточно закінчено борбу конкордатом Вормацким 1122. р. на підставі котрого вибори епіскопів і церковної старшини мали відбувати ся свобідно після канонїчних приписів, але в присутности цїсаря або єго заступника. Ново вибраному надавав цїсар діткненєм берла ленні добра, а вибраний складав ленну присягу. Кождий епіскоп міг справувати свій уряд доперва по затвердженю папою. В договорі вормацкім обі сторони поробили собі уступки, однак моральна побіда остала по сторонї пап. Цїсарі вийшли з сеї борби упокорені, підчас коли папи не то що увільнили ся з під цїсарскої зависимости, але станули навіть понад цїсарями.. Їх влада і значінє піднесли ся єще більше за часів хрестоносних походів.

Часть трета.

Часи хрестоносних походів 1095.—1270.

§ 1.

Перший хрестоносний похід.

Причини хрестоносних походів. Сьвяті місця, де жив, ходив і научав Ісус Христос, були все дуже дорогими для християньского сьвіта. Богато люда, (у нас званих паломниками,) бажало звідати дорогі місця і тисячі християн ішли на схід до Палєстини поклонити ся сьвятому Гробови та побачити сьвяті місця. Як довго Палєстина знаходила ся в руках візантийских цїсарів, так довго паломники не дізнавали жадних перепон. В роцї 636. здобули Палєстину Араби, котрі відзначали ся релїґійною терпимостию і дозволяли християньским паломникам звідувати сьвяті місця. Але баґдацкий халїфат підупадав з кождим днем, а Палєстина перейшла в руки Турків

Сельджуків фанатичних приклонників науки Магомета. З хвилею занятя Палєстини Турками змінили ся обставини. Турки згнущали ся над християнами, висьмівали їх релїґійні почуваня, жадали від кождого паломника великих оплат за доступ до сьвятих місць; часто бувало що християнин відбув кілька сот миль дороги, щоб лише оглянули сьвяті місця, а вкінци мусїв з болем серця опускати Палєстину, бо не мав чим заплатити за доступ до сьвятих місць. Про всї тоті згнущаня Турків приносили відомости паломники до Европи і у християн почала зроджувати ся гадка, що се є нечестию для християн, що сьвяті місця знаходять ся в руках невірних, та що їх потреба Туркам відобрати.

Як раз в такій хвили звернув ся візантийский цїсар Алексей Коммен до папи Урбана II. з просьбою о поміч проти Турків.

Візантийска держава по смерти цїсаря Юстинїяна упадає постепенно. Цїсарі з македоньскої династиї (867.—1056.) занимали ся переважно науками, а тимчасом на державу напирали Араби, Болґари, Русини і Мадяри Сельджуки заняли Малу Азию, Нормани полудневу Італїю. В роцї 1054, царгородский патриарх, Михайло Керулярий зірвав унїю з Римом і від сего часу східна церква відлїлила ся цїлковито від західної римскої. Вже

великі папи як Сильвестер II. Григорий VII. думали над привернене́м унії і над освободжене́м Палестини з рук Турків, однак не мали на се часу, бо заняті борбою з цісарем, мусіли звертати увагу на що инше. Папа Урбан II. повідомлений дуже точно про надужитя Турків паломником Петром з Амієн, позволив Петрови з Амієн взивати вірних до борби з Турками. Від сеї хвилї Петро з Амієн ішов від міста до міста, від села до села і взивав всюда християн до походу на Турків. Тимчасом папа Урбан II. скликав собор до міста Клермон 1095. р. На соборі, де було рівнож дуже богато сьвітских людий, промовив папа Урбан II. так горячо до зібраних, що всї закликали „Так Бог хоче“ і постановили іти бороти ся до Палестини, а на знак, що ідуть бороти ся за сьвяту віру, припинали собі на плечах хрест, від чого і пішла назва хрестоносці.

По соборі в Клермон настав в Европі великий рух. Лицарство почало приготовляти ся до борби, але простий нарід, якому приготовленя лицарів видали ся за повільними, постановив не ждати на лицарів лише іти зараз до Палестини. Вже весною 1096. р. понад 100.000 люда під проводом Петра з Амієн і лицаря Вальтера Габенїхта вирушило в похід Ціле се війско складало ся в переважній части з людий недосьвітчених і необізнаних

з воєнним ремеслом тож і не диво що їх успіхи були малі. Турки побили їх коло Нікеї, а Петро з Амієн ледви з горсткою жовнірів вернув з Азиї до Царгорода.

Перший хрестоносний похід 1096.—1099. Тимчасом лицарство майже виключно французске (Німеччина була занятою борбою о інвеституру), вирушило в похід під проводом Ґотфрида з Буільону, єго брата Бальдуїна, Раймунда графа Толюзи і инших. В Царгороді прилучили ся до них останки дружини Петра з Амієн і лицарі з полудневої Італії, котрі прибули сюда морем під проводом Боемунда з Таренту. Получені лицарі переправили ся до Малої Азиї, де віднесли над Турками велику побіду під Дорилеум. Однак в дальшім поході дізнали християни великих втрат. Першим здобутком християн було занятє Едеси, де Бальдуїн основав грабство на підставі февдального устрою. Звідси удали ся християни на полудне і здобули Антіохію, однак мусіли самі видержати тяжку облогу. В тяжкій для християн хвили зголосив ся до Ґотфрида якийсь священик і розказав єму свій сон. В снї явив ся сьвященикови сь. Андрій і показав єму місце, де закопано копє, яким пробито груди Ісуса Христа. Дїйсно на другий день знайшли в означенім місци копіє. Християни в тім переконаню, що се дїйсно

копіє, яким пробито грудь Христа, кинули ся з одушевленєм на ворогів і розбили Турків.

З під Антіохії вирушили християни на Єрусалим і на Зелені сьвята 1099. побачили перед собою місто, так дороге християнам. Війско християн числило тогди вже заледви 20.000 люда піших і 1500 кінних. По довгих і завзятих трудах удало ся остаточно 15. липня 1099. р. вдерти ся християнам до Єрусалиму, де обмивши руки з поту і крови удали ся помолити над сьв. Гробом Христа. З новоздобутого краю Палєстини утворено королївство, а корону жертвовано Ґотфридови з Буільону. Ґотфрид не приняв корони, бо не хотів носити на голові корони там, де Спаситель носив терневий вінець і приняв лише титул „Оборонця сьвятого Гробу". Доперва по смерти Ґотфрида приняв корону єго брат Бальдуїн.

§ 2.

Німеччина під панованєм Гогенштавфів 1138.—1152.

Другий і третий хрестоносний похід.

Конрад III. 1135.—1152. На Генрику V. вимерла франконьска родина, а в Німеччині вибрано королем Льотара III. Саского (1125-

1137). Проти Лiотара виступили два князї Конрад і Фридерик з родини Гогенштавфів. Щоб вести успішнійшу борбу проти обох братів, видав Льотар свою дочку Ґертруду за баварского князя Генрика Гордого Вельфа, котрий по смерти Льотара одідичив Саксонїю і став наймогучійшим з поміж німецких князів, тому то князї поминули Генрика Гордого при виборі, а віддали свої голоси Конрадови з Гогенштавфів, що впроваджує в Німеччинї нову династию. Конрад зараз по вступленю на престіл зажадав від Генрика Гордого звороту Саксонїї, а коли Генрик сего не вчинив, відобрав єму Конрад не лише Саксонїю, але і Баварию. Мимо сего Генрик Гордий не упокорив ся, і розпочав борбу звістну в істориї під іменим борби Вельфів з ґібелїнами (Сторонників цїсарских звано ґібелїнами; сторонників Генрика Гордого і єго наслїдників Вельфами. Пізнійше перенесено сї назви на італїйский ґрунт, де сторонників цїсаря називано Ґібелїнами, а сторонників пап Вельфами). Серед борби з Конрадом III. помер Генрик Гордий полишивши по собі малолїтного сина Генрика Льва, котрому цїсар Конрад III. полишив Саксонїю. Забрану Вельфам Баварию надав Конрад III. свому природному братови австрийскому марґрафови Леопольдови IV. з родини Бабенберґів.

Другий хрестоносний похід. 1147.—1149. Підчас першого хрестоносного походу повстало побіч Єрусалимского королївства, єще кілька малих християньских державок. Одну з них ґрафство Едессу здобули Турки 1144. На відомість про упадок Едесси постановили християни в друге виправити ся до Палєстини. Сьвятий Бернард, монах з монастиря в Клєрво, ходив по Франциї та Нїмеччинї і намовляв лицарів до нового хрестоносного походу. Єму удало ся намовити до участи в походї француского короля Людвика VII. і Конрада III. Виправа обидвох пануючих, помимо великих жертв, скінчила ся безуспішно, а обидва володарі вернули знеохочені з рештками християньских війск до Европи.

Рівночасно з другим хрестоносним походом двох нїмецких князїв, саский Генрик Лев і марґраф північної мархії Альбрехт Медвідь, напали на надлабских Словян, (які від часів Отона II. були независимими від Нїмеччини), підбили їх і знищили цїлковито. На здобутій земли заложив Альбрехт Медвідь Бранденбурску мархію, яка є колискою нинїшної пруcкої держави.

Фридерик І. Рудобородий (Барбаросса) 1152.—1190. Наслїдник Конрада III. Фридерик І. званий Рудобородим (Барбароссою) був через матїр посвояченим з Вельфами, тому

постановив погодити ся з Генриком Львом саским князем. В тій цїли віддав єму Баварию, яку відобрав австрийскому марґрафови Генрикови Язомірґотови, котрому надав за се 1156. року привілєй, на підставі якого признав Австрию независимою від Бавариї і підніс єї до княжого достоїньства.

Походи Фридерика I. до Італії. Через борбу цїсарів з папами підупало значінє перших в Італії. До сего Конрад III. через цїле своє житє не був в Італії і італїйскими справами зовсїм не журив ся. В наслїдок сего льомбардскі міста освободили ся цїлковито з під цїсарскої зависимости. До найбільшого значіня дійшло місто Медиолян, яке підбило сусїдні міста і угнїтало їх. Італїйскі міста звернули ся до цїсаря Фридерика I. і просили помочи проти Медиоляну. Цїсар приняв послів з італїйских міст, і вислав лист до Медиолянцїв, в якім заказував їм угнетати італїйскі міста. Коли-ж Медиолян не услухав приказу цїсаря, виправив ся Фридрик I. до Італії, упокорив Медиолян і Рим, а відтак скликав великий сойм на Ронкальских полях, на який покликав найславнїйших правників з унїверситету в Больонії. На соймі установлено, що цїсар має право установляти у всїх містах північної Італії урядників званих конзулями, до него належить битє монети, накла-

данє цла і т. п. Жадному містови не вільно воювати з другим, а свої кривди мають заносити перед цісаря. Коли-ж Медиолян не хотів признати цісарских прав, обляг Фридерик Медиолян, здобув 1162. р. збурив, а мешканцям казав поселити ся в сусідних селах і містах.

В хвили, коли Фридерик І. станув на вершку своєї могучости, виступає проти него новий ворог, а був ним папа Александер III. 1159.—1181. з котрим получили ся всі льомбардскі міста. Місто Медиолян відбудовано на ново, а в честь папи заложено нову кріпость Александрию. Фридерик виправив ся знов до Італії і обляг Александрию. Але в рішаючій хвилї опустив Фридерика І. єго наймогучійший вазаль Генрик Лев, помимо сего, що Фридерик просив Генрика Льва дуже горячо не опускати єго. В битві під Лєняном 1176. (Legnano) Фридерик І. був побитим, а невдовзі потім погодив ся з папою і льомбардскими містами. Льомбардскі міста стали майже независимими, а цісареви мали платити лише данину.

По повороті з Італії покарав Фридерик І. Генрика Льва, відобрав єму оба князівства (Баварию і Саксонію) а полишив лише маленькі добра Бруншвик і Лінебург. Баварию

надав Фридерик Вітельзбахам, котрі панують там до нині.

При кінци житя взяв Фридерик І. участь в третім хрестоноснім поході.

Третий хрестоносний похід. 1189.-1192. В році 1187. побив єгипетский султан Саладин послідного єрусалимского короля під Гіттін і здобув Єрусалим. На відомість про упадок Єрусалима постановив старий цісар виправити ся до Палєстини. Крім цісаря взяли участь в поході анґлійский король Ришард Львине серце, француский Филип II. Авґуст і австрийский князь Лєопольд V. Французи і Анґлійці поплили до Палєстини морем, а Фридерик пішов сушею через Угорщину, прибув до Царгороду і переправив ся через Босфор до Малої Азиї. Серед великих трудів, спраги і голоду удало ся цісареви прийти до міста Іконїюм, де відніс славну побіду, а відтак прибув над ріку Селєф, (Калїкаднус). На ріцї був вузенький міст, тому війско переправляло ся дуже поволи. Се знетерпеливило цісаря, він нагнав коня і кинув ся в ріку. Якраз тогди ріка була візбрала, филї пірвали цісаря і по якимсь часї видобуто Фридерика І. вже неживого.

Німецке війско повів Лєополь V. австрийский князь. Він прибув до Палєстини і став облягати місто Аккон. Під Аккон прибули

францускі і анґлїйскі війска, які плили морем але при здобутю міста Аккону, гордий анґлїйский король, скинув з мурів міста австрийску хоругов і подоптав ногами. Сим образив ся Лєопольд V. і вернув з німецким війском домів. Невдовзї потім посварив ся Ришард з Филипом II. Авґустом, в наслїдок чого Филип відплив з француским війском до Франциї. Ришард Львине серце лишив ся сам, побивав вправдї поодинокі відділи музулман, але не мав анї сили, анї здібностий на се, щоб побити Салядина в рішаючій битві. Коли-ж довідав ся, що в Анґлїї виступив проти него єго брат Іван, заключив з Салядином мир, в якім одержали християни побережний пас від Тира до Яфи і вільний доступ до сьвятих місць.

Підчас повороту до Анґлїї, дістав ся Ришард до неволї Лєопольда V. а відтак німецкого цїсаря Генрика VI. звідки висвободив ся за зложенєм великого окупу. (Оповіданє. про анґлїйского поета Бльонделя).

---

§ 3.

Упадок Гогенштавфів. Зріст пап за Інокентия III. і Інокентия IV. Четвертий і пятий хрестоносний похід.

Інокентий III. В часах хрестоносних походів доходить значінє пап до найвисшого степени. Від папи Григория VII. підносить ся папство чимраз висше. Богато зискує оно з причини побіди Александра III. над Фридериком I. але до найбільшого значіня доходить за папи Інокентия III. 1198.—1216. Інокентий III. учений теольоґ і правник став папою в дуже молодим віці, бо заледви в 37. році. Він уважав папску владу о много висшою від цісарскої; він порівнував владу пап зі сьвітлом сонця, владу цісарів зі сьвітлом місяця. Як місяць сьвітить лише пожиченим сьвітлом сонця, так влада цісаря є лише відбитєм папскої влади. Зараз по вступленю на престіл утвердив Інокентий III. владу пап в Італії, зреставровав папску державу, увійшов в союз з льомбардскими містами, де попирав всюди сторонництво Ввельфів, а полудневу Італію і Сицилію обняв в свій заряд в імени малолітного Фридерика сина німецкого цісаря Генрика VI.

Відносини Інокентия III. до европейских держав. По смерти Фридерика І. Барбаросси, вступив в Німеччині на престіл єго син Генрик VI. 1190.—1197. Він побив цілковито Вельфів, здобув для своєї родини королівство Неаполю і Сицилію (яко віно своєї жінки) підчинив Рим своїй зверхности і підніс цісарске достоїньство до найвисшої слави Генрик VI. мрів навіть про здобутє Византийскої держави і хотів цісарску гідність задержати дідично в своїм роді, але несподівана смерть в 32. році житя знищила всі єго заміри.

По смерти Генрика VI. прийшло в Німеччині до незгідного вибору. Сторонники Ґібелїнів вибрали королем брата Генрика VI. Филипа Швабского, сторонники Вельфів Оттона IV. сина Генрика Льва. Папа Інокентий III. думаючи, що Вельф буде єму прихильнійшим, станув по стороні Оттона. Однак Филип добрим серцем і примірним поведенєм зєднував собі чимраз більше прихильників, і вже Інокентий III. хотів єго узнати коли несподівано замордовано Филипа. Оттон вскорі зразив собі німецких князів, а папа вислав до Німеччини свого вихованка сина Генрика VI. Фридерика II. 1212. р. де єго 1215. р. узнали загально королем. (Фридерик II. 1215.—1250.)

В сей спосіб Інокентий III. два рази впливав на вибір німецкого короля. Рівнож королї Франциї Филип Авґуст і Анґлїї Іван Без Землї, упокорили ся перед папою, а Іван Без Землї узнав навіть зверхність папи над собою, через що Інокентий III. став зверхним паном Анґлїї. Інокентий III. звернув пильну увагу на Іспанїю.

По битві під Херес де ля Фронтера 711. заволоділи Араби, яких в Іспанїї звано Маврами, цілою Іспанією, лише останки християн, в горах північної Іспанїї задержали свою независимість і розпочали завзяту кількасот літ треваючу борбу з Арабами. Серед тої борби видирали християни Арабам одну частину землї за другою і закладали малі держави поміж якими найважнїйшими були Кастилїя, Араґонїя, Леон і Портуґалїя. Якраз за часів Інокентия III. прийшли Араби еще раз до більшої могучости і загрозили християнам в Іспанїї. Інокентий III. довів тогди до хрестоносного походу на Іспаньских Арабів, а битва під Тольозою 1212. знищила раз на всегда силу Арабів в Іспанїї.

Своею могучою рукою сягнув Інокентий III. і на схід де князї болгарский і сербский одержали від Інокентия III. королївску корону, за що признали над собою зверхність папи.

Однак ся зверхність папи над Сербією і Болгариєю тревала дуже коротко.

Четвертий хрестоносний похід 1202.—1204. Головною задачею, яку поставив собі Інокентий III. було видерти сьв. Землю з рук невірних, тому старав ся він зорганізовати новий хрестоносний похід. Під єго зазивом і за єго старанєм підприняла францускa і італійска шляхта четвертий хрестоносний похід під проводом ґрафа Фляндриї і марґрафа з Монферату. Однак сей похід не то, що не осягнув своєї цїли, але хрестоносцї навіть не побачили сьвятої Землї. Якраз в тим часї вибухла одна з сих частих революций підчас якої скинено з престола цїсаря Ізаака Анґеліка. Син усуненого цїсаря, просив хрестоносцїв о поміч. Хрестоносцї місто плисти до Палєстини, удали ся до Царгороду, здобули се місто і посадили наново на престолї Ізаака. Але коли Ізаак не хотїв додержати приречень, лицарі здобули другий раз Царгород і оснували там Латиньске цїсарство. Лицарство не здобуло цїлого византийского цїсарства, Греки провадили з лицарями завзяті борби доки не повалили латиньского цїсарства 1261. р.

Фридерик II. 1215.—1250. вихований в Італїї перебував в Нїмеччинї дуже рідко, а проводив свої лїта в Неаполи. Єще перед коронацією обіцяв Фридерик II. папі виправити

ся до Палєстини і не злучити ніколи Німеччини і полудневої Італії в одних руках. Анї одної анї другої обітниці Фридерик II. не додержав. Коли ж на апостольскім престолї засїв 90. лїтний але енерґічний старець Григорий IX. загрозив Фридерикови II. клятвою, наколи не виправить ся до Палєстини. Дійсно на візванє папи Фридерик II. вибрав ся до сьвятої Землї, але по кількох днях завернув з дороги, кажучи, що занедужав. Тогди папа, що не вірив в недугу Фридерика II. кинув на цїсаря клятву. Обложений клятвою Фридерик II. не мов на злість папі, предприняв пятий хрестоносний похід 1228. і зручними договорами, майже без проливу крови, дістав від єгипетского султана Єрусалим, Вефлеєм, Назарет і частину побережа Палєстини, почім вїхав в триюмфі до Єрусалиму. Духовеньство держало ся від Фридерика II. яко обложеного клятвою, з далека, тому Фридерик II. вложив собі сам королївску корону на голову. З сего часу всї нїмецкі королї, носили титул єрусалимских королїв, доки сей титул не перейшов на австрийских цїсарів, котрі носять єго до нинї.

По повороті з Палєстини погодив ся Фридерик II. з папою, осїв в полудневій Італїї, де заложив сильно зорґанїзовану абсолютну монархію, але вскорі попав в спір

з льомбардскими містами. В правді в борбі під Кортенуовою 1287. побив Фридерик II. льомбардскі міста, але попав в спір з папою Інокентием IV. Інокенкий IV. старав ся у всім наслідувати Інокентия III. З початку особистий приятель Фридерика II. коли став папою перейшов на сторону ворогів Фридерика II. постановив знищити цілковито рід Гогенштавфів. В тій цїли виїхав з Риму і скликав в Ліоні 1245. великий собор, на якім відсудив Фридерика II. і цілий рід Гогенштавфів так від німецкої як і від італїйскої корони. По соборі розгоріла ся завзята борба помежи цісарем а папою і серед неї умер Фридерик II. Дальшу борбу вів его син Конрад IV. 1250.—1254. але бачучи, що німецкої корони не відзискає, хотїв задержати для себе бодай корону обидвох Сицилїй (Неаполь і Сицилїю). По смерти Конрада веде сю борбу его брат Манфред. Тимчасом папа передав королївство Неаполю і Сицилії францускому князеви Каролеви Анжу (Anjon). братови тогдїшного францускго короля. Кароль побив Манфреда під Беневентум, де сам Манфред поляг. Французи, які прибули з Каролем до Італії допускали ся великих надужить, тому Італїйці покликали на престіл послїдного потомка Гогенштавфів Конрадина сина Конрада IV.

Пятнайцять лїтний Конрадин продав всї

свої маєтки і разом зі своїм приятелем Фридериком Австрийским виправив ся до Італії, але в битві під Таліякоцом був побитим і дістав ся до неволї. Жорстокий Кароль постановив позбути ся раз на всегда свого противника і засудив Конрадина на смерть 1268. року. Перед смертиєю переказав Конрадин свої права до корони свому крівному, араґоньскому королеви Петрови. В кілька літ по тім 1282. р. вибухла в Сицилії революция, звістна під іменим Сицилійскої вечірнї і Сицилія перейшла під пановане яраґоньских королів. В Нїмеччинї по смерти Конрада IV. розпочинає ся славне нїмецке безкоролївє.

§ 4.

Істория Анґлії і Франциї до часу хрестоносних походів.

Найдавнїйші дії Анґлії. В пятім віці, як лише римскі леґіони опустили Велику Британію, починають наїздити сю країну ґерманьскі племена. Головно два племена Анґльове і Саксонцї підбили в протягу півтора віка полудневу Британію і заложили там сім малих державок. Папа Григорий Великий вислав до Анґлії сьв. Августина 597. р., котрий защіпив християньску віру помежи Анґльо-

Сасами. Король Екберт з Вестсексу сполучив всї сїм державок в одну цїлість 827. р. Підчас нападів Норман терпіла рівнож дуже богато і Англія. Доперва Англійский король Альфред Великий 871.—901. прогнав по довгих борбах Норман з краю, побудував велику фльоту для оборони побережий і довів Анґлію розумними уставами до добробиту. По смерти Альфреда Англія знова підупадає. Оден з наслїдників Альфреда Великого Етельрид II. думаючи що позбуде ся нападів Норман жорстокими репресиями, казав 13. падолиста 1002. р. вирізати всїх Норман які знаходили ся в Анґлії. Сим поступованєм розярив прочих Норман, а даньский король Свен прибув до Анґлії і підбив єї. Єго син Кнут (Капут) Великий 1014.—1035. панував в Анґлії, Данії і Норвеґії і був першим християньским королем Данії. По єго смерти настали знов спори о престіл, підчас яких приходять до пановання на ново королї з анґльосаскої родини. Їх пановане не тревало довго, бо норманьский князь Вільгель Заборчий, прибув з 60.000 війском до Анґлії, побив послїдного анґльосаского короля Гаральда під Гастінґс 1066. і заволодів Анґлїєю. Виправу Вільгельма до Анґлії можна уважати кінцем народних вандрівок.

Вільгельм хотів з початку позискати

собі серця анґльосасів, але коли єму се не удало ся, ограбив анґлійску аристократию з дібр, які надав своїм людям, і в сей спосіб сотворив сильний, незнаний до тепер в Анґлії, февдальний устрій. По нім панувало єще трех королів з норманьскої родини, почім корону здобула француска родина Анжу звана Плянтаженет (Plantagenet). Першим королем з сеї родини був Генрик II. 1154.—1189. По батькови одідичив він французскі князівства Анжу, Мен і Турен по матери Нормандию і Анґлію, а яко віно своєї жінки Елєонори одержав краї Поату і Ґієну. Він був паном не лише Анґлії, але посідав в своїх руках цілу північну і західну Францию. З францускихкраїв мав Генрик складати голд францускому королеви, королеви що в десятеро був слабшим від свого вазаля. Родина Генрика II. стала так могучою і так страшною для францускихкоролів, що послідні мусіли розпочати з ними завзяту борбу.

Другим з ряду королем з Плянгаженетів був Ришард Львине серце 1189.— 1109. що брав участь в III. хрестоноснім поході. Єго наслідник Іван без Землї 1199.—1216. панував дуже нездарно. Коли-ж посварив ся з папою Інокентием III. котрий кинув на Івана клятву, уратовав ся Іван без Землї лише в сей спосіб, що признав над собою зверхність папи,

а анґлійский шляхті надав великі привілеї звістні під іменем „Велика карта свобід“ 1215. На підставі сеї карти не вільно було королеви увязнити жадного горожанина без попередного судового засуду, король не міг накладати жадних надзвичайних податків без призволеня баронів, шляхти і духовеньства. В загалї велика карта свобід є підставою анґлійского парляментарного розвитку. Пановане Івана без Землї було рівнож нещасливим і на зовні, бо єго противник францускій король Филип II. Авґуст відобрав єму майже всї францускі ленна, а Іван без Землї мусів згодити ся мовчки на се.

Історія Франциї за перших Капетінґів. Влада перших Капетінґів (Капетінґи 987.-1328.) була дуже малою. Они посїдали у внутр краю маленьке князївство Франциї, а могутні вазалї слухали їх тогди як хотїли, тому і значінє королївскої влади зависїло від особистих здібностий королїв. Але Капетінґи уміли покористувати ся незгодами і борбами вазалїв, а через супружі зносини з могучими вазалями збільшували постійно свої посїлости.

За перших Капетінґів починає творити ся одноцїльна француска народність, бо до Капетінґів видно було ярку ріжницю поміж Французами з північної Франциї, а полудневої, де говорили нарічием лянґведоцким. Під-

час коли людність північної Франциї була шорстка, воєвнича, любувала ся в рицарскій епопеї, (епічні поети трувери,) вякій славлено діла Кароля Великого, Роланда і Артуса; Французи полудневої Франциї були більше мягкими, любували ся в двірских формах і в лїриці (лїричні поети трубадури). За перших Капетінґів, зливають ся дотепер відрубні прикмети північних і полудневих Французів і витворює ся спільна нация.

До більшого значіня доходить Франция за королїв Людвика VII. Филипа II. Авґуста, Людвика VIII. а передовсїм за Людвика IX. Сьвятого.

Людвик IX. Сьвятий. Шестий і семий хрестоносний похід. Людвик IX. Сьвятий 1226.—1270. був аскет на престолї. Він сповняв як найточнїйше всї релїґійні приписи, та казав себе бичувати. Підчас тяжкої слабости зложив обіт, що коли виздоровіє вибере ся в хрестоносний похід. Коли-ж виздоровів вибрав ся дійсно в похід проти Турків 1248. однак не пішов до Палєстини але до Єгипту, бо був того переконаня, що лише тогди удасть ся задержати Палєстину в руках християн, коли знищить ся державу Турків в Єгиптї. Людвик прибув до Єгипту, здобув Даміє́ту, але при походї на Каїро, окружили єго турецкі війска і взяли в полон. Доперва за

видачу Дамієти і по одержаню великого окупу, випустили Турки полоненого короля.

В кілька літ пізнійше підприняв Людвик IX. новий хрестоносний похід 1270. але вже не до Єгипту лише до Тунїсу. Брат Людвика Сьвятого Кароль Анжу, король Неаполю бажав здобути для себе Туніс і хотів в тій цїли використати сили Людвика. Він запевнив Людвика, що тунїский емір хоче перейти на християньску віру і жде лишень прибутя французского війска до Тунїсу. Людвик повірив братови, прибув до Тунїсу, щоб відтак звідси піти дальше до Єгипту. В Тунїсї прийшло ся Людвикови тяжко спокутувати свою легковірність. Емір Тунїсу не то що не приняв християньскої віри, але казав убити всїх своїх підданих християн. Людвик почав облягати столицю Тунїсу, але у француском таборі кинула ся велика пошесть, яка здесяткувала француске війско. Одною з жертв зарази упав Людвик IX. Похід Людвика IX. до Тунїсу був послїдним хрестоносним походом. Останки єрусалимского королївства держали ся єще кілька літ, доки остаточно 1291. року не здобули Турки, послїдного міста, що було в християньских руках, Аккону.

---

§ 5.

Наслїдки хрестоносних походів.

Значінє пап. Довгі два віки треваючі хрестоносні походи не осягнули своєї цїли і не висвободили сьв. Землї з рук Магометан. Однак хрестоносні походи полишили по собі великі наслїдки, та ввели великі зміни в західній Европі. Передовсїм зросло значінє сих, що завзивали до хрестоносних походів, а іменно значінє пап, що дійшли до найбільшого значіня за Інокентия III. і IV. Остаточний лихий вислїд хрестоносних походів відбив ся рівнож і на духовеньстві, та їх представителю папі, бо з упадком хрестоносних походів, підупадає і папство. Хрестоносні походи причинили ся до збільшеня церковного майна, бо часто люди ідучи в похід, віддавали свої майна монастирям і церквам.

Лицарство. Найбільший вплив мали хрестоносні походи на розвиток лицарства. В середних віках не було сталого війска, а лише королївскі вазалї мали доставляти на зазив короля жовнїрів. Найважнїйшою службою була служба кінна, звана лицарскою. Лицарі вже з малку учили ся в роблeню оружием, бо

вже в семім році житя віддавано хлопця на двір одного з лицарів, де він перебував від 7.—14. року житя яко паж, послугував свому панови і пані, а в свобідних хвилях учив ся їздити кінно і робити оружием. В 14. році житя ставав оружником, товаришів все свому панови у всїх походах і учив ся воєнного ремесла. В 21. році житя ставав лицарем. Обряд іменованя лицарем відбував ся дуже величаво і підчас великих сьвят. Новоіменованого лицаря ударяв єго пан тричи плазом меча і говорив. „В імя Бога, сьв. Михайла і сьв. Юрия іменую тебе лицарем“. Відтак новоіменований присягав, що буде все боронити віри, вірно служити свому панови і опікувати ся вдовами і сиротами.

Лицарі зїздили ся часто на великі забави звані турнїями. Найбільше принятою була борба двох лицарів закутих цїлковито в желїзо. Лицарі впадали в найбільшім розгонї на себе і старали ся ратищами так сильно ударити, щоб свого противника висадити з сїдла.

До найвисшого розвитку дійшло лицарство підчас хрестоносних походів. Через хрестоносні походи лицарі всїх країв Европи увійшли в близші зносини з собою і утворили оден спільний лицарский стан.

Повстанє лицарских орденів. Підчас хрестоносних походів повстали численні лицарскі ордени, які були якби полученєм лицарского духа з монастирским житєм. Члени лицарских орденів були монахами, складали всї монашї обіти, а крім сего обовязували ся боронити Христової віри і паломників перед невірними; на голос дзвона спішили они на молитву, на звук воєнної труби до бою. По першім хрестоноснім походї повстали два лицарскі ордени. 1. Орден Йоанїтів 1048. заложений італїйскими купцями, якого цїлию була опіка над паломниками і хорими, до чого додано пізнїйше обовязок борби з невірними. По упадку Єрусалимского королївства перенесли ся Йоанїти на Кипр, відтак на Родос а звідси на остров Мальту. Сей орден з імени істнує єще до нинї. 2. Орден Темпляриїв заложений 1118. р. француским лицарями, провадив завзяті борби з Магометанами. По утратї Палєстини перенїс ся на остров Кипр. Орден Темпляриїв знесено 1312. Підчас третого хрестоносного походу повстав оден з найважнїйших орденів, нїмецкий орден Пречистої Діви Мариї. По утратї Палєстини перенїс ся нїмецкий орден до Венециї, а звідси на зазив мазовецкого (в Польщі) князя Конрада до Польщі. Від Конрада дістав орден Хелминьску землю і з відси почав воювати

з логаньским племенем Прусами. По довгій борбі винищив німецкий орден Прусаків, а відтак звернув ся проти Польщі. Довгі борби Польщі з Німецким орденом, званим в Польщі Кжижаками, закінчила побіда литовско-руских і польских військ під Ґрунвальдом 1410.

Міста. Підчас хрестоносних походів доходять до великого значіня в західній і полудневій Европі міста, а передовсім підносять ся італійскі міста як Венеция, Ґенуа, Медиолян, які стають зовсім независими державами. Венеция зискує підчас четвертого хрестоносного походу Дальмацию і великі торговельні користи від новоповсталого Латиньского цісарства. Крім сего Венецияни збогатили ся коштом хрестоносців, яких перевозили за грубі гроші до Палєстини. Побіч італійских міст приходять до значіня німецкі міста. (Міста в середних віках окружали ся високими мурами і глубокими ровами. Улиці і площі в містах були вузенькі і малі, щоб як найменьше лишати вільного місця. В містах будовано величаві сьвятині, лише в містах відбували ся великі ярмарки і поселювали ся ремісники).

Підчас хрестоносних походів більшість міст одержує саморяд і независимість, бо много панів, князів, ідучи в хрестоносний похід, зрікало ся права зверхности над містами за одержані від міст гроші. В сей спосіб богато

міст зискало саморяд, та стало зависимими лише від цїсарів. Для лїпшої оборони перед князями, лицарями, та для забеспеченя торговлї, творили міста союзи, з поміж яких найважнїйшим був союз Ґанза, на якого чолї стояло місто Любека. До сего союза належало богато міст над німецким і балтицким морем. Між иніпими належав до Ганзи наш Новгород над Ільменьским озером. Ганза була так сильною, що навіть даньскі королї мусїли уступати перед союзом міст.

Побіч купців, які творили велику частину звичайно найбогатшої людности в містах, повстає осібна кляса реміснича. Купцї і ремісники становили головну частину мійского населеня. Ремісники лучили ся в союзи звані цехами, а цехів було тілько, кілько родів ремесла. Найбогатші купцї і ремісники зван патрициями, правили звичайно містом, з поміж них вибирано мійску раду, бурмістра і мійских урядників. До зросту міст причинювали ся часто королї, які шукаючи в містах союзників проти непокірних князів, за поміч від міст обдаровували міщан ріжними привілєями. Одним з таких важних привілєїв було складове право, на підставі якого жаден купець не міг переїхати через місто, щоб не задержав ся в нїм кілька або і кільканайцять днів.

В часах хрестоносних походів розвиває

ся красно торговля. Вже се, що пізнано нові дороги, почато торгувати новими східними товарами, причинило ся богато до зміни на ліпше. В загалї торговля в середних віках була досить утрудненою Небезпечність доріг і часті напади рабівничих лицарів, не позволяли купцям висилати товарів тогди коли хотїли, а потреба було ждати коли піде більша торговельна каравана. В богато краях панував примус дороговий, купець не міг висилати своїх товарів тою дорогою котрою хотїв, але котрою було приписано. Мимо сих ограничень торговля розвивала ся дуже красно, бо приносила великі користи. Найважнїйшими дорогами на суші були Дунай і Рен. Найбільше торговельними містами були Венеция, Ґенуа, Піза, Марсилїя, а в Німеччинї Відень, Реґенсбурґ, Норимберґія, Гамбурґ, Брема і Любека.

Наслїдки хрестоносних походів показали ся рівнож в селяньскім станї. Кождий селянин, що брав участь в хрестоноснім походї, одержував свободу і в сей спосіб витворив ся свобідний рільничий стан.

Коли-ж до всего додамо наукові користи, як розширенє ґеоґрафічного горизонту, пізнанє нових країв, міст і народів, ростин і зьвірят, побачимо, що хотяй хрестоносні походи не осягнули своєї цїли, все-ж таки внесли дуже богато користних змін в Европі.

§. 6.

Австрийскі краї за часів Бабенберґів, Перемишлїдів і Арпадів.

Найдавнїйші мешканцї на териториї Австро-Угорскої монархії. Істория Австро-угорскої монархії від самого початку ріжнить ся цїлковито від історії других держав. Є она від самого початку историєю держави. Підчас коли при инших д ржавах говорить ся про витворенє ся народу, приміром народу нїмецкого, францускcого, при австрийскій історії не може бути мови про витворенє ся якогось австрийского народу. Австро-угорска монархія повстала з трех груп країв, які жили з давна своїм відрубним житєм, мали свою мову, звичаї і обичаї, а лише з причини ріжних політичних обставин злучили ся з часом в одну цїлість. Австрийскі, чеські і угорскі краї розвивали ся зовсїм окремо і злучили ся разом тогди, як мали вже вироблену свою мову, звичаї, обичаї і свою історию,

Про найдавнїйші народи Австро-угорскої монархії знаємо дуже мало. Найдавнїйші народи звістні історії, що замешкували територию Австро-угорскої монархії се Ілїрийцї

над Адриятицким морем і Рети в Альпах. Десь около 500. р. пер. Хр. входять на територию Австро-Угорскої держави народи кельтийского походженя (Ґалїйцї), як Бої в нинїшних Чехах, Норики і Карни в Альпах. Рівночасно з ними мешкали в Угорщинї Даки. З часом Римляни розширяючи границї своєї держави підбивають всї тотї народи і закладають на териториї Австро-Угорскої монархїї численні провінциї, як Реция в нинїшним Тироли, Норікум, що простирала ся від Іну по Віденьский лїс, в західній Угорщинї Панонїю, у східній Угорщинї і Семигородї повстала провінция Дакія. Рівночасно з підбитєм приносили Римляни в здобуті краї свою культуру і просьвіту. Під їх впливом повстають на териториї Австро-угорскої монархїї численні міста як Аквілєя, Поля, Карнунгум, а побіч него Віндобона, що дала початок нинїшному Відневи, Триєст (Терґесте) Буда і инші.

Австро-угорска територия підчас вандрівки народів. Підчас вандрівки народів переходило або осїдало на короткий час на териториї Австро-угорскої держави богато Германьских народів, як Візиґоти, Остроґоти, що осїли на якийсь час в західній Угорщинї, Льонґобарди і Ґепіди (в Угорщинї). Через австрийскі краї переходили ґерманьскі племена Вандали, Аляни, Свеви, Герулї, Руґійцї.

Ґерманьскі народи знищили цілу римску культуру і просьвіту, на місци ладу і супокою запанувала темнота і економічний упадок краю. В сих тяжких і прикрих хвилях виступає в другій половині V. столітя сьв. Северин, що проповідував Христову віру в австрийских краях, та сіяв слова розради і потіхи, серед підупадаючих на дусі народів нинішної австрийскої держави.

По вандрівках ґерманьских народів, розпочинає ся вандрівка словяньских племен. В нинішних Чехах і Моравії поселюють ся Чехи, в північній Угорщині Словаки. Долинами Дунаю, Сави і Драви вдирають ся Словяни далеко на захід, занимають Австрию долїшну і горішну, Стирию, Сольногород, словяньскі оселї сягають до Тиролю і Баварії, лише пізнійша кольонїзация Німців з заходу на схід, виперла Словян з Тиролю, Австрії, Сольногороду та почасти і зі Стирії. В Каринтиї і Країнї поселюють ся Словінцї, над Савою осїдають Хорвати, а від них на полудни Серби.

Рівночасно Угорщину заливають народи турецко-фіньского походженя. Вперед прибувають в Угорщину Гуни, відтак Авари, а під конець X. віка закладають в Угорщині свою державу Угри.

Східна мархія під володінем Бабен-

берґів 976.—1246. Основана около 800. року Каролем Великим, Східна мархія упала підчас тяжких угорских наїздів. Доперва Оттон І. Великий відновив єї по битві над Лєхом 955. р. і злучив з Бавариєю. Коли-ж Баварский князь Генрик Сварливий повстав проти Оттона ІІ. відлучив Оттон ІІ. від Бавариї Східну мархію і надав єї 976. р. Лєопольдови з родини Бабенберґів. Австрийскі марґрафи, яких столицею було місто Мельк, були дідичними вазалями, залежними від баварских князїв. Східна мархія була з початку невеличкою, але Бабенберґи будьто війнами з Уграми, будьто розумною, полїтикою позискували нові округи. Австрийскі марґрафи стояли звичайно по сторонї цїсарів, защо послїдні надїляли мархію новими областями і вже за третого марґрафа Адальберта Побідника сягнула мархія на схід по ріки Литаву і Мораву, а пятий з ряду марґраф Лєопольд III. Сьвятий, мав таке поважанє у нїмецких князїв, що єго хотїли вибрати королем.

Велике значіня для Австриї мають борби Вельфів і Ґібелїнів. Цїсар Конрад III. відобрав Вельфам Баварию і надав єї свому природному братови Лєопольдови IV. з Бабенберґів. Наслїдник Конрада III. Фридерик I. Рудобородий, погодив ся з Вельфами, іменно з Генриком Львом, віддав Генрикови Баварию,

а щоб винадгородити тогдїшного австрийского марґрафа Генрика II. Язомірґота, за утрату Баварії, надав єму 1156. р. „Привілєй Фридерика Менший“, на підставі якого, 1. узнано Австрию князївством зависимим впрост від цїсаря, 2. Бабенберґи одержали право наслїдства так в мужескій як і женьскій лінії, а наколи-б нестало жадних наслїдників то австрийский князь міг назначити свого наслїдника. 3. На австрийскій териториї ніхто не міг бути вільним від княжого суду, 4. австрийский князь був обовязаний брати участь в воєнних походах лише тогди, коли війна вела ся в сусїднім Австриї краю. Генрик II. перенїс столицю з міста Мельк до Відня.

Наслїдник Генрика II. Лєопольд V. брав участь в третім хрестоноснім походї і збільшив австрийскі посїлости придбанєм Стириї 1192. р. яку записав Лєопольдови V. послїдний стирийский князь Отокар.

До найкрасшого розвитку дійшла Австрия за Лєопольда VI. Всеславного, великого лицаря, що брав участь в борбах християн проти магометан в Італії, Палєстинї і Єгиптї. Лєопольд VI. украсив Відень красними будівлями, закупив просторі добра в Країнї, а в краю попирав промисл і торговлю. За єго часів віденьскі міщани так збогатили ся, що про них говорено; гроший не рахують, а мірять ґілетками.

Послїдним з Бабенберґів був Фридерик II. Бойкий. За єго пановання списано 1237. австрийске право в якім сказано. Князь є найвисшим судиєю, він лише має право накладати цла і мита, чеканити гроші і є найвисшим війсковим вождом. За пановання Фридерика II. напали на Угорщину Монголи. З сего нападу скористав Фридерик II. і забрав угорскому королеви Белї IV. три сусїдні з Австриєю округи. Се дало причину до війни межи Фридериком II. а Белею IV. в якій австрийскі війска побідили Угрів, але в битві поляг бездїтний Фридерик II. На нім вимерла лінія Бабенберґів.

Чехи під панованєм Перемишлїдів. Чехи були з початку подїлені на численні племена, які сполучили під своїм скитром князї з роду Перемишля, звідки назва Перемишлїди. Столицею їх була Прага. Ческі князї приняли хрест з заходу від Нїмцїв і попали скоро в нїмецку зависимість, мусїли платити цїсарям річну данину і доставляти на війну 300 їздцїв. Денеякі ческі князї старали ся скинути з себе нїмецку зависимість, а ческий князь Бретислав Ахіль около 1050. р. підбив Польшу і носив ся з гадкою основаня великої славяньскої монархії, але цїсар Генрик III. змусив Бретислава уступити з Польщі і признати наново зверхність нїмецких цїсарів.

Помимо признаня зверхности нїмецких цїсарів, значінє ческих князїв все зростало, а денеякі з них як Вратислав II. і Володислав II. одержали титул королїв. Перший від Генрика IV. другий від Фридерика I. Рудобородого. Однак сї титули були привязані лише до осіб, а не були дїдичними. Доперва Перемишль Отокар I. котрий усунув в Чехах право сенйорату одержав 1212. дїдично титул ческого короля. Крім сего Чехи одержали привілєй, що по вимертю Перемишлїдів ческий сойм має право вибрати короля. Найславнїйшим з поміж Перемишлїдів був Отокар II. котрий здобув цїлу спадщину по Бабенберґах, але мусїв єї звернути Рудольфови з Габзбурґів. Єго наслїдники Вячислав III. і Вячеслав IV. здобули для Чех польску корону, але несподїване вимертє Перемишлїдів 1306. знищило всї здобутки Чехів.

Угорска держава за Арпадів. Під конець X. віка заснували Мадяри державу в нинїшній Угорщинї. На чолї Угрів панували князї з роду Арпадів до р. 1301. Властивим основателем Угорскої держави був Стефан I. Сьвятий 998.—1038. Він злучив всї угорскі удїли в своїх руках, прилучив до Угорщини Хорвацию і Семигород, приняв християньство і розширив єго поміж Уграми, за що одержав від папи Сильвестра II. в роцї 1000. коро-

лївску корону і титул апостольского короля. Велика влада угорских королів меншала з кождим днем на користь шляхти, яка вимогла остаточно на Андрію II. великі привілеї, так звану Золоту булю 1222. На підставі золотої булї лише шляхта мала права занимати висші уряди і набувати земскі добра, шляхта не платила жадних податків, лише служила в війску. Король не міг вязнити шляхтича без попередного засуду і не міг накладати жадних податків без дозволу сойму.

---

§ 7.

Галицке і галицко-волиньске князївство.

Перші Ростиславичі. По знищеню Київа Андрієм 1169. починає давна руська столиця чимраз більше підупадати. Київ перестає бути головним центром Руси, а на єго місце виступають два нові князївства суздальске і галицке. Основателями галицкого князївства були три сини тмутороканьского Ростислава Рюрик, Володар і Василько. Они здобули Червеньску землю на нездарнім польскім князю Володиславі Германі мабуть 1087. р. Столицею

князівства став Перемишль. Першим галицким князем був Рюрик 1087.—1092. а по єго смерти володів в Перемишли єго брат Володар 1091.—1125. а Василько осів в Теребовли. Молоді здібні і енергічні князї мусїли звести довгі і тяжкї борби заки спокійно осїли в Галичи. З першу вели борбу з волиньским князем Ярополком, котрий уважав Червеньску землю своїм удїлом, а по єго смерти з Давидом, за якого намовою Сьвятополк усліпив Василька. Проти молодих князїв виступив відтак великий київский князь Сьвятополк II. котрий позбув ся Давида, заняв Волинь, хотїв позбути ся рівнож Ростиславичів і в тїй цїли получив ся з Уграми. Однак Володар і Василько завізвали на поміч Половцїв, побили Угрів, які появили ся перший раз на Руси, під Перемишлем 1099. і запевнили собі пановане в Червеньскій земли.

Ростиславичі здобули свій край на Польщі, тому і їх відносини до Польщі мусїли бути ворожі. Борбу з Польщею провадив з початку (і то щасливо) Василько, а по єго усліпленю Володар. Поляки не могли позбути ся сильного князя, тому взяли ся за підступ. Они вислали до Володаря Петра Власта, котрий удавав прогнаного з Польщі, позискав собі довірє князя, а відтак завів підчас ловів Володаря в польску засїдку. Володаря взято

до неволї, з якої мусїв викупити ся грубим окупом 1122. В невдовзї потім 1125. р. помер Володар, а в рік перед тим помер єго брат Василько.

Володимирко 1125,—1153. По смерти Володаря одержав Перемишль Ростислав, але він помер вже 1126. р. лишаючи сина Івана званого Берладником. Недовго потім померли сини Василька Юрий і Іван, а Володимирко став паном цїлої галицкої Руси. Володимирко переніс столицю з Перемишля до Галича 1141. р. Розумний і енергічний князь, що не перебирав в жадних средствах, та не вагав ся зломати даного слова або присяги (звідси назва Віроломний) підніс єще більше значінє галицкого князївства. Володимирко звертав велику увагу за Волинь, і дбав про се, щоб там засїдали єму прихильні князї, тому підпомагав він Юрия сина Мономаха проти Ізяслава III. але побитий Ізяславом мусїв з ним погодити ся.

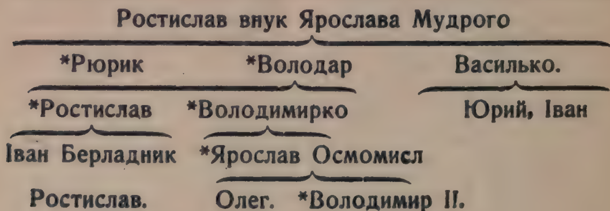

Ярослав Осьмомисл 1153,—1187. Перші літа свого пановання провів він на борбі з Іваном Берладником, котрий домагав ся свого уділу. За Іваном вступив ся київский князь Ізяслав III. по єго стороні стануло також богато галичан. Однак Ярослав зручними дипльоматичними способами умів зєднати для себе руских і польских князів, за їх помочию прогнав з Київа Ізяслава III. і Івана Берладника (Берладник умер утроєний в Солуни 1162). Галицке князївство виглядало за Ярослава на вні дуже могучим, головно тому, що Ярослав умів удержати дружні зносини зі всіма сусідними князями. У внутр держави попирав Ярослав рільництво, торговлю, опікував ся містами, тому довів своє князївство до великого економічного розвитку. Однак хотяй на вні був сильним князем у внутр своєї держави мусів уступати перед боярами. За Ярослава вибухає в Галичи перша більша боярска ворохобня. Бояри були все тісно звязані з князем і переносили ся з ним з одного князївства на друге. В Галичи князївскі династиї не зміняли ся так як в Київщині, тому тут бояри осіли стало, захопили в свої руки просторі землї і утворили рід богатої земскої шляхти, яка старала ся на кождім кроці взяти цілу владу в свої руки. Перший більший виступ бояр проявляє

ся за Ярослава. Ярослав не жив з своєю жінкою Ольгою, а жив з Настасею Чарговою, через що ціла родина Чаргових мала у князя велике значінє. Бояри були лихі на князя за се, що він у всім радить ся лише Чаргових, тому виступили нібито в обороні Ольги. Князь під напором бояр мусів уступити, Настасю спалено на кострі, родину Чаргових убито, а князь зобовязав ся у всіх справах радити ся бояр.

Володимир II. 1187.—1197. Ярославового сина Володимира прогнали в рік по вступленю на престіл бояри і покликали на престіл 1188. правнука Володимира Мономаха, волиньского князя Романа. Володимир утік на Угорщину і просив угорского короля Белю III. о поміч. Беля III. дав Володимирови поміч, прогнав Романа з Галича, але Галич забрав собі, а Володимира увіз в Угорщину і вкинув до вязниці. Сей факт замітний тим, що з сего часу угорскі королї титулують ся галицкими королями. Пановане Угрів скоро навкучило галичанам і як лише Володимир утік з вязниці і з помочию польского князя Казимира Справедливого прибув до Галича, перейшли галичани на єго сторону.

Ростиславичі були енерґічними і талантовитими князями, они зуміли посеред ворогів устояти ся, головно розумно веденою полі-

тикою. До сего родина Ростиславичів була нечисленною, в Галичи не було внутрішних борб, тому галицка земля під управою Ростиславичів розвинула ся дуже гарно.

Галицко - Волиньске князївство. По смерти Володимира II. приходить до пованя в Галичи волиньский князь Роман, а з ним нова династия Романовичів 1199.—1340. Першим з сеї родини був князь Роман, що сполучив в своїх руках князївство волиньске і галицке і дав початок до утвореня галицко-волиньского князївства. Роман підніс галицко-волиньске князївство до небувалого значіня. Два рази прогнав він свого тестя Рюрика з Київа і прилучив Київ до своєї держави. Візваний на поміч цїсарем Візантинї, побив цїлковито Половців, і приняв титул самодержця цїлої Руси. Великий папа Інокентий III. жертвував Романови королївску корону за принятє унії, але Роман відкинув всї услівя папи і корони не приняв.

Внутр держави панував Роман деспотично і носив ся з гадкою, знищити цїлковито галицких бояр, але скора смерть перешкодила єму виконати свій плян. Роман посварив ся з польским князєм Лешком, і хотїв відобрати від Польщі місто Люблин. Се дало почин до війни. Підчас походу на Польщу віддалив ся Роман з малою сторожею від головного та-

бору, на него напали Поляки під Завихостом (при горлї ріки Сяну) і в битві поляг 1205. р. Роман.

Молоді літа Данила. Зі смертию Романа розпочинає ся трийцять літ тріваючий заколот в Галичи. Галицкі бояри хотять захопити в свої руки всю владу, тому старають ся не допустити до сего, щоб яка небудь княжа родина закорінила ся в Галичи, та щоби не засїв в Галичи стало Данило. Роман лишив двох синів, трилїтного Данила і однорічного Василька. На них обох мало перейти галицко-волиньске князївство. Однак галицкі бояри, що якраз тогди прийшли до найбільшої сили, не хотять допустити до сего, щоби Романовичі осїли стало в Галичи, проганяють Данила і покликують на престіл київского Рюрика. Дїтьми Романа заопікував ся угорский король Андрій і польский князь Лешко. При їх помочи засїв Данило знов в Галичи і Волини, але зараз потім мусїв з Галича утїкати. Романовичам полишив ся лише Волинь, а в Галич покликали бояри синів славного (зі „Слова о полку Ігоревім“) Ігоря. Ігоревичі пізнали скоро, що бояри мають в Галичи за велику владу, постановили їх знищити, та приказали одного дня вирізати всїх бояр. Тогдито вирізано кілька соток бояр, але оставші постановили пімстити ся на

Ігоревичах, звертають ся до угорского короля Андрія, з прозьбою, щоб посадив в Галичи перебуваючого у него Данила. Андрій пішов на Галич, посадив Данила на престолї, а Ігоревичів видав боярам, які з мести повісили їх. Є се одинокий примір в історії Руси, де піддані карають смертиєю своїх князїв.

Данилови і сим разом не прийшло довго сидїти в Галичи, єго знов прогнали бояри, а на ґалицкім престолї засїв боярин Володислав Кормилич. Тогди угорский Андрій і польский Лешко зїхали ся в Спіжи 1213. р. і заключили між собою договір. Лешко видав свою трилїтну дочку Сальомею за пятьлїтного сина Андрія Кольомана і молода пара дістала в вінї Галич, а Перемишль мав перейти впрост до Лешка. Коли-ж Андрій не хотів відступити Лешкови Перемишля, візвав Лешко на галицький престіл новгородского князя Мстислава Удалого.

Напад Монґолів на Русь. Монґоли замешкували просторі краї в середній Азиї. Они вічно нападали на Китай і проти них побудували Китайцї великий мур. В 1207. р. получили ся Монголи під проводом великого хана Темудшина. Під єго проводом підбили Монголи цїлий Китай, Персію і західну Азию по Ураль, відтак перейшли до Европи і напали

на Половців. Тогдішні Половці, не були вже сими страшними Половцями з давних часів. Они принимали вже рускі звичаї, обичаї, мову, християньство і єслиб не Монголи, яких у нас звано Татарами, булиби ся в короткім часі зрущили. Половці не могучи оперти ся Татарам вислали послів (именно їх князь Котян) до руских князів з прозьбою о поміч. Під проводом галицкого Мстислава удали ся рускі князї Половцям на поміч. Над річкою Калкою, що впадає до Азовского моря, стрінули ся Русини з Татарами. Битва випала на некористь Русинів. Війска руских князїв зістали цїлковито розбиті, а Мстислав і Данило ранені ледви утїкли з поля битви. Однак незнати чому, Татари не використали своїї побіди, але зараз по битві завернули назад в Азию.

В роцї 1227. помер Темудшин, а татарска держава розпала ся на чотири части. Західну часть над Волгою, що називала ся Золотою Ордою, або Кипчаком зі столицею Сераєм, обняв в своє правлїнє жорстокий Бату.

Татари нищать Русь В роцї 1237. вирушив Бату зі своєї столиці і ударив на суздальску Русь, заняв Суздаль, Володимир, Москву і від сего часу через довгі лїта суздальска Русь стогнала під татарским ярмом. Відтак звертає ся Бату проти корінної Руси,

занимає Переяслав, Чернигів а відтак облягає Київ. Київ належав тогди до Данила, але сам князь не перебував в Київі, лише лишив оборону тисяцкому Дмитрови. Помимо хороброї оборони дістав ся Київ в руки Татар 1240. р.

В Київі поділив Бату своє війско на дві части. Одна часть трема загонами мала ударити на Угорщину, а друга мала піти через галицку Русь на Польщу. Данило утік перед Татарами на Угорщину, а тимчасом Татари занимали одно місто за другим. Они заняли Володимир, Галич, перейшли в Польшу, де заняли Люблин, Сяндомир, спалили Краків і доперва під Лігніцою виступив проти Татар краківский князь Генрик Побожний, але Татари побили єго 1241. р. В битві поляг Генрик Побожний і до 10.000 християньского лицарства. Однак Татари незнати чому, здає ся для сего, що стратили по дорозі богато на силі, не пійшли дальше на захід на Німеччину, але удали ся на Угорщуну, звідки повернули над Волгу.

Данило в борбі з Татарами. Напад Татар мав для Европи великі наслідки, однак найбільше відбив ся на Руси. Підчас коли Татари знищили нападом Польшу і Угорщину лише однаразово, то Русь попала на довгі часи в татарску зависимість і була виставленою майже на щорічні напади. Наші князї

мусїли їздити до Батия і випрошувати собі свої давні князївства як татарскі лена. Також і Данило мусїв удати ся до жорстокого князя Татар, бо про якусь успішну оборону думати не міг. Данило прибуває 1250. р. до Сераю, поклонив ся ханови і одержав від него галицке князївство.

Зависимість від татарскої орди приняли князї ріжно. Московскі князї були почасти навіть сему раді, бо при помочи Татар поусували они инших князїв і заволодїли суздальского землею. Данило, що стояв близше заходу, відчував дуже прикро татарску зависимість. Він почав зближати ся до польских князїв, вступає в родинні зносини з угорским королем Белею IV. і женить свого сина Льва з дочкою Белї Констанциєю, свого сина Романа женить з австрийскою княгинею Ґертрудою і хоче здобути для него спадщину по Бабенберґах. Рівночасно Данило входить в союз з князем Литви Мендовгом і женить свого сина з дочкою Мендовга. Чув рівнож Данило про велику силу папи Інокентия IV. тому входить з ним в близші зносини, а папа Інокентий IV. обіцює Данилови оголосити проти Татар хрестоносний похід, прислати єму королївску корону, єсли Данило прийме унїю. Дїйсно папа прислав Данилови корону, і Данило коронував ся в Дрогичинї 1255. року.

Однак скоро побачив Данило, що від заходу не має чого сподївати ся. Всї єму поміч обіцовали але нїхто помочи не давав, тому Данило махнув рукою на поміч з заходу, зірвав всякі зносини з папою і сам на власну руку розпочав борбу з Татарами. З початку в борбі поводило ся Данилови добре, а навіть рускі війска під проводом Шварна і Льва побідили кілька разів Татар. Коли-ж на чолї татарского війска став Бурундай, мусїв Данило упокорити ся перед Татарами. Татари знищили много Данилових міст, між иншими нове місто збудоване в честь Данилового сина Льва, Львів і увезли з собою кілька тисяч бранцїв. Новий татарский погром підкопав цїлковито здоровє Данила. Коли Татари перший раз знищили Русь, Данило був єще молодим і мав бодай надїю, що чейже до смерти єще освободить ся від татарскої зависимости, а тепер, коли таке нещастє стрітило єго на старі лїта, стратив всяку надїю. Одинокою єго відрадою було остаточне знищенє бутного галицкого боярства. Рівночасно з борбою з Татарами вела ся борба Данила з галицкими боярами, які всегда повставали проти Данила, котрий по першим нападї Татар заняв Галич. Коли-ж бояри призвали на галицкий престіл чернигівского князя Ростислава, побив їх Данило

цілковито під Ярославом 1249. і знищив силу бояр, а щоби позбути ся цілковито не покірних галицких бояр, переніс Данило свою столицю до Холма де і помер.

Наслїдники Данила. По смерти Данила обняв верховну владу в галицко-волиньскій Руси Василько, що панував на Волини, а Галич дістав найстарший син Данила Лев, енергічний, властолюбний і заразом непогамований князь. Родинні відносини помежи членами Данилової родини зовсім не були ідеальними, що відбило ся на литовско-руских відносинах. Литовский князь Войшелк відступив литовский престіл рускому князеви Шварнови, а сам вступив до монастиря. Тогди завистний Лев убив Войшелка, а недовго потім помер Шварно і литовска земля пропала цілковито для Руси.

Лев змінив зовсім полїтику Данила. Він не лише не воював з Татарами, але увійшов в ними в союз, ходив з Татарами війною на Польщу. Однак на союзї з Татарами вийшов Лев дуже зле, бо коли Татар в Польщі побито, відімстили ся они на Львї, розграбили єго землї, а передовсїм місто Львів. Рівночасно з Львом панував на Волини син Василька Володимир, про котрого оповідає лїтописець „Вів був книжник великий і фільософ якого

не було перед ним у цілій землї, анї по нїм не буде“

Наслїдник Льва Юрий І. злучив в своїх руках Галичину і Волинь. Юрий вмішав ся в війну з Литвою і заключив союз з нїмецким орденом. У відповідь на се, литовский князь Гедимин вирушив проти Юрия, побив его під Володимиром 1315. р. В битві поляг Юрий, а Русь стратила в користь Литви Полїсє і Підлясє.

Сини Юрия Андрій і Лев II. подїлили ся галицко-волиньскою землею. Старший Андрій володїв в Волини, молодий Лев II. в Галичи. Оба брати відновили супроти Татар полїтику Данила, зближили ся до Польщі, Литви і нїмецкого ордену. Цїлий час свого пангованя провели они на боротьбі з Татарами і серед сеї борби полягли 1324. На них вимерає династия Романовичів в мужескій лїнії. Сестра обидвох братів Мария вийшла замуж за кня-

---

Роман

Данило — Василько

Лев І. Шварно, Мстислав, Роман. — Володимир.

Юрий І.

Андрій І. Лев II. — Мария жена Тройдена Мазовецкого

Буша жена Любарта — Болеслав (Юрий II.)

зя мазовецкого Тройдена. З сего подружия уродив ся син званий Болеславом Тройденовичем. Він прибуває на Русь і принимає назву Юрия II. (1324.—1340.) Коли-ж він почав заводити на Руси латиньский обряд, бояри отроїли его, а о галицко-волиньску спадщину старають ся тепер Литва, Польща, Угри і Татари.

Штука на Руси. Русь приняла християньство з Візантиї, тому і звідси прийшла до нас культура, просьвіта і штука. Найбільше памяток штуки є у нас на поли будівництва, малярства і золотництва, менше на поли різьби, але всї памятки штуки походять доперва з християньских часів.

Перші церкви будували на Руси Греки в візантийскім стилю. Формою церкви був чотирокутник видовжений від заходу до сходу, три стіни були прості, четверта східна була заокругленою і творила абсиду. В більших церквах ставлено два або і чотири ряди стовпів і тогди церква ділила ся на три або пять нав. По серединї церкви спочивала на стовпах баня, часом ставлено 3, або і більше бань. До найкрасших церквей на Руси належали церкви Богородиці Десятинна, київска катедра сьв. Софії, церков сьв. Кирила і Михайлівский монастир.

Стїни церквей прикрашувано або малюнками або дорогою мозаїкою, яка виступає лише в богатших церквах і то лише в головній абсидї, та головній бани. Найкрасші памятки стїнного малярства маємо в церкві сьв. Софії і Кирилівскім монастири. В церкві сьв. Софії стїни мальовані грецкими майстрами, в Кирилівскім монастири нашими, так само мозаїка в церкві сьв. Софії є твором грецких майстрів, в Михайлівскім монастири наших руских.

Різьба відограла на Україні малу ролю. Побіч двох різьблених гробів (оден з них гробовець Ярослава) та декорацийних різьб при церквах, не подибуємо жадних инших памяток з різьби. Дещо більше розвинула ся різьба в Галичи. Зі сьвіцких будівель лишили ся останки Золотих воріт і двох холмских веж. Золоті ворота складали ся з двох довгих стїн сполучених склепінєм, на яким зносила ся церква сьв. Благовіщеня з позолоченим дахом, звідси і назва, золоті ворота.

Четверта часть.

Часи упадку середновічних порядків 1270.—1492.

§ 1.
Рудольф Габзбурский і єго наслїдники.

Нїмецке безкоролївє. З упадком Гогенштавфів розпочало ся в Нїмеччинї так зване безкоролївє, часи, що записали ся дуже сумно в істориї Нїмеччини. Тому що жаден з нїмецких князїв не хотїв приняти королївскої корони, вибрала одна частина князїв королем Ришарда графа Корнвалїї, анґлїйского князя, а друга частина Альфонса X. короля Кастилїї. Перший прибув лише кілька разів до Нїмеччини, а другий навіть не заглянув до свого королївства. Лицарство, що не чуло над собою жадної тяжкої руки, почало допускати ся великих надужить, а вкінци дійшло до сего, що лише сей був свобідним перед грабежними наїздами, хто мав силу, тому то названо часи великого безкоролївя панованєм пястука або Faustrecht. Лицарі часто випадали

зі своїх укріплених замків, нападали на переїзджаючих купців, грабили їх добро, а самих забирали до неволі, звідки випускали їх доперва за зложенєм великого окупу. В кінци обставини стали так неможливими, що кілька князів зїхало ся на зазив архиепіскопа з Моґунциї до Франкфурту, де вибрали королем ґрафа Рудольфа з Габзбургів, що мав невеликі посілости в Швайцариї і Альзациї.

Рудольф з Габзбурґів 1273.—1291. Рід Габзбурґів походив з полудневої Німеччини. Над річкою Аром побудували они старинний замок Габзбурґ, якого останки заховали ся до нинїшних часів. Першим властителем Габзбурского дому, звістним в істориї був Ґунтрам, в другій половині X. віка. Зараз по вступі на престіл оголосив Рудольф загальний мир, покарав непослушних розбишацких лицарів і здобув до 150 лицарских замків. До Італії Рудольф зовсім не виправляв ся, (тому не був коронований римским цїсарем), бо бачив, що Італії не мігби здобути без довгих і кровавих борб. За се придбав Рудольф в Німеччині для своєї родини просторі краї, чим поклав підвалини до пізнійшої могучости Габзбурґів. Рудольф бачив, що значінє королів в Німеччині є дуже мале і зависить виключно від личних здібностий короля, та сили опертої на родинних посілостях. Тому

постановив здобути для своєї родини якесь більше князївство. Всї наслїдники Рудольфа, наслїдували єго під сим взглядом і старали ся збільшити родинні посїлости.

Борба о спадщину по Бабенберґах. Фридерик II. послїдний з Бабенберґів умер безпотомно. По нїм лишили ся єго сестра Марґарета і сестрінниця Ґертруда. О спадщину по Бабенберґах старає ся двох королїв. Отокар Перемишль II. Ческий і Беля IV. Угорский, а Отокар II. женить ся навіть з далеко старшою від него Марґаретою. Тогди Беля намовив Ґертруду вийти замуж за сина Данила Романа. В сей спосіб позискав Беля для себе Данила. Роман прибув навіть до Австриї, алє Беля попирав єго дуже зле, тому Роман мусїв уступити, а Беля погодив ся в Будї 1254. р. з Отокаром. Отокар дістав обидві Австриї, а Беля Стирию. Однак невдовзї потім оба королї посварили ся, Отокар побив Белю IV. під Кройсенбрун 1260 і заняв Стирию. В кілька лїт пізнїйше записав каринтийский князь Ульрих III. Отокареви Каринтию і часть Країни. В сей спосіб Отокар II. оснував велику державу, в якої склад входили Чехи, Моравія, Шлеск, обі Австриї, Стирия, Каринтия і Країна.

Щастє Отокара не тревало довго. Рудольф Габзбурский не признав австрийских

країв Отокареви II. а коли Отокар не хотів звернути по доброму забраних країв, получив ся Рудольф з Майнгардом ґрафом Тиролю, побив Отокара під Дірнкрут на поли Моравскім 1278. В битві поляґ Отокар, а єго син Вячеслав II. погодив ся з Рудольфом, відступив всї здобуті краї і одержав Чехи, Моравію і Шлеск, як ленно нїмецкого короля. Здобуті краї подїлив Рудольф за згодою князів на дві части. Каринтию і Країну надав Майнгардови ґрафови Тиролю, а обидві Австриї і Стирию надав 1282. на соймі в Авґсбурґу своїм синам Альбрехтови і Рудольфови.

Адольф Насавский 1291.—1298. хотів наслїдувати Рудольфа і придбати для своєї родини Турингію і Міснїю, але з сеї причини посварив ся з нїмецкими князями. Князї зложили єго з престола, а вибрали королем сина Рудольфа Альбрехта I.

Альбрехт I. 1298.—1308. Адольф не уступив добровільно, тому прийшло межи ним а Альбрехтом до борби під Гельгайм, де Адольф був побитий і поляґ в битві. Альбрехт старав ся зменьшити власть князів, тому попирав всюда міста, а передовсїм союз реньских міст. За єго панованя вимерла родина Перемишлїдів в Чехах 1306. на Вячеславі III. а Альбрехт посадив на ческім престолї свого сина Рудольфа, котрий був першим Габзбургом,

що володів в Чехах. Коли-ж Рудольф вже по році панованя в Чехах помер, приготовляв ся Альбрехт до нової виправи на Чехи, але підчас приготовань убив цісаря его братанок Іван, званий відтак Парріцідою.*)

Генрик VII. Люксембурский. По смерти Альбрехта вибрано королем незнатного ґрафа Генрика Люксембурского 1308.—1313. котрий так само як его попередники старав ся збільшити родинні посілости. Єму удало ся посадити на ческім престолі свого сина Івана, званого відтак Сліпим. Генрик VII. був першим королем, котрий по 60 літній перерві удав ся до Італії і коронував ся цісарскою короною. (В Італії пізнав Генрик одного з найбільших італійских поетів Дантого автора „Божої Комедиї") По наглій смерти Генрика VII. німецкі володарі звертали дуже мало уваги на італійскі відносини, тому італійскі міста стали вповні незавиcимими, та дали початок до численних малих державок, з яких найважнійші були Венеция, Ґенуа, Медиолян, Фльоренция, папска держава і королівство Неаполь.

Венеция, повстала підчас нападу Атилї на північну Італію Утікачі заложили на прибережних острівцях місто Венецию, яке зрос-

*) З Альбрехтом І. звязали Швайцари оповідане про початок самостійної Швайцарії і їх народного героя Вільгельма Теля.

тало дуже скоро з причини догідного положеня для торговлї. Вже около року 1000 заволоділа Венеция найлїпшими пристанями Істриї і Дальмациї, а до найбільшого значіня дійшла за часів хрестоносних походів, передовсїм підчас IV. походу, колито Венеция заволоділа майже всїма грецкими островами. В 15. віці Венеция була одною з найзнатнїйших держав і держала в своїх руках майже виключно торговлю зі сходом. Зі зростом Турецкої могучости підупадає Венеция, а з відкритєм нових доріг до Індий і Америки тратить Венеция рівнож і своє торговельне значінє.

Ряд у Венециї був аристократичний. На чолї держави стояв „дожа“ який з початку мав майже не обмежену монархічну владу, яку ограничено заведенєм Великої ради, до якої могла належати лише шляхта. Велику раду з початку вибирано, пізнїйше увійшла в житє устава, що до Великої Ради можуть належати лише наслїдники сих, яких предки засїдали в радї. Всякі заворушеня і повстаня проти аристократичного устрою Венециї, не помогли нїчого. Заворушеня мали лише сей наслїдок, що установлено над Великою радою єще „Раду десяти“ вибирану щорічно, яка мала право всїх контролювати і всїх потягати до відповіди.

В цїли охороненя своєї торговлї удержувала Венеция велику фльоту воєнну, так що була в середних віках найбільшою і наймогучійшою морскою державою.

Ґенуа. Як Венеция так і Ґенуа прийшла до значіня через торговлю. Ґенуа вела довший час борбу зі своєю соперницею Пізою, коли-ж побила Пізу, розпростерла своє пановане на Корсику. Ґенуа стояла в союзї з грецкими цїсарями з родини Палеольоґів, помагала їм в борбі з латиньским цїсарством, за що зискала від Греків великі торговельні користи, але через се попала в борбу з Венециєю, з якої вийшла дуже ослабленою.

Медиолян. Відбудований на ново по збуреню Фридериком Барбаросою, дійшов Медиолян дуже скоро до великого значіня, головно під управою родини Вісконтих, здібних, амбітних і жадних влади. Вісконти удержували сильну армію, підбили під своє пановане майже всї медиоляньскі міста, а навіть змусили на якийсь час Ґеную узнати зверхність Медиоляну. Медиолян став наймогучійшою державою в північній Італії. Родина Вісконтих старала ся рівнож о піднесенє науки і штуки, они заложили унїверситет в Павії, побудували величаву церкву в Медиолянї. По вимертю Вісконтих обняв управу Медиоляну Францї-

шок Сфорца, котрий приняв рівнож титул князя і передав єго своїм синам.

Побіч Медиоляну, Венециї і Ґенуї приходить в північній Італії до більшого значіня князівство Сабавдия, якому початок дали ґрафи з Сабадиї які розширили своє пановане над північно західною частию Італії, над країною Піємонт. В XV. віці їх влада розпростирала ся від Женевского озера до Ніцци, а цїсар Жиґмонт надав сабавдским пануючим титул князів.

Фльоренция. В середучій Італії найзнатнїйшими державами були Фльоренция і папска держава. По довгих і завзятих борбах ріжних сторонництв у Фльоренциї, усталив ся остаточно демократичний ряд. Значінє Фльоренциї зростало постійно, вона підбила усї сусїдні міста і запанувала цїлковито над Тосканїєю. Людність Фльоренциї занимала ся передовсїм промислом (вироби вовняні, шовкові, золоті, фарбярство). Рівночасно побіч промислу занимали ся Фльорентийцї і торговлею, а банкирі фльоренцкі посїдали так богато гроший, що дуже часто пожичали навіть пануючим.

До найбільшого значіня дійшла Фльоренция за часів управи Медицеїв в XV. віці. Медицеї люди взагалї розумні, здібні, доброчинні вкладали великі грошеві суми на окра-

су Фльоренциї. Найславнїйшими з поміж Медицеїв був Козімо (Кузьма) і Льоренцо (Лаврентий) званий великим. За послїдного стала Фльоренция осередком наукового і артистичного житя цїлої Італїї.

Папска держава повстала з даровизни Піпіна Малого, розширила ся з часом на цїлу середну Італїю. Хотяй дорівнувала простором, або і перевисшала инші італїйскі держави, полїтичного значіня не мала. Значінє папскої держави залежало виключно від особистих здібностий поодиноких осіб, що засїдали на папскім престолї. По славних часах Інокентия III. і IV. значінє пап підупадає, головно від сеї хвилї, коли папи, на зазив францускких корол в, перенесли свою столицю до Авініону, де папи попали в цїлковиту зависимість від францускких королів. В Римі, де не було голови, починають ся численні забуреня, серед яких захопив владу народний трибун Миколай Рієнці і утворив републику. По упадку републики вели ся дальше завзяті борби поміж поодинокими партиями, або і особами, доки остаточно в XV. столїтю не вернули папи до Риму і не привернули бодай в части ладу і порядку.

В **Неаполи** панувала від часів Інокентия IV. родина Кароля Андиґавеньского, а Сицилїя перейшла під пановане Араґонії. Королї

Неаполю посідали велике значінє в Італії і стояли все на чолї Ґвельфів. По вимертю головної Андиґавеньскої лїнії, розпочали ся борби о Неаполь, який остаточно перейшов під панованє Фердинанда Араґоньского і став частию великої іспаньскої монархії.

Лїтературний рух в Італії. Помимо розділу Італії на численні державки, які глядїли завистним оком одна на другу і провадили з собою завзяті борби, помимо численних спорів сторонництв в поодиноких державах, Італія вела в середних віках провід так під взглядом науковим, артистичним як і під зглядом полїтичним, суспільним, промисловим і торговельним. Італійскі держави дбали дуже про се, щоб одна з поміж них не взросла в силу попад другі і все лучили ся з собою договорами, проти найсильнїйших, чим дали початок до дипльоматичної штуки, в Італії витворила ся перший раз гадка полїтичної рівноваги. Часті війни поміж поодинокими державами, витворили цїлі добірні армії наємних війск, які за гроші ставали в службу держав і володарів, они видосконалили воєнну штуку.

А вже найбільші заслуги положили Італійці на поли лїтератури, яка в середних віках дійшла до найвисшого розцьвіту в Італії в XIV. віці. В Італії жили такі поети як Данте

(Alieghieri) автор „Божеского Комедиї“ Франціїшок Петрарха, батько сонетів і Іван Бокачйо, творець італїйскої прози.

В Італії розпочинає ся з кінцем середних віків великий літературно-артистичний рух звістний в літературі під іменем відродженя або гуманїзму, а в штуцї під іменем ренесансу. Цїлий рух відродженя відзначає ся зворотом до старинного Риму і Грециї. Тогдїшні поети одушевляють ся творами старинних Римлян і Греків, студюють їх, переймають ся ними і старають ся їх наслїдувати. Великий італїйский поет Данте, стоїть єще на переломі, два єго наслїдники Петрарха і Бокачйо є вже дїйсними представителями відродженя. З часом прихильників давних Римлян і Греків стало дуже богато, передовсїм у Фльоренциї; а можні італїйскі роди і держави суперничачи зі собою попирали рух відродженя. Найбільше заслуг на тім поли положили Фльоренция, а головно рід Медицеїв, а відтак римскі папи як Николай V. основатель ватиканьскої бібльотеки і Пій II. До найкрасшого розвитку дійшов гуманїзм і ренесанс з початком нових віків.

Людвик Баварский 1314.—1347. По смерти Генрика VII. наступив в Нїмеччинї незгідний вибір. Часть елєкторів вибрала королем сина Альбрехта I. Фридерика Красного, друга часть

князя Баварії Людвика. В борбі побив Людвик Фридерика Красного під Мільдорфом 1322. і взяв до неволі. Кілька літ перед сею битвою потерпіли Габзбурги велике поражанє від Швайцарів, котрих Генрик VII. узнав независимими від Габзбургів. Брат Фридерика Красного Лєопольд, не хотів узнати независимости Швайцарів, виправив ся проти них, але австрийске лицарство понесло від швайцарскої піхоти велике пораженє під Моргартен 1315. По битві під Мільдорфом Фридерик Красний зрік ся всяких претенсий до корони, але коли єго брат Лєопольд не хотів признати сего зреченя ся, вернув Фридерик добровільно назад до неволі, чим так зворушив Людвика Баварского, що Людвик постановив поділити ся з Фридериком німецкою державою. Коли-ж німецкі князі не згодили ся на поділ королівскої влади, усунув ся Фридерик цілковито від політичного житя.

Незадовго потім попав Людвик Баварский в спір з папою. В тім часї перебували папи в Авініоні, де прибули на зазив французкого короля Филипа Красного. Підчас перебуваня в Авініоні попали папи в цілковиту зависимість від французких королів, стратили своє значінє і повагу. Часи перебуваня пап в Авініоні зовуть звичайно, вавилоньскою неволею пап 1309.—1377. Під напором французкого

короля вмішав ся папа Іван XXII. у внутрішні німецкі справи і заказав Людвикови носити титул короля, доки папа не рішить, чи Людвик має право до ношеня такого титулу. Коли-ж Людвик не послухав розказу папи, кинув Іван XXII. на Людвика клятву. Звичайно бувало, що німецкі князї у всїх спорах пап з цїсарями ставали по стороні пап, але сим разом стало ся инакше. Розгнївані князї безпідставним вмішуванєм ся папи в німецкі справи, зїхали ся в Ренс коло Кобленциї 1338. і ухвалили, що кождий вибраний німецкий король, має носити титул римского цїсаря, без потверджeня і корованя папою.

Згода помежи князями а королем не тревала довго. Людвик придбав для своєї родини Бранденбурґію, яку по вимертю наслїдників Альбрехта Медведя надав своєму синови, а відтак хотїв позискати для свого дому єще Голяндию і Тироль. Німецкі князї обурені захланностию Людвика, скористали з сего, що папа другий раз кинув на Людвика клятву, скинули короля з престола, а на єго місце вибрали сина ческого короля Івана Слїпого, Кароля IV. Люксембурского.

§ 2.

Королї з родини Люксембурґів 1347.—1437.

Кароль IV. 1347.–1348. Кароль дбав передовсїм о добро своєї вітчини Чех, а Нїмеччиною занимав ся мало. Зовсїм справедливо назвав єго пізнїйший нїмецкий цїсар Максимілїян вітцем Чех, а відчимом Нїмеччини. Король збільшив родинні посїлости придбанєм Лужиць і Бранденбурґії. Він старав ся завести в Чехах як найліпший устрій, та піднести добробит. Щоби ческа молодїж не потрібувала шукати образованя поза границями краю, заложив Король 1348. в Празї університет, на якім за часів Кароля студіювало до 7.000 люда. Тому що зі старого замку Перемишлїдів остали лиш руїни, побудував Кароль IV. величавий замок на Градчинї в Празї, побудував величаву церкву сьв. Віта і величезний міст на Велтаві. Зорґанїзовав взірцево адмінїстрацию краю, опікував ся рільництвом, промислом, торговлею, науками і штуками. Щоб піднести міста, стягав зі всїх країв купцїв до міст, а передовсїм до Праги і надавав їм численні привілеї. За старанєм Кароля IV, стала Прага не лише осе-

редком наукового і духового житя, але і найкрасшим містом середучої Европи.

Золота Буля 1356. В Німеччині поступав Кароль дуже обережно. Як розумний і здорово мислячий чоловік, бачив Кароль, що стараня відзискати давне значінє цісарів в Італії, викликали би непорозуміня з папою, а стараня піднести підупавшу владу королів в Німеччині, опір і неохоту князів, тому зовсім не старав ся про піднесенє власти цісаря в Італії і Німеччині. Для Німеччини прислужив св Кароль IV. виданєм Золотої Булї, постанови після якої мали відбувати ся вибори цісаря. Право вибирати цісаря призпав Кароль IV, 7. князям званим елєкторами 3. духовним а іменно: архиепіскопам, Могунциї, Тревіру і Кольонії і 4. сьвіцким, королеви Чех, маргграфови Бранденбургії, князеви Саксонії і палятинови Надреньскому. Вибір цісаря мав відбувати ся у Франкфурті над Меном, а коронация в Аквізграні.

Рудольф IV. 1358.—1365. Рівночасно з Каролем IV. панував в австрийских краях князь Рудольф IV. званий Основателем. Вже єго батько придбав Габзбургам Каринтию 1335. Рудольфови удало ся позискати для Австриї Тироль 1363. так що став побіч Кароля IV. наймогучійшим з німецких князів. Кароль IV. видаючи золоту Булю поминув

австрийских князїв (як своїх суперників) при іменованю елєкторів, тому Рудольф IV. котрого таке поминенє дуже болїло, сфалшував привілєй Фридерика Менший, кажучи, що в нїм є установа позволяюча австрийским князям носити титул архикнязїв. Вправдї Кароль IV сего титулу не узнав, але Рудольф IV. надальше титулував себе архикнязем. Рудольф IV. старав ся у всїм наслїдувати свого суперника Кароля IV. в тій цїли поклав підвалини під церкву сьв. Стефана, яка побудована в ґотицкім стилю, є нинї одною з найкрасших будівель Відня, а 1365. р. заложив у Відни унїверситет. Рудольф IV. видав закон про неподїльність Австриї, однак єго брати Альбрехт і Леопольд зараз по смерти Рудольфа IV. подїлили ся Австрийскими краями. В сей спосіб повстають дві лїнії Альбертиньска або Австрийска і Леопольдиньска, яка дїлить ся відтак еще на Стирийску і Тирольску. Через сей подїл могучість і значінє Габзбурґів богато потерпіли.

Людвик Великий Угорский 1342.—1382. Майже рівночасно з вимертєм Перемишлїдів (1306.) в Чехах вимирає династия Арпадів в Угорщинї 1301. а угорский престіл зискує Андиґавеньска родина. Першим королем з сеї родини був Кароль Роберт 1307.—1342. великий орґанїзатор і полїтик. По нїм засів на

престолї его син Людвик Великий 1342.—1382. що панував рівночасно з Каролем IV. і Рудольфом IV. (Рівночасно з ними панував у Польщі визначний польский король Казимир Великий). За Людвика приходить Угорщина до найкрасшого розвитку. Ідучи за приміром свого батька, опікував ся Людвик промислом, торговлею, науками, штуками, оснував в Пятицерквах (Fünfkirchen) 1368. р. унїверситет. Щасливими війнами придбав Людвик Угорщинї велике значінє на зовнї, здобув на Венециї Дальмацию, а Сербів і Волохів змусив узнати угорску зверхність, крім сего Людвик здобув для своєї родини престіл в Польщі.

Вячеслав 1378.—1400. (1419.) По смерти Кароля IV. вибрано нїмецким королем его сина Вячеслава чоловіка напрастного, що жив у вічній незгоді з духовеньством, а на старість став налоговим пяницею. Вправдї Вячеслав оголосив вічний „Божий мир“ але его нїхто не слухав. Міста які підчас таких замішань найбільше терпіли, творили союзи і вели завзяті борби з князями. Габзбурскі князї не хотіли узнати независимости трех швайцарских кастонів, Урі, Швіц і Унтервальден, тому приходить до нової борби поміж ними а Швайцарами. Борба скінчила ся для Габзбурґів нещасливою битвою під Семпах 1386. по якій Швайцари остали зовсім независими від

Габзбурґів. Щоби положити конець замішаням в Німеччині вибрали електори королем Рупрехта з Палятинату (1400.—1410.), однак він не здобув собі узнаня в цілій Німеччині. По єго смерти прийшло до незгідного вибору. Частина електорів вибрала королем Жиґмонта Люксембурского, другі Йодока моравского князя, а що старий Вячеслав дальше уважав ся королем, то в роцї 1411. було в Німеччині трех королів. Рівночасно розделала церкву велика схізма, а на папским престолї засідало аж трех пап.

Жиґмонт Люксембурский 1410.—1437. Йодок моравский князь помер вже 1411. а Вячеслава, хотяй до смерти носив титул короля, не узнавав нїхто і Жиґмонт став одиноким паном Німеччини. Через подружиє з дочкою Людвика Угорского Мариєю, став Жиґмонт угорским королем. Жигмонт поставив собі за задачу усунути велику церковну схізму. В роцї 1376. удало ся Каролеви IV. намовити тогдїшного папу Григоря IX. повернути в Рим. По смерти Григоря IX. часть кардиналів полишила ся в Римі і вибрала папу, друга частина повернули до Авініону і вибрала антіпапу. Собор в Пізї 1409. узнав обидвох пап неправними і вибрав третого, але що обидва попередні не хотїли зречи ся свого достоїньства, тому було рівночасно аж

трех пап. Щоби усунути схизму, скликано за старанєм Жигмонта собор до Констанциї (1414.—1418.) Констанцкий собор візвав всіх 3. пап до зложеня своєї гідности. Римский папа Григорий XII. зложив сам свій уряд добровільно, двох других усунув насильно собор і доперва тоґди, коли вже не було жадного з пап, приступив собор разом з кардиналами до вибору нового наставника церкви. Папою вибрано Мартина V. і в сей спосіб привернено єдність в церкві.

Іван Гус. На констанцкім соборі обговорювано і розсуджувано справу Івана Гуса. Кількадесять літ перед собором в Констанциї почав голосити англійский учений Іван Віклїф нову науку, в якій виступав проти богатства духовних і проти деяких релїґійних доґм. Він голосив, що кождий чоловік, що попав в тяжкий гріх, перестає бути членом церкви і впровадив сьв. Причастиє під двома видами. Науку Віклїфа голосив з великим успіхом в Чехах Іван Гус. Констанцкий собор покликав Гуса до Констанциї. Гус одержавши від цїсаря Жиґмонта желїзний лист, в якім запевнив цїсар Гусови свою опіку, прибув до Констанциї. Коли-ж на соборі заявив, що не вирече ся своїх переконань, собор не зважаючи на дане Гусови слово Жиґмонта, засудив его на смерть в наслїдок чого Гуса спалено на костирі 1415. р.

На відомість про смерть Гуса, богато ческих вельмож утворило национальний ческий союз і розпочали грабити церковні добра. Ученики Гуса впровадили сьв. Причастиє під двома видами, а чаша стала символом Гуситів. Побіч умірковавих Гуситів, званих утраквістами, виступає скрайний напрям Гуситів, що прямував до цілковитого перевороту так церковних як і державних устав. Скрайні Гусити, на котрих чолї станув Іван Жижка, хотіли впровадити маєткову рівність, та знищити все, що лише носило назву католицизму.

По смерти Вячеслава мав стати ческим королем Жиґмонт. Єго уважали Чехи головним виновником смерти Гуса і відмовили єму послуху, що дало причину до довгих гусицких воєн 1420.—1434. Війско Жиґмонта кілька разів виправляло ся на Чехи, але Гусити під проводом Жижки і Прокопа, відносили над ними одну побіду за другою в Чехах, в Моравії і на Шлеску. І як довго поміж Гуситами була повна згода, так довго були они пострахом сусідних країв, але від коли поміж ними зарисували ся два противні собі сторонництва, скрайних Гуситів званих инакше Таборитами, що відкидали всяку згоду з Жиґмонтом і церквою, і умірковавих Гуситів, що хотіли згоди, сила Гуситів упала. Жиґмонт

получив ся з умірковаными Гуситами, яким признано сьв. Причастиє під двома видами, при їх помочи побив Таборитів і зискав чеську корону. Для веденя війни з Гуситами потрібував Жиґмонт богато гроша, тому заставив Бранденбурску мархію князеви з роду Гогенцолєрнів 1415. і з сего часу панують Гогенцолєрни в Бранденбурскій мархії, яка є колискою нинїшної Пруської держави.

Альбрехт II. 1438.—1439. і Фердинанд III. 1440.—1493. На Жиґмонтї вимерла Люксембурска династия в мужеській лїнії. Свою одиноку дочку Єлисавету видав Жиґмонт за австрийского князя Альбрехта V. котрого узнали королем так Угри як і Чехи. Альбрехт V. був першим, що сполучив австрийскі краї з Чехами і Угорщиною. Альбрехта V. вибрали електори німецким цїсарем (Альбрехт II.) Але на жаль сей енерґічний і многонадійний володар помер дуже скоро, серед приготовань до виправи проти Турків. Від Альбрехта II. цїсарска корона в Німеччинї стало спочивала на головах Габзбурґів.

По смерти Альбрехта II. вибрано цїсарем Фридерика III. 1440.—1493. Фридерик III. був послїдним цїсарем коронованим папою в Римі. Пованє нездарного Фридерика III. припало в тяжких для Німеччини часах. (За пованя Фридерика III. розбивають Русь, Литва і Поль-

ща німецкий орден, а Фридерик не робив нічого в обороні ордену). В Німеччині вели ся завзяті борби, головно поміж князями і містами, Турки здобули Царгород і ставали чимраз грізнійшими для Європи. Фридерик повільний, лінивий, ворог всякої зміни, до сего упертий і заздрісний о свою власть, нічим не журив ся, а супокійно глядів в будучність Австриї, та на кождім письмі ставив букри A. E. I. O. И. т. є. Austriae est imperium orbis universae, або Alles Esdreich ist Oesterreich unterthan). Ціле своє пановане перевів Фридерик II. будьто на спорах з австрийскими станами, будьто в борбі зі сусідами. Часто знаходив ся Фридерик III. в тяжких і прикрих обставинах, угорский король Матвій Корвін заняв Австрию і Відень, а цісар мусів жити на ласці князів. Помимо сего Фридерик III. ніколи не тратив надії на красну будуччину Австриї і дійсно мав богато щастя, він пережив всіх своїх противників, а єго правнук Кароль V. був паном великої держави, в якій сонце ніколи не заходило. Фридерик III. надав 1453. р. Габзбурґам архикнязївский титул.

Фридерик III. був опікуном Володислава Посмертного, сина цісаря Альбрехта II. наслідника ческої і угорскої корони. Заки Володислав доріс правив в Чехах Юрий Подєбрад, в Угорщині вибрано королем Воло-

дислава Ягайлоньского, а по єго смерти підчас битви під Варнію 1444. став управляти угорскою державою Іван Гунияди, хоробрий оборонець своєї вітчини перед Турками. Коли-ж 1457. помер Володислав Посмертний, віддали Чехи престіл Юриєви з Подєбраду 1458.—1471 а в Угорщині Матвієви Корвінови 1458.—1190. В сей спосіб усунено нездарного Фридрика III. а в Чехах і Угорщині засїли національні королї. Рівнож і по смерти Юрия і Матвія не удало ся Габзбурґам заняти Чех і Угорщини, де приходить до пановання Ягайлоньска родина іменно Володислав і Людвик.

---

§ 3.

Упадок Царгороду.

Початок Османьско-турецкої держави. Около року 1300. заложив Осман начальник одного з турецких племен знатнїйшу турецку державу, якої столицею було місто Брусса в західній частині Малої Азиї. Наслїдник Османа Урхан надав державі війскову орґанізацию і завів страшний для християн податок „живої десятини“. Турки забирали рік річно християньским родичам найздоровійших хлопців і виховували їх в своїх школах на

найзавзятійших ворогів християн. Виховані в магометаньскім дусї, становили християньскі діти найхоробрійше, фанатичне турецке війско, зване яничарами, Султан був їх вітцем, відділ в котрім служили їх вітчиною, а цїлию їх житя, здобутє посмертного раю. Яничари творили сталу турецку армію, якій під зглядом хоробрости не могла довгі віки дорівнати жадна християньска армія.

Турки в короткім часї здобули посілости Греків в Малій Азиї, перейшли Дарданелї здобули Ґалїполїс, а третий з ряду Османьско-турецкий султан заложив свою столицю в Адриянополи 1365, і вже він мріяв про здобутє Царгороду, але хотїв вперед знищити держави Болгар і Сербів.

Побіч візантийскої держави істнували в північнім Балканї дві словяньскі держави Болгария і Сербія, з котрих послїдна дійшла за часів пануваня Стефана IV. Душана около 1340. р. (1331.—1355.) до великої могучости. Стефан IV. заволодїв нинїшною Сербією, Боснею, Альбанією, Епіром, Тесалїєю і частиною Македонії і приняв титул царя. Мурад звертає ся проти Сербів, побиває їх цїлковито на Косовім Поли 1389, а его наслїдник Баязет здобуває Болгарию.

Великі поступи турецких війск кинули страх на західну Европу. На зазив угорского

короля Жиґмонта Люксембурского, зібрала ся армія з лицарів француских, німецких, італїйских і угорских, але під Нікополїс 1396. віднесли Турки над союзними лицарями велику побіду, а турецкий султан Баязет, почав ладити ся до облоги Царгороду. На щастє зайшли в Азиї події, що проволікли упадок Царгорода на кільканайцять літ.

Тімур-лєнк. Велика держава Монґолів розпала ся в Азиї на дрібні державки, які получив великий орґанізатор і хоробрий та дикий вожд Тімур званий Тамерлян. Він здобув більшу частину Азиї, впав до Малої Азиї, побив Баязета 1402 р. під Анґорою і взяв до неволї. Тамерлян був жорстоким тираном, єго держава вправді зараз по єго смерти упала, але знищенє західної Азиї було так велике, що она не піднесла ся до нинї до давного добробиту. В наслідок наїзду Тамерляна ослабла Турецка держава, а наслідник Баязета Магомет І. мусів вперед загоїти задані рани, доперва єго син Мурад ІІ. міг думати про здобутє Царгороду.

Фльорентийска унїя 1439. Ґрецкі цїсарі споглядали зі страхом на зростаючу силу Турків, а щоби одержати поміч від заходу, постановили звернути ся до пап і годили ся приняти унїю. Сам грецкий цїсар Іван VIII. Палєольоґ прибув на великий собор, що від-

бував ся в Ферарі. По довгих переговорах заключено остаточно унію у Фльоренциї 1439. р. (На соробі у Фльоренциї був руский митрополит Ізидор). Греки узнали зверхність папи, а застерігли собі богослужене в грецким обряді. В Царгороді Греки не приняли унії, а грецкі цісарі бачучи, що поміч з заходу не находить, зірвали всякі зносини з папою і постановили самі бороти ся з Турками. Цісарство візантийске складало ся тогди лише з Царгороду і околиці і було цілковито на ласці Турків.

Битва під Варною 1444. По смерти Альбрехта II. вибрали Угри королем польского короля Володислава III. котрий підняв зачіпну борбу з Турками. Війскам християньским удало ся навіть віднести кілька меньших побід над Турками, але коли Володислав загнав ся аж над Чорне море, побив єго Мурад під Варною 1444. В битві згинув войовничий молодий король цілком без сліду.

Упадок Царгорода 1453. Битва під Варною лише приспішила упадок Царгороду. Наслідник Мурата Магомет II. зараз по вступленю на престіл став приготовляти ся до облоги Царгороду. Візантийский цісар Константин XI. на дармо просив помочи від західної Европи, лише Ґенуенці, які мали в Царгороді великі торговельні користи, прислали

не велику поміч, однак помимо хороброї оборони здобули Турки 29. мая 1453. Царгород. Цїсар Константин XI. згинув в борбі. Магомет вїхав в триюмфі до Царгороду, де першим єго дїлом було перемінити величаву церкву сьв. Софії в турецкий мечет. З упадком Царгороду зросла небезпека перед Турками єще більше, а цїла борба з турецкою могучостию спочила від тепер на Габзбурскій родинї.

---

§ 4.

Франция і Анґлїя з кінцем середних віків.

Початок війни француско-анґлїйскої. В р. 1328. вимерла родина Капетінґів, а на француский престіл вступає побічна лїня Капетінґів, Валєзиї (Valois). Тогдїшний Анґлїйский король Едвард III. котрого мати була французкою княгинею, а він сам був внуком Филипа Красного, француского короля, узнав Филипа VI. Валєзого королем Францції і зложив єму з Ґієнни голд. Коли-ж Филип VI. почав мішати ся в борбу Анґлїї зі Шкоциєю і наїхав Ґієну, Едвард III. виступив з претенсиями до француской корони, чим дав поча-

ток до довгої понад сто літ треваючої війни поміж Франциєю а Анґлією. (1337.—1353.) Столїтна війна вела ся у Франциї і знищила сили і добробит францускoго народа. В війнї віднесли Англїйцї побіду на мори під Слюї 1940. а маючи перевагу на мори, могли Анґлїйцї перекидати свої армії на францускийконтинент. І на суші не поводило ся Французам. Анґлійске піше війско відносило одну побіду за другою над францускимлицарством. Одною з найбільших побід була битва під Кресі 1346.

Орлєаньска дївиця. Найтязші часи настали для Франциї за пановання Кароля VII. колито Анґлїйцї заняли майже цїлу Францию, лише середуча Францыя з Орлєаном остала ся при Кароли VII. З тяжкої недолї вибавила Францию дївчина Іванна д'арк, прозвана пізнїйше Орлєаньскою дївицею. Іванна була дитиною бідних селян зі села Домремі. Після переказу мала она в 13. роцї житя почути голос Архангела Михаїла, котрий казав єї іти ратувати вітчину. Три роки взивав єї надземний голос, але Іванна не згадувала про се нїкому. Доперва як побачила пожогу свого села, запаленого Англїйцями, покинула своє село і удала ся до королївского табору. Кароль VII. приняв єї з початку зі сьміхом і кпинами, але в кінци дав ся намовити і поставив

Іванну на чолї невеликого відділу війска, з яким удало ся Іваннї оборонити місто Орлєан. Відтак провела Іванна Кароля VII. котрий не був єще коронованим, посеред ворожих анґлїйских війск до коронацийного міста Ремс, де Кароль VII. коронував ся францускою короною. Невдовзї потім впала Іванна в руки Анґлїйців і союзних з ними Бурґундців, котрі оголосили єї чарівницею і засудили на смерть. Єї спалено 30. мая 1431.

Помимо смерти Іванни не щастило ся Анґлїйцям. Бурґудскі князї перейшли на сторону француских королїв, Париж отворив Каролеви VII. свої брами, а Анґлїйців виперто цїлковито з Франциї; їм полишило ся лише місто Калє. Війна скінчила ся 1453. без жадного мира. Кароль VII. старав ся загоїти нанесені війною рани, попираз лад, промисл і торговлю. Для оборони краю завів Кароль VII. стале війско і був основателем великої абсолютної францускої монархії.

Війна Білої і Червоної Рожі. Незадовго по війнї з Франциєю прийшло в Анґлїї до завзятої борби поміж двома королївскими родами о анґлїйский престіл. Тому що князї з родини Йорк носили яко відзнаку білу рожу, а князї з роду Лянкастер червону рожу, названо сю війну, війною білої і червоної рожі. Вела ся она 30 лїт з великим завзятєм,

а скінчила ся цілковитим вимордованєм обидвох родин. З роду Лянкастрів полишив ся лише їх далекий крівний Генрик Тудор, котрий оженив ся з Анною Йорк і в сей спосіб получив обидві родини.

---

§ 5.

Русь і східна Европа при кінци середних віків.

Польща по смерти Болеслава Кривоустого. По смерти Болеслава Кривоустого, розпала ся Польща на численні уділи, а князї вели завзяті борби о Краків Серед сеї борби зайшли в Польщі слїдуючі важнїйші події.

1. Шлескі князї поволеньки відчужують ся від Польщі, а зближають ся чимраз більше до Чех, доки остаточно Шлеск не став за пановання Івана Слїпого ческою країною.

2. В борбах о Краків шукали князї помочи у шляхти і духовеньства, тому обидва згадані стани прийшли в Польщі до великого значіня.

3. В роцї 1228. прибувають до Польщі нїмецкі Хрестоносцї. На півночи від Польщі мешкало поганьске литовске племя Пруси,

що рікрічно непокоїло польску державу. Проти Прусаків покликав мазовецкий князь Конрад німецких хрестоносців і дав їм на поселенє Хелминьску землю і Ніцаву, защо Хрестоносції обовязали ся боронити Польщі перед Прусаками. Хрестоносції прибули до Польщі (де звано їх Krzyżakami,) здобули з часом край Прусаків, винародовили цілковито давних мешканців, по яких лишила ся лише назва Пруси і стали з часом найгрізнійшими ворогами Польщі.

4. З замішань в Польщі і з борб о краківский престіл скористали ческі королї Вячеслав II. і III. і здобули для Перемишлідів польску корону.

Володислав Локеток. 1306.—1333. Скора і несподівана смерть Вячеслава III. дала можність польскому князеви Володиславови Локеткови здобути польску корону. Панованє Володислава Локетка має для Польщі велике значінє, бо Володиславови удало ся 1309 р. сполучити Велико і Мало-Польщу, чим дав він початок, до нової доби історії Польщі. 1320. р. коронував ся Володислав Локеток в Кракові королївскою короною і від сего часу пануючі в Польщі носять стало титул королїв.

Казимир Великий. 1333.—1370. змінив зовсім полїтику Володислава. Підчас коли Во-

лодислав провадив завзяті війни з Хрестоносцями о Поморє, а з Чехами о Шлеск, Казимир видячи, що сих країв вже не відзискає, зрік ся їх добровільно, за що одержав від Івана Сліпого приреченє, що не буде виступати з претенсиями до польскої корони. У внутр держави старав ся Казимир Великий про піднесенє добробиту і просьвіти, в тії цїли заложив 1364. р. в Кракові університет. Він казав списати всї істнуючі в Польщі права і уложити їх в оден кодекс під назвою „Вислицкий статут“.

Литва. Литовцї мешкали над Балтийским морем і західною Двиною. Ділили ся на богато племен як: Литовців, Прусаків, Ятвягів, Жмудинів. До 13. віку не було поміж литовскими племенами жадної тіснійшої звязи. Литовцї почали лучити ся під напором сусїдів, Русинів і німецких Хрестоносців. Першим знатнійшим литовским князем був Мендовг (около 1250.) котрий сполучив Литву і підбив Червону Русь і Полоцк. Щоб освободити ся від нападів німецких Хрестоносців, які воювали нібито в імени шireня Христової віри приняв Мендовг християньску віру однак коли Хрестоноцї дальше нападали на Литву, покинув Мендовг християньство і почав на ново війну з Хрестоносцями.

По єго смерти прийшла хвилево Литва

під пановане Руси, бо литовский князь Войшелк вступив до монастиря, а литовский престіл відступив синови Данила Шварнови. Литва оставала під управою Шварна заледви кілька літ, почім розпочав ся на Литві великий нелад, з якого вивів Литву князь Ґедимин 1315.—1341. Ґедимин розширив свою державу набутєм численних руских земель, так що литовскі краї творили заледви $^1/_3$ часть єго держави. Сам Ґедимин титулував себе королем Литвинів і многих Русинів. Руский вплив на княжім дворі зростав з дня на день, а майже всї сини Ґедимина були подружені з рускими княгинями.

Ольґерд 1345.—1377. По смерти Ґедимина запанувало на Литві двох братів Ольґерд, що носив титул великого князя і Кейстут. Підчас коли Кейстут правив Литвою і Жмудію, зістав до смерти поганином, а ціле своє житє провів на борбі з Хрестоносцями, Ольґерд переняв ся рускою культурою і був більше руским як литовским князем. Ольґерд прилучив до своєї держави просторі рускі краї як Сіверщину з Черниговом, Смоленьск, а користаючи з внутрішних замішань серед татарскої орди, побив Татар над синими-Водами (побічна Бога). 1362 і заняв Поділє і Київ. Рускі землї творили тепер $^9/_{10}$ Литви. Литовцї принимали висшу руску культуту.

княжім дворі говорено по руски, всї заряджения литовских князів видавано рускою мовою, так що литовска держава лише з імени була литовскою, а в дійсности була рускою.

Борба о галицко-волиньску спадщину. По смерти Юрия II. остала галицко-волиньска земля без князя. З претенсиями до галицко-волиньскої Руси виступають Любарт Ґедиминович, муж рускої княгинї Буші, Казимир Великий, як свояк Юрия II. Татари яко зверхнї пани Руси і угорский король Кароль Роберт. Найскорше відступили від своїх прав Татари, а відтак угорский король порозумів ся з Казимиром Великим, відступив єму галицку Русь, застерігаючи собі право викупу галицкої Руси за 100.000 золотих, єслиби Казимир мав сина. Поміж обидвома претендентами Казимиром і Любартом розпочала ся борба, в якій Казимир заняв галицку Русь 1349. а в роцї 1352. погодили ся хвилево обі сторони в сей спосіб, що Галичина остала при Польщі, Волинь при Литві. Казимир старав ся панувати на Руси лагідно і не викликувати конфлїктів, тому хотяй вводив латиньский обряд, та засновував латиньскі епіскопства на Руси, не виступав ворожо проти грецкого обряду.

Людвик Угорский (1370.—1382. як король Польщі). По смерти Казимира Великого став польским королем Людвик Угорский. Зараз по обнятю правлїня прилучив Людвик галицку Русь до Угорщини і віддав єї в заряд Володиславови Опольскому, котрий старав ся так як Казимир піднести добробит галицкої Руси, однак відзначав ся релїгійною нетерпимостию і старав ся насильно ширити католицизм на Руси, чим викликав до себе неохоту у Русинів. Людвик відобрав єму галицку Русь і прилучив впрост до Угорщини.

Людвик не мав сина, лише дві дочки Марию і Ядвигу, яким хотїв лишити Польщу і Угорщину, а іменно Марії і єї мужови Жиґмонтови Люксембурскому призначив Польщу а Ядвизї і єї будучому мужеви, Вільгельмови австрийскому, Угорщину. Що дотеперішні договори з Поляками, виключали жіноче наслїдство, постановив Людвик позискати для себе польску шляхту наданєм великих привілеїв в Кошицях 1374. якими 1. Король увільняє шляхту від данин і податків звинятком двох грошів від лана. 2. Всякі достоїньства може одержувати лише польска шляхта. 3. Шляхта є обовязана до воєнної служби в оборонї краю. За сї привілеї згодила ся польска шляхта узнати одну з дочок Людвика польскою королевою.

Унія Литви з Польщею. По смерти Людвика Угорского стала польскою королевою єго дочка Ядвига. За єї панованя склала ся подія, що відбила ся відтак на цілім национальнім розвитку руского народа. Литовский князь Ягайло, наслідник Ольґерта, оженив ся з Ядвигою, через що сполучив Литву з Польщею. Перед шлюбом обіцяв Ягайло прилучити на вічні часи литовскі краї до Польщі і на сій підставі видав грамоту в Креві 1385. На підставі кревскої грамоти мали всї землї литовскі і українскі перемінити ся в польскі провінциї, а литовско-велике князівство мало перестати істнувати як осібна держава.

Литовска і руска шляхта жадної участи в Кревскій унії не брала і так довго не закладала свого вета, доки польскі полїтики не захотїли перевести услівій кревскої умови в житє. Колиж Поляки хотїли знищити саморяд Литви, повстали Литовцї під проводом Витовта проти Польщі. Зараз по шлюбі виїхав Ягайло на Литву, яка приняла хрест після лат. обряду. Рівночасно удала ся Ядвига з військом на Галицку Русь. Русини не любили Угрів, для їх релїґійної нетерпимости і радо перейшли на сторону Польщі. З сего часу галицька Русь стало належала до Польщі, аж до першого подїлу Польщі 1772.

Витовт син Кейстута, станув на чолї народного руху на Литві, який збудив ся проти Польщі, получив ся з Хрестоносцями, а Ягайло з польским правлїнєм мусїв згодити ся, на іменованє Витовта великим литовским князем 1392. в угодї в Острові, вправдї з застереженєм, що Витовт має управляти Литвою досмертно, але в імени Ягайла. Витовт підніс литовске князївство до великої могучости; відпер напади Хрестоносцїв, а в Новгородї і Пскові, двох руских републиках, посадив зі своєї руки посадників. Витовт явно стремів до зірваня всякої звязи з Польщею, але свого пляну не міг перевести в дїло, з причини невдачі в борбі з Татарами. Витовт хотїв скористати з непорозумінь, які повстали в татарскій ордї, однак побитий Татарами над Ворсклою 1399. мусїв згодити ся на нову унїю з Польщею 1401. в Вильнї.

Війна з Хрестоносцями. Тїснїйша унїя Литви і Руси з Польщею занепокоїла нїмецкий орден, тому Хрестоносцї розпочали з полученими народами війну, що скінчила ся битвою під Ґрунвальдом і Танненберґом 1410. Битва закінчила ся цїлковитою побідою руско-литовско-польских війск, головно завдяки литовско-руским війскам, що стояли під проводом Витовта. Однак союзні війска не використали побіди, запізно облягли столицю

Хрестоносців Мальборґ, чим дали нагоду приготовити ся Хрестоносцям до оборони. Миром в Торуни 1411. зобовязали ся Хрестоносці звернути Витовтови загарбану Жмудь, і заплатити воєнні кошта.

Помимо нової унії в Городлї 1413. підняв Витовт на старість єще раз плян, зірвати з Польщею. Намовив єго до сего німецкий цїсар Жигмонт Люксембурский, який на зїздї в Луцку, радив Витовтови приняти королївску корону. Піднесенє Литви до королївского достоїньства, значило цілковите зірванє унії, тому Поляки не пустили через Польщу цїсарских послів, що везли Витовтови корону і коронация не відбула ся.

Свидригайло. Невдовзї потім помер 1430. Витовт, а польский ряд став знов заходити ся коло сего, щоб прилучити Литву впрост до Польщі, але Литовці сейчас вибрали на місце Витовта великим литовским князем Свидригайла, а Ягайло мусів сей вибір затвердити. Свидригайло, вступаючи на престіл, приобіцяв Русинам цілковите зрівнанє під взглядом релїгійним і полїтичним, а Литовцям відзисканє самостійности, тому відносини Литви до Польщі стали дуже напруженими. Остаточною причиною війни було занятє Поділя Поляками, по смерти Витовта. Що в перших роках війни поводило ся гірше Польщі, бо Свидригайло

получив ся з Хрестоносцями, постановили Поляки підступом знищити Свидригайла. Свидригайло підпомагав східно - грецку церкву, з чого були невдоволені Литовці, що були римо-католиками. З сего скористали Поляки, перетягнули на свою сторону литовских панів і проти Свидригайла посадили на велико княжім престолі Витовтового брата Жигмонта. Русини мимо сего держали ся при Свидригайлї, доки польскі війска не усунули Свидригайла цілковито з Литви.

Як довго Жигмонт воював зі Свидригайлом, так довго мусїв оглядати ся на Польщу, коли-ж лише позбув ся свого противника, сейчас виступає проти Польщі. Рівночасно Литовції старають ся ясно зазначити свою независимість від Польщі і сейчас по смерти Жигмонта 1440. вибирають великим князем Казимира і зривають майже всякі зносини з польским королем Володиславом Варненьчиком.

Смерть Володислава Варненьчика 1444. давала Литовцям дуже добру нагоду розірвати зовсїм унїю з Польщею, але литовскі пани не зрозуміли ваги хвилї. Місто того, щоби вплинути на велико-литовского князя Казимира, щоб не приняв польскої корони, литовскі пани згодили ся на коронацию Казимира польским королем, чим довели знов до пер-

зональної унії. Казимир котрий з початку стояв під впливом литовских панів, скоро попав під вплив польский і не лише не допускав через цілий час свого пlivanя до вибору великого литовского князя, але де лише лучила ся нагода, зносив окремі князївства і прилучав їх впрост до корони. В Київі по смерти Жигмонта стали володіти окремі князї з родини Ольґерта Олельковичі. По смерти князя Симеона Олельковича, Казимир зніс окреме київске князївство 1471. і осадив там свого воєводу.

Зріст Москви. Заложене Юриєм Довгоруким суздальске князївство, стояло від часів нападу Батия під зверхностию Татар. Татарскі хани надавали велико-княжі достоїньства ріжним князям, то князям Володимира над Клязмою, то Москви, то Тверу. Доперва від Івана І. Калити від 1328. оставав велико-княжий титул постійно в руках московских князїв. Московскі князї поусували з часом прочих суздальских князїв, а дійшовши до більшої сили при помочи Татар, звертають ся проти своїх зверхників. В. князь Дмитро IV. Доньский побив татарского хана Мамая над Доном 1380. р. а Іван III. Василєвич довів до цілковитого упадку Золотої Орди. Москва стала зовсїм свобідною.

Властивим основателем могучости Москви

був Іван III. Василевич Строгий. Від него розпочинає ся цілковитий московский абсолютизм. Іван III. оженив ся з братаницею послідного візантийского цісаря, а по упадку Царгорода приняв герб візантийского цісарства, двоголового орла. Іван III. підбив під пановане Москви Новгород Великий і Псків.

Упадок Новгорода. З трех головних політичних чинників на Руси, князя, бояр і віча, зискав рішучу перевагу князь в Москві, бояри стали панами в Галичи, до найбільшого значіня дійшло віче в двох північних країнах Руси, Новгороді і Пскові. В Новгороді перейшла вся влада в руки віча, яке покликувало князїв, котрі мали підчас мира дуже мале значінє, а були вождами підчас війни. Найбільше значінє у Новгороді мав вибраний вічем намісник, званий посадником.

Новгород провадив широку торговлю і належав до союза міст Ганза. Він лежав між двома зростаючими силами Литвою і Москвою. За часів Івана Василєвича, мало в Новгороді перевагу литовске сторонництво під проводом родини Борецких, а іменно Марти Борецкої. Заходом Марти покликало віче на посадника Михайла Олельковича, як намісника Казимира. Се дало причину Іванови Строгому до війни з Новгородом. Він напав на новгородскі землї і змусив Новгород приняти посадника з єго

руки. Коли-ж не задовго потім повстали Новгородці проти Івана Василєвича, знищив Іван цілковито новгородский устрій 1478. р. Богато Новгородців покарав смертию між ними Марту Борецку, а 8.000 міщан вивіз в глубину своєї держави. З сего часу Великий Новгород, що мав кількасот тисяч мешканців, упав цілковито і ніколи вже відтак не підніс ся.

Ніщавскі статути 1454. У внутр Польщі зайшли за Казимира важні зміни. Король Казимир стремів до зломаня сили вельмож, тому попирав проти них шляхту. Коли-ж 1454. р. покликана шляхта до загального ополченя проти Хрестоносців, вчинила ворохобню, Казимир скористав з сего і щоб зменьшити силу панів, надав шляхті важні привілеї під назвою Ніщавских статутів. Після сих привілеїв, король не міг скликувати загального ополченя без зїзду земскої шляхти т. зв. соймиків. Часом наказував король соймикам вибирати послів на спільну нараду звану соймом. В сей спосіб повстала в Польщі нова институция, сойм. Перший сойм був в Польщі 1460 р.

§ 6.

Винахід пороху і друку.

Винахід пороху. При кінци середних віків винайдено стрільний порох і друк, дві річи, які вплинули дуже богато на зміну обставин в Европі. Стрільничий порох знали о много скорше від европейців Хінці і Інди. Звідси то, правдоподібно за посередництвом Арабів, прийшов стрільний порох до Европи, а оповіданє про винахід стрільного пороху монахом Бертольдом Шварцом, потреба уважати лєґендою. Перший раз ужито стрільного пороху в Европі в битві Анґлійців з Французами під Кресі.

Іван Ґутенберґ. О много важнійшим для науки був винахід друку. В середних віках були лише писані книжки. Найбільше заслужили ся около просьвіти переписуванєм книг монастирі. Писані книжки були дуже дорогими, тому купували їх лише люди богаті; біблїя коштувала кілька сот золотих, тому бібльотеки, що мали до 1000 томів, були дуже рідкими.

В середних віках попитував нарід за образками сьвятих, при яких були короткі молитви. В тій цїли вирізувано образки з молитвами на деревляній дощинцї і відбивано

на папері. Тим способом можна було видрукувати і цілу книжку; та се була великаньска праця, вирізувати тілько табличок кілько сторін мала книжка. Перший котрий винайшов рухомі черенки, якими можна було легким способом випечатати книжку, був Іван Ґутенберґ, що уродив ся в Моґунциї.

Ґутенберґ одержав від богатого золотника Фуста грошеву підмогу і почав печатати різаними з дерева черенками букварі, молитвенники і граматики. Відтак увійшов Ґутенберґ в спілку з Петром Шефером, що винайшов металеві черенки і тревале чорнило і розпочав друкувати біблію. Тотди захланний Фуст, сподіваючи ся з друкованя біблії великих зисків, зажадав від Ґутенберґа звороту гроший, що їх єму пожичив, а коли Ґутенберґ не мав звідки гроший віддати, запізвав єго Фуст перед суд. Суд признав Фустови яко відшкодованє, всї черенки і друкарскі прилади Ґутенберґа. Оба спільники Фуст і Шефер докінчили друкувати біблію і прийшли до великого майна, підчас коли Ґутенберґ помер в великій нуждї.

З часом з Моґунциї де повстала перша друкарня, розійшла ся друкарска штука по цілій Европі і причинила ся до дуже скорого зросту науки і просьвіти поміж простим народом.

Важнїйші дати з історий середних віків.

375.	Прихід Гунів до Европи.
378.	Битва під Адрианополем.
410.	Алярик здобуває Рим.
450.—650.	Вандрівка Словян.
451.	Битва на Каталявнїйских полях.
455.	Вандали нищать Рим.
476.—493.	Держава Одоакра в Італії.
481.—511.	Кльодвик.
481.—751.	Меровінґи.
493.—555.	Держава Остроґотів в Італії.
496.	Хрест Кльодвика.
527.—565.	Юстинїян І. східним цїсарем.
534.	Упадок держави Вандалів.
555.—568.	Пановане Греків в Італії.
568.—774.	Держава Льонґобардів в Італії.
590.—614.	Папа Григорий Великий.
597.	Заведене християньства в Анґлії.
602.	Послїдна відомість про Антів.
622.	Геджра.
632.	Смерть Магомета.
650. (около)	Держава Самона.
651.—750.	Халїфат Омаядів.

711.	Битва під Херес де ля Фронтера.
714.—741.	Кароль Мартель.
732.	Битва межи Тур а Поату.
750.—1258.	Халїфат Аббасидів.
751.—768.	Пепін Малий королем.
754.	Початок папскої держави.
756.	Початок окремого халїфату в Іспанії.
768.—814.	Кароль Великий.
772.—802.	Війна з Саксонцями.
774.	Упадок держави Льонґобардів.
800.	Коронация Кароля Великого цісарем.
814.—840.	Людвик Побожний.
843.	Доґовір в Вердені.
862.	Прибутє Рюрика до Новгорода.(?)
862.—879.	Рюрик (?)
863.	Сьв. Кирило і Методий в Моравії.
879.—913.	Олег. (?)
887.	Остатний поділ франконьскої держави.
887.—899.	Арнульф німецкий.
896. (?)	Прибутє Угрів до Угорщини.
906.	Упадок Велико моравскої держави
911.	Договір Русинів з Греками.
913.—945.	Ігор.
911.—918.	Конрад І. франконьский.
919.—1024.	Саска династия.
919.—936	Генрик І.

933.	Побіда Генрика над Уграми.
937.—973.	Оттон І. Великий
945.—955.	Сь. Ольга руска княгиня.
955.—972.	Сьвятослав.
955.	Битва пад рікою Лєхом.
962.	Коронация Оттона І. цїсарем в Римі.
966.	Хрест Мечислава І. в Польщі.
972.—980.	Ярополк.
973.—983.	Оттон II.
976.—1246.	Бабенберґи в Австриї.
980.—1015.	Володимир Великий.
983.—1002.	Оттон III.
987.--1328.	Капетінги у Франциї.
988.	Хрест Руси.
992.—1025.	Болеслав Хоробрий.
998.—1035.	Стефан Сьвятий угорский.
1000.	Оттон III. в Ґнезні.
1002.—1024.	Генрик II.
1014.—1035.	Канут Великий.
1015.—1018.	Сьвятополк Окаяний.
1018.—1054.	Ярослав Мудрий.
1024.—1039.	Конрад II.
1036.	Битва з Печенїгами. Золоті ворота.
1039.—1056.	Генрик III.
1051.	Ілярйон митрополитом.
1054.—1078.	Ізяслав І.
1056.—1106.	Генрик IV.
1058.—1079.	Болеслав Сьмілий.

1059.		Лятераньский собор.
1066.		Битва під Гастінгс.
1073.	1085.	Папа Григорий VII.
1077.		Генрик IV. в Каносї.
1078.—	1093.	Всеволод.
1093.—	1113.	Сьвятополк II.
1095.		Собор в Клєрмонт.
1095.—	1270.	Хрестоносні походи.
1096.—	1099.	Перший хрестоносний похід.
1087.—	1198.	Ростиславичі в Галичи.
1087.—	1092.	Рюрик.
1092.—	1125.	Володар.
1097.		Зїзд в Любечи.
1099.		Зїзд у Ветичах.
1102.—	1138.	Болеслав Кривоустий.
1103.—	1111.	Походи Русинів на Половців.
1106.—	1125.	Генрик V.
1113.—	1125.	Володимир Мономах.
1118.		Заложенє ордену Темпляриїв.
1122.		Вормацкий Коркондант.
1125.—	1153.	Володимирко.
1125.—	1137.	Льотар II.
1138.—	1254.	Гогенштавфи.
1138.—	1152.	Конрад III.
1147.—	1149.	Другий хрестоносний похід.
1152.—	1190.	Фридерик I. Борбароса.
1153.—	1187.	Ярослав Осмомисл.
1169.		Андрій Боголюбский нищить Київ.

1176.	Битва під Лєгнано.
1180.—1223.	Филип II. Авґуст францускийй.
1187.	Здобутє Єрусалима Турками.
1187.—1198.	Володимир II. в Галичи.
1189.—1192.	Третий хрестоносний похід.
1190.—1197.	Генрик VI.
1198.—1216.	Інокентий III.
1199.—1324.	(1340) Романовичі. Галицко-волиньска держава.
1199.—1205.	Роман.
1202.—1204.	Четвертий хрестоносний похід.
1205.—1266.	Данило.
1213.	Умова в Спижи.
1215.	Велика карта свобід в Англії.
1215.—1250.	Фридерик II.
1222.	Золота буля в Угорщині.
1224.	Битва нал Калкою.
1226.—1270.	Людвик IX. Сьвятий.
1228.—1229.	Пятий хрестоносний похід.
1237.	Битва під Кортенуовою.
1237.—1241.	Напад Монґолів.
1245.	Собор в Ліоні.
1246.	Вимертє Бабенберґів.
1248.—1255.	Шестий хрестоносний похід.
1255.	Данило королем.
1256.—1273.	Безкоролївє в Німеччині.
1266.	Битва під Беневентум.
1268.	Битва під Таґліякоцо. Смерть Конрадина.

1270.	Семий хрестоносний похід.
1270.—1301.	Лев князь галицкий.
1273.—1291.	Рудольф I. Габзбурский.
1278.	Битва на моравскім поли.
1282.	Наданє Австриї Габзбурґам.
1291.	Упадок Аккону.
1291.—1298.	Адольф Насавский.
1298.—1308.	Альбрехт I.
1301.	Вимертє Арпадів.
1301.—1315.	Юрий (князь волиньский).
1306.—1333.	Володислав Локеток.
1308.—1213.	Генрик VII. Люксембурский.
1309.—1377.	Вавилоньска неволя пап.
1314.—1347.	Людвик Баварский.
1315.—1324.	Андрій галицкий князь.
1315.	Битва під Моргартен.
1316.—1341.	Ґедимин в. князь литовский.
1328.	Початок панованя Валєзиїв у Франциї.
1324.—1340.	Юрий II. Тройденович.
1333.—1370.	Казимир Великий.
1337.—1453.	Велика війна Франциї з Анґлією.
1338.	Зїзд елєкторів в Рензе.
1342.—1382.	Людвик Великий угорский.
1345.—1377.	Ольґерд. вел. князь литовский.
1346.	Битва під Кресі.
1346.—1378.	Кароль IV.
1348.	Заложенє унїверситету в Празї.

1349. Прилученє галицкої Руси до Польщі.
1354. Прихід Турків до Европи.
1356. Золота Буля в Німеччині.
1358.—1365. Рудольф IV. Основатель.
1364. Заложенє університету в Кракові.
1365. Заложенє університету у Відни.
1368. Заложенє університету в Пятицерквах.
1370.—1382. Людвик угорский королем Польщі.
1374. Кошицкі привілеї.
1378.—1410. (1419). Вячеслав Люксембурский.
1386. Шлюб Ядвиги з Ягайлом.
1389. Битва на Косовім поли.
1396. Битва під Нікополіс.
1399. Витовт побитий над Ворсквою.
1402. Битва під Анґорою.
1409. Собор в Пізї.
1410. Битва під Ґрунвальдом.
1410.—1437. Жигмонт Люксембурский.
1413. Городельска унія.
1414.—1418. Собор в Констанциї.
1415. Спаленє Гуса. Гогенцолєрни одержують Бранденбурґію.
1420.—1434. Гусицкі війни.
1429. Орлєаньска дівиця.
1434.—1444. Володислав Варненьчик.
1438.—1439. Альбрехт II.

1439.	Фльорентийска унія.
1440.—1493.	Фридерик III. цїсарем.
1444.	Битва під Варною.
1447.—1457.	Казимир Ягайлович.
1450. (около)	Винахід друку.
1453.	Здобутє Царгороду.
1455.—1485.	Війна Білої і Червоної Рожі.
1478.	Упадок Великого Новгорода.
1480.	Москва увільняє ся з під зависимости Татар.
1492.	Відкритє Америки.

Зміст.

Стор.

Справленє важнїйших помішчених похибок.

Стор. 34. 1. стрічка з долу є 735, має бути 755.

Стор. 51. 4. стрічка з гори є Борбапо між, має бути Борба поміж.

Стор. 71. 6. стрічка з гори є Перед історичні, має бути Передісторичні.

Стор. 83. 12. стрічка з долу є слибн, має бути Єслиби.

Стор. 85. 12. стрічка з долу є музулманьскікупці, має бути музулманьскі купці.